

Міністерство освіти і науки України
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Історичний факультет
у співпраці з
Дніпропетровською обласною військовою адміністрацією
Управлінням культури, туризму, національностей і релігій
Дніпропетровським національним історичним музеєм імені Д. І. Яворницького
Карпатським національним університетом імені Василя Стефаника
Інститутом етнографії, фольклористики з Етнографічним музеєм
при Болгарській академії наук
Центром балтійських та східноєвропейських студій університету Сьодерторн,
Інститутом історії та культури німців у Північно-Східній Європі при Гамбурзькому
університеті
Українським центром вивчення історії Голокосту

**"Єдність у різноманітті": історичний, соціокультурний
та геополітичний вимір головної ідеї
Європейського Союзу для України**

**Матеріали міжнародної науково-практичної конференції
14–15 травня 2026 р., м. Дніпро**

*Проект ЄС програми Еразмус+ Жан Моне
«Європейський мультикультуралізм як досвід та шлях
до європейської інтеграції України»
за фінансової підтримки Європейського Союзу*

Фінансується Європейським Союзом. Проте висловлені погляди та думки належать лише авторам і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу. Ні Європейський Союз, ні грантодавець не можуть нести за них відповідальність

Дніпро
2026

**Ministry of Education and Science of Ukraine
Oles Honchar Dnipro National University
Faculty of History**

Co-organizers:

Dnipropetrovsk Regional Military Administration
Department of Culture, Tourism, Nationalities and Religions
Dmytro Yavornytsky Dnipropetrovsk National Historical Museum
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
Institute of Ethnology and Folklore Studies with the Ethnographic Museum
(Bulgarian Academy of Sciences)
Centre for Baltic and East European Studies, Södertörn University
Institute for the History and Culture of Germans in North-Eastern Europe
(University of Hamburg)
Ukrainian Center for Holocaust Studies

**“Unity in Diversity”: The Historical, Sociocultural, and
Geopolitical Dimensions of the European Union’s
Core Idea for Ukraine**

**Proceedings of the International Scientific and Practical Conference
14–15 May 2026, Dnipro**

*EU Erasmus+ Jean Monnet Project
“European multiculturalism as an experience and a path
towards Ukraine’s European integration”
with the financial support of the European Union*

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them

Dnipro
2026

УДК 327.7(4 – 6ЄС: 477): 930.85
Є 34

*Рекомендовано до публікації вченою радою історичного факультету
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара,
протокол № 16 від 24 червня 2026 р.*

Рецензенти:

Ігор Іщенко, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара;

Діана Щепова, кандидатка педагогічних наук, доцентка, завідувачка кафедри філософії,
соціології та історії Дніпровського державного аграрно-економічного університету.

«Єдність у різноманітті»: історичний, соціокультурний та геополітичний
вимір головної ідеї Європейського Союзу для України: Матеріали
Міжнародної науково-практичної конференції, 14–15 травня 2026 р.,
м. Дніпро [Електронне видання] / Ред.кол.: Д. Архірейський, А. Венгер,
О. Каковкіна (упорядник), О. Ходченко. Дніпро : ЛІРА, 2026. 226 с.

ISBN 978-617-8778-93-4

У збірнику опубліковано матеріали (доповіді і тези) Міжнародної науково-
практичної конференції «Україна на ментальній карті Європи: історичний досвід,
сьогодення, перспективи», яка відбулася у межах проєкту історичного факультету
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара «Європейський
мультикультуралізм як досвід та шлях до європейської інтеграції України» (101127866
— ЕМКЕраUEI — ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH. Грантова Угода № —
101127866 — ЕМКЕраUEI).

Редколегія може не поділяти поглядів авторів публікацій.

© Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара, 2026

© Автори статей, 2026

© ЛІРА, 2026

UDC 327.7(4 – 6ES: 477): 930.85

U5

*Recommended for publication by the Academic Council
of the Faculty of History at the Oles Honchar Dnipro National University,
Minutes No. 16 of 24 June 2026.*

Reviewers:

Ihor Ishchenko, Doctor of Political Science, Professor, Head of the Department of International Relations at the Oles Honchar Dnipro National University;

Diana Shchepova, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Philosophy, Sociology and History at the Dnipro State Agrarian and Economic University.

“Unity in Diversity”: The Historical, Sociocultural, and Geopolitical Dimensions of the European Union’s Core Idea for Ukraine: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, 14–15 May 2026, Dnipro [Electronic publication] / Editorial board: D. Arkhireyskyi, A. Venher, O. Kakovkina (compiler), O. Khodchenko. Dnipro : LIRA, 2026. 226 p.

ISBN 978-617-8778-93-4

This collection contains the proceedings (papers and abstracts) of the International Scientific and Practical Conference “Ukraine on the Mental Map of Europe: Historical Experience, the Present, prospects”, which took place as part of the project by the Faculty of History at the Oles Honchar Dnipro National University, “European Multiculturalism as an Experience and a Path to Ukraine’s European Integration” (101127866 – EMKEpaUEI – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH. Grant Agreement No. – 101127866 – EMKEpaUEI).

The editorial board may not share the views of the authors of the publications.

© Oles Honchar Dnipro National University, 2026

© The authors of the articles, 2026

© LIRA, 2026

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Ректора Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара Сергія Оковитого	15
--	----

ДОПОВІДІ

Архірейський Дмитро

Соціокультурний вимір Української революції 1917–1921 рр.....	17
---	----

Бойко Олег, Подолян Анна

Концепт «єдність у різноманітті» через репрезентацію полірелігійного простору Придніпров'я у просвітницькій діяльності Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького.	21
--	----

Буланова Наталія

Єдність через досвід взаємодії: європейські інвестиції як чинник соціокультурного становлення Кам'янського (кін. XIX – поч. XX ст.).	27
---	----

Величко Діана, Чепурко Олександр

Іноземець у тоталітарній системі: біографічний вимір (на прикладі справи М. П. Віллемса).	30
--	----

Вітенко Микола

Соціально-економічне підґрунтя польсько-українських відносин у Галичині у 1867–1914 рр.	34
--	----

Гальченко Богдан

Досвід вивчення мультикультурної історії України в Дніпропетровському державному університеті на початку 90-х рр. XX ст...	36
--	----

Георгиев Галин

Народната інституція на старисватството по данни от българските селища в Украйна и Молдова.....	40
---	----

Грачевська Таміла

Програма «Креативна Європа» як інструмент популяризації європейських цінностей в Україні.	47
--	----

Грушка Віктор, Суматохіна Ірина

Регіональна багатоманітність України як стратегічний ресурс у геополітичному просторі Європи.....	50
---	----

Двуреченська Олександра

Медіадипломатія як інструмент просування концепту «Єдність у різноманітті» в контексті євроінтеграції України.....	53
--	----

Дроздов Віктор

Полікультурний Буджак: трансформації історичної пам'яті українського пограниччя в умовах російсько-української війни.....	57
---	----

Дяконенко Оксана

Громадська активність населення: забезпечення якості життя через соціальну згуртованість..... 60

Дяченко Ольга

Українське питання на Празькому конгресі 1848 р. як досвід збереження національної ідентичності в різноманітному середовищі..... 64

Ємельянов Микита

Німецька спільнота в мультикультурному просторі УСРР / УРСР: досвід репресій 1930-х рр. 69

Заліська Марія

Трансформація історичної свідомості українців після Революції Гідності в контексті європейської інтеграції..... 73

Іванова Анастасія

Гуманітарна місія Українського Центрального Комітету як інструмент збереження національної ідентичності в умовах нацистського «нового порядку»..... 77

Карпань Ірина

Спільна історична пам'ять як ресурс суспільної згуртованості: можливості та ризики інтерпретації в освіті..... 81

Кістол Антон

Китайські мігранти в Україні у першій половині XX століття: історіографія питання..... 84

Ковальова Наталія

Військові-галичани на Великій Україні (1916–1919): досвід та виклики реалізації ідеї національно-культурної єдності українських земель..... 87

Коверська Єва

Культурна дипломатія України воєнного часу в контексті євроінтеграції: досвід «Євробачення» (2022–2025 рр.)..... 91

Колчин Костянтин

Переосмислення європейського кордону: як український досвід війни змінює оборонну ідентичність Заходу..... 93

Комар Володимир

Східна Європа в геополітиці Республіки Польща..... 97

Кочан Михайло

Права національних меншин як критерій євроінтеграції..... 99

Красіков Іван

Участь громадян у відновленні на локальному рівні, як частина процесу підготовки вступу до ЄС..... 102

Лавренко Валерія

Американська авіація часів Другої світової війни очима радянського інженера: за матеріалами видання «Експрес-інформація бюро нової техніки»..... 106

Лазебник Валентина

Європейські вчені, банкіри, підприємці і промисловці в історії становлення української промисловості (кінець XIX – початок XX ст.)..... 111

Лучка Людмила

Стародруки французькою мовою у фондах університетської книгозбірні..... 116

Максименко Аліна

Політика пам'яті як інструмент регіональної стабілізації: європейські моделі історичного примирення та їх релевантність для повоєнної України..... 122

Молдаванов Євген

Полікультурна спадщина Степової України: єврейський некрополь Павлограда як об'єкт спільної пам'яті..... 125

Моргунова Аліна

Ідея «єдності у різноманітті» в теософському дискурсі та її рецепція в Україні: історичний аспект. 130

Мусієнко Катерина

Пам'ятки палеолітичної доби за результатами досліджень археологічної експедиції Інституту археології АН УРСР 1959 р. Порівняльний аналіз з європейськими пам'ятками палеолітичної доби..... 133

Недельчева Ольга

Арцизька базиліка – унікальний проєкт духовного центру для болгар в Україні..... 136

Нікілев Олександр

Освітня політика совєтської влади у 1920–1930-тих рр. в національних районах України в контексті сучасного світосприйняття. 141

Павленко Світлана

Болгарсько-японський слід в історії України: рід Ракшєєвих в Одесі (друга половина XIX ст.)..... 145

Падалка Анна

Полікультурне минуле України як основа європейської інтеграції..... 148

Печеніна Наталя

З досвіду міжнародної співпраці Криворізького державного педагогічного університету з європейськими країнами (2022 – 2026 рр.). 151

Подольський Анатолій

Освітня та наукова діяльність Українського центру вивчення історії Голокосту..... 156

Посунько Ольга, Алманова Еріка

Цалкінські греки в Україні: досвід діяльності Дніпропетровського обласного товариства греків «Патріда»..... 160

Романчук Дмитро

The Face of the Soviet Sphinx: Україна 1921–1923 рр. у свідченнях європейських емісарів місії Нансена..... 164

Савчук Варфоломій

Науковець з Польщі С. О. Мокржецький в історичному просторі Катеринославщини..... 168

Сирко Катерина

Європейські освітні програми як інструмент формування спільної ідентичності..... 171

Сніда Євгеній

Берестейська унія 1596 року в системі європейської цивілізаційної інтеграції: релігійний та соціокультурний виміри..... 174

Сова Олена

Фінансова спроможність територіальних громад у досягненні цілей згуртування. 178

Стефанюк Галина

Геополітична парадигма державницької ідеї Степана Рудницького..... 181

Струкуленко Анастасія

Ратифікація Нікосійської конвенції: важливий крок на шляху України до європейського правового поля..... 184

Товстоляк Надія

Роль нащадків української шляхти у формуванні національної ідентичності українського народу..... 187

Финько Анастасія

Роми Болгарії та виклики євроінтеграції країни..... 191

Харлан Олександр

Генетичний код Маріуполя: результати новітніх досліджень у контексті європейської ідеї «Єдність у різноманітті»..... 196

Ходченко Олена

Культурна політика Європейського Союзу: внутрішня координація та зовнішні культурні зв'язки.....	199
--	-----

Ципліцька Олена

Громадянська наука як інструмент суспільної згуртованості та резильєнтності України у повоєнному відновленні.....	204
---	-----

Черниш Станіслав

Шлюбна дипломатія як початок інтеграції Русі-України з Європою.....	207
---	-----

Чирук Святослав

Міграції та демографічна історія шведських колоністів в Україні.....	210
--	-----

Чуніховська Дар'я

Трансформація культури пам'яті про Другу світову війну: від «образу ворога» до полікультурного діалогу в сучасній Україні.....	212
--	-----

Шляхов Олексій

Етнічне різноманіття та мультикультурна взаємодія в інженерному корпусі Донецького басейну наприкінці XIX – на початку XX ст.....	215
---	-----

Шляхтич Роман

Взаємовідносини між українськими та єврейськими селянами в роки Голодомору як історичний вимір «Єдності у різноманітті».....	219
--	-----

Шологон Лілія

Національно-культурний рух українців Австро-Угорщини у другій половині XIX – початку XX ст.: спроба реалізації етнокультурних прав у багатонаціональній державі.....	223
--	-----

CONTENTS

Greeting from Rector Sergiy Okovytyy , Oles Honchar Dnipro National University.....	15
---	----

REPORTS 16

Arkhireyskyi Dmytro The Sociocultural Dimension of the Ukrainian Revolution (1917–1921).....	17
--	----

Boiko Oleh, Podolian Anna The Concept of “Unity in Diversity” through the Representation of the Multi-religious Space of the Dnipro Region in the Educational Activities of the Dmytro Yavornytsky Dnipro National Historical Museum.....	21
---	----

Bulanova Natalia Unity through Experiential Interactions: European Investment as a Factor in the Sociocultural Development of Kamyanske (late 19th–early 20th century).....	27
--	----

Velychko Diana, Chepurko Oleksandr A Foreigner in a Totalitarian System: A Biographical Case Study of M. P. Willems.....	30
---	----

Vitenko Mykola The Socio-Economic Foundations of Polish–Ukrainian Relations in Galicia, 1867–1914.....	34
---	----

Bohdan Halchenko Experience of Studying the Multicultural History of Ukraine at Dnipropetrovsk State University in the Early 1990s.....	36
--	----

Georgiev Galin The traditional institution of the „starisvatstvoto“, based on data from Bulgarian settlements in Ukraine and Moldova	40
---	----

Hrachevska Tamila The Creative Europe Programme as a Tool for Promoting European Values in Ukraine.....	47
--	----

Hrushka Victor, Sumatokhina Iryna Ukraine’s Regional Diversity as a Strategic Resource in the European Geopolitical Space.....	50
---	----

Dvurechenska Oleksandra Media diplomacy as a tool for promoting the “Unity in Diversity” State Programme in the context of Ukraine’s European integration.....	53
---	----

Drozdov Viktor	
Multicultural Budzhak: Transformations of Historical Memory in the Ukrainian Borderland amid the Russia-Ukraine War.....	57
Diakonenko Oksana	
Civic Engagement: Ensuring Quality of Life through Social Cohesion.....	60
Dyachenko Olha	
The Ukrainian Question at the Prague Congress of 1848: An Example of Preserving National Identity in a Diverse Environment.....	64
Yemelianov Mykyta	
The German Community in the Multicultural Space of the Ukrainian SSR / Ukrainian Soviet Socialist Republic: Experiences of Repression in the 1930s.....	69
Zaliska Mariia	
The Transformation of Ukrainians' Historical Consciousness Following the Revolution of Dignity in the Context of European Integration.....	73
Ivanova Anastasiia	
The Humanitarian Mission of the Ukrainian Central Committee as a Means of Preserving National Identity under the Nazi "New Order".....	77
Karpan Iryna	
Shared Historical Memory as a Resource for Social Cohesion: Opportunities and Risks of Interpretation in Education.....	81
Kistol Anton	
Chinese Migrants in Ukraine in the First Half of the 20th Century: A Historiography of the Issue.....	84
Kovalova Nataliia	
Galician Soldiers in Greater Ukraine (1916–1919): Experiences and Challenges in Realizing the Idea of National-Cultural Unity of Ukrainian Lands.....	87
Koverska Yeva	
Cultural Diplomacy of Wartime Ukraine in the Context of European Integration: Eurovision Experience 2022–2025.....	91
Kolchyn Kostiantyn	
Rethinking the European Border: How Ukraine's Wartime Experience Is Changing the West's Defensive Identity.....	93
Komar Volodymyr	
Eastern Europe in Poland's Geopolitics.....	97
Kochan Mykhailo	
Minority Rights as a Criterion for EU Integration.....	99
Krasikov Ivan	
Citizen Participation in Local Recovery for EU Accession Preparation.....	102

Lavrenko Valeriia American Aviation of World War II through the Eyes of a Soviet Engineer: Based on Materials from the Publication «Express-Information of the Bureau of New Technology».....	106
Lazebnyk Valentyna European Scholars, Bankers, Entrepreneurs, and Industrialists in the History of the Formation of Ukrainian Industry (Late 19th–Early 20th Centuries).....	111
Luchka Lyudmyla French Early Printed Books in the University Library.....	116
Maksymenko Alina Memory Policy as an Instrument of Regional Stabilization: European Models of Historical Reconciliation and Their Relevance for Postwar Ukraine.....	122
Moldavanov Yevhen Multicultural Heritage of the Ukrainian Steppe: the Jewish Necropolis of Pavlohrad as an Object of Shared Memory.....	125
Morhunova Alina The Idea of “Unity in Diversity” in Theosophical Discourse and Its Reception in Ukraine: A Historical Aspect.....	130
Musiienko Kateryna Paleolithic Monuments Based on the Results of the 1959 Archaeological Expedition of the Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR: A Comparative Analysis with European Paleolithic Sites.....	133
Nedelcheva Olga The Artsyz Basilica – a Unique Project for a Spiritual Center for Bulgarians in Ukraine.....	136
Nikilev Oleksandr Educational Policy of the Soviet Authorities in the 1920s–1930s in the National Districts of Ukraine in the Context of Contemporary Perception.....	141
Pavlenko Svitlana The Bulgarian-Japanese Trace in the History of Ukraine: The Raksheev family in Odesa in the Second Half of the 19th Century.....	145
Padalka Anna Multicultural Past of Ukraine as a Basis for European Integration.....	148
Pechenina Natalia Experience of International Cooperation of Kryvyi Rih State Pedagogical University with European Countries (2022–2026).....	151

Podolskyi Anatoliy Educational and Research Activities of the Ukrainian Center for Holocaust Studies	156
Posunko Olha, Almanova Erika The Tsalka Greeks in Ukraine: the experience of the Dnipropetrovsk Regional Greek Society “Patrida”.....	160
Romanchuk Dmytro “The Face of the Soviet Sphinx”: Ukraine of 1922 in the Testimonies of European Emissaries of the Nansen Mission.....	164
Savchuk Varfolomii The Polish Scholar S. O. Mokrzecki in the Historical Space of the Ekaterinoslav region.....	168
Syrko Kateryna European Educational Programs as an Instrument for Shaping a Common Identity..	171
Snida Yevhenii The Union of Brest of 1596 in the Context of European Civilizational Integration: Religious and Sociocultural Dimensions	174
Sova Olena Financial Capacity of Local Communities for Cohesion.....	178
Stefanyuk Halyna The Geopolitical Paradigm of Stepan Rudnytskyi’s State-Building Idea.....	181
Strukulenko Anastasia Ratification of the Nicosia Convention: An Important Step on Ukraine’s Path to the European Legal Space.....	184
Tovstoliak Nadiia The Role of Descendants of the Ukrainian Nobility in Shaping the National Identity of the Ukrainian People.....	187
Fynko Anastasia The Roma of Bulgaria and the Challenges of the Country’s European Integration..	191
Kharlan Oleksandr The Genetic Code of Mariupol: Results of Recent Studies in the Context of the European Idea “Unity in Diversity”.....	196
Khodchenko Olena Cultural Policy of the European Union: Internal Coordination and External Cultural Relations.....	199
Tsyplitska Olena Citizen Science as an Instrument of Social Cohesion and Resilience of Ukraine in Postwar Recovery.....	204

Chernysh Stanislav	
Marriage Diplomacy as the Beginning of Rus-Ukraine's Integration with Europe...	207
Chiruk Sviatoslav	
Migrations and the Demographic History of Swedish Colonists in Ukraine.....	210
Chunikhovska Daria	
Transformation of the Culture of Memory of the Second World War: From the "Image of the Enemy" to a Multicultural Dialogue in Contemporary Ukraine.....	212
Shliakhov Oleksii	
Ethnic Diversity and Multicultural Interaction in the Engineering Corps of the Donets Basin, Late 19th–Early 20th Centuries.....	215
Roman Shliakhtych	
Relations between Ukrainian and Jewish Peasants during the Holodomor as a Historical Dimension of "Unity in Diversity".....	219
Liliia Sholohon	
The National-Cultural Movement of Ukrainians in Austria-Hungary in the Late 19 th – Early 20 th Centuries: An Attempt to Realize Ethnocultural Rights in a Multinational State.....	223

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Ректора Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара:
Сергія Оковитого

Шановні колеги!
Шановні учасники та гості міжнародної науково-практичної конференції!
Дорогі друзі!

Щиро вітаю вас з початком роботи Міжнародної науково-практичної конференції «“Єдність у різноманітті”: історичний, соціокультурний та геополітичний вимір головної ідеї Європейського Союзу для України», що проводиться у межах проєкту Еразмус+ Жан Моне «Європейський мультикультуралізм як досвід та шлях до європейської інтеграції України».

Сьогодні ця конференція об'єднала науковців, викладачів, студентів, музейних працівників, представників освітніх та культурних інституцій України й наших міжнародних партнерів із Болгарії, Німеччини, Швеції та інших країн Європи. Для нашого університету велика честь бути майданчиком для такого широкого й надзвичайно актуального інтелектуального діалогу.

Тема конференції є особливо важливою для сучасної України. Ідея «єдності у різноманітті» сьогодні набуває не лише академічного, а й глибокого суспільного та гуманітарного значення. Україна історично формувалася як багатокультурний простір, де взаємодіяли різні народи, релігії, мови та традиції. Саме це різноманіття стало одним із джерел нашої сили, відкритості та здатності до розвитку.

Особливо приємно бачити серед учасників молодих дослідників, аспірантів і студентів. Саме молодь сьогодні формує нову українську академічну спільноту — відкриту до світу, здатну до критичного мислення, міждисциплінарного підходу та міжнародної взаємодії. І наше спільне завдання — створити для неї умови для професійного розвитку й реалізації в Україні та в європейському науковому просторі. Переконаний, що робота конференції стане важливою платформою для народження нових ідей, професійних контактів, міжнародних дослідницьких ініціатив і спільних проєктів. Нехай атмосфера взаємної поваги, відкритості та інтелектуального партнерства сприяє плідним дискусіям і конструктивним результатам.

Бажаю всім учасникам успішної роботи, цікавих наукових дискусій, нових здобутків, миру, натхнення та віри у наше спільне європейське майбутнє!

Доповіді

Дмитро Архирейський

*доктор історичних наук, доцент, декан історичного факультету,
професор кафедри всесвітньої історії,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна
e-mail: siverin47@ukr.net*

Соціокультурний вимір Української революції 1917–1921 рр.

Анотація

Доповідь розкриває комплекс соціальних і культурних складників Української революції 1917–1921 рр. Беруться до уваги здатність тодішніх українців до самоорганізації, їх активність, схильність до компромісів, тяжіння до ідеалів демократії тощо. Доводиться думка про те, що соціокультурні особливості Української революції значною мірою формували сутність останньої як повноцінного історичного явища.

Dmytro Arkhireyskyi

*Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of
History, Professor of the Department of World History,
Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine,
e-mail: siverin47@ukr.net*

The Sociocultural Dimension of the Ukrainian Revolution (1917–1921)

Abstract

The report reveals the complex social and cultural components of the Ukrainian Revolution of 1917–1921. The ability of Ukrainians of that time to self-organize, their activity, tendency to compromise, attraction to the ideals of democracy, etc. are taken into account. The idea is proven that the socio-cultural features of the Ukrainian Revolution to a large extent shaped the essence of the latter as a full-fledged historical phenomenon.

Постановка проблеми. Українська революція 1917–1921 рр. – помітне явище вітчизняної історії і на сьогодні має більш, ніж солідну історіографію. Тим не менш, це масштабне явище повністю дослідженим назвати аж ніяк не можна.

Значна увага істориків приділялася і продовжує приділятися співставленню національного і соціального складників революції. Дослідники понад століття дискутують щодо важливості та пріоритетності цих складників, адже і причини революції, і її наслідки, і рушійні сили тощо часто виокремлюються та групуються за зазначеними критеріями.

Такий підхід – через порівняльний аналіз національного і соціального – дозволяє, водночас, звернути додаткову і досить прискіпливу увагу на існування менш помітних у загальному контексті революції спільнот і навіть індивідуумів, які можна виділити за різноманітними критеріями – політичними, економічними, етнічними, релігійними, віковими, статевими, професійними, інтелектуально-культурними тощо. Деякі з таких спільнот були достатньо політично і соціально активними, долучалися до загальних процесів, намагаючись захистити чи гарантувати певні свої завоювання у ході революції. Інші займали вичікувальні позиції, або взагалі воліли залишатися непоміченими, аби не потрапити під удари

домінуючих сил. Утім, усі вони – і достатньо діяльні спільноти, і малодіяльні, і просто індивідууми – так чи інакше впливали на загальний перебіг подій, визначаючи врешті-решт остаточний результат революції.

Цей же підхід дозволяє також відійти від традиційних методик дослідження революції виключно через її державницький, партійно-політичний та ідеологічний складники, звернути увагу нарешті на інші, можливо не настільки помітні, але в цілому достатньо важливі аспекти, які і формують соціокультурний конструкт революції.

Аналіз соціокультурного контексту революції 1917–1921 рр. в Україні дозволяє також отримати більш повне і чітке уявлення про її саме українську сутність. Не таємниця, що і довоєнна, і особливо сучасна, фактично пропагандистська, російська історіографія категорично відмовляється визнавати феномен Української революції, вважаючи її лише регіональним відгалуженням революції російської.

Мета доповіді. Отож, розглянемо деякі соціокультурні маркери саме Української революції, які багато що говорять про національний характер тодішніх українців, їх свідомість а культурний код.

Однією з причин поразки Української революції вважають недостатній рівень загальної політизації українців станом на 1917 р. Проте політизація є набутою якістю, що зумовлюється існуванням певних сприятливих умов, яких українці до революції в цілому не мали. Революція ж виявила деякі інші риси українців, які, власне, і дають уявлення про український національний характер. Варто звернути увагу, наприклад, на революційну активність українців та їхні організаторські здібності не тільки на теренах України, а й далеко за її межами. Вже на початку березня 1917 р. у Петрограді, наприклад, діяв Тимчасовий український революційний комітет, який у середині березня вже організовував багатотисячні маніфестації [11, с. 94]. Українці Зеленого Клину (Зеленої України) у червні 1917 р. та січні 1918 р. провели два Всеукраїнські з'їзди Далекого Сходу та створили власний Крайовий секретаріат (уряд) [1; 5]. А III Всеукраїнський з'їзд, який відбувся у квітні 1918 р. у Хабаровську, прийняв рішення проголосити незалежну Українську далекосхідну республіку та сформувати власне військо [5]. Кубанська рада взагалі, як відомо, протягом 1918–1919 рр. вела переговори з різними українськими урядами про державне об'єднання двох Україн – Великої та Кубанської (Малиновий Клин) [13]. У Сірому Клині (Південно-Західний Сибір та Північний Казахстан) протягом 1917–1920 рр. був також розгорнутий рух за Українську Державну Автономію [7; 14].

Відомо, що в ході революції українські політичні партії інколи доволі жорстко боролися між собою за владу, проте на відміну від російського політикуму, воліли в цілому дистанціюватися від надто радикальних поглядів включно із знищенням партій-конкурентів. Натомість вони намагалися якось домовлятися, погоджувалися на певні компроміси. Очевидним результатом такої моделі політичної поведінки можна вважати навіть створення Центральної Ради. Завдяки практиці компромісів стало можливим Соборне об'єднання Західної

України та Наддніпрянської в одну державу, підписання військової угоди 1919 р. між УНР та махновським рухом тощо [12, с. 95].

Ще одним маркером загальної поведінки тодішніх українців стала їхня відданість демократичним цінностям і завоюванням, що явно контрастує з політичними ідеалами лівих і правих росіян. Наприклад, створення Центральної Ради ініціювалося українським партійним політикумом, але ж очевидно, що основою такого створення став квітневий (1917) Всеукраїнський національний конгрес, який зібрав депутатів від політичних, громадських, культурно-освітніх і професійних організацій [4]. Про відданість українців ідеалам, нормам, процедурам демократії свідчать чисельні військові, селянські, професійні з'їзди, ініційовані знизу, а не зверху владою. Тодішні українці власне і усвідомлювали себе владою, вирішуючи на з'їздах всіх рівнів – від Всеукраїнських до волосних – найважливіші питання того часу.

Порівняємо такий складник Української революції з тим, що відбувалося в Росії. Тимчасовий уряд Росії можна, звісно, вважати певним компромісом між Тимчасовим комітетом Державної думи та Петроградської ради робітничих та солдатських депутатів [8]. Утім, ані Державна дума з її комітетами, ні Петроградська рада ніколи не представляли більшість населення Росії і, як засвідчила подальша громадянська війна в цій країні, особливо не переймалися через це представництво. Тому сам факт створення Тимчасового уряду аж ніяк не доводить відданість тодішніх росіян демократичним цінностям. І тоді, як тепер, росіяни скоріше імітували таку відданість, не маючи і думки про необхідність розбудови дійсно демократичного ладу.

Важливою складовою Української революції 1917–1921 рр. став масштабний селянський повстанський рух, який продемонстрував розуміння українцями їх економічних і соціальних інтересів, рішучість захищати ці інтереси зі зброєю в руках і з ризиком для власного життя, вміння самоорганізовуватися. Так, частина вітчизняних дослідників покладає на повстанських отаманів провину за загальну поразку національної революції, але не слід і применшувати реальні заслуги повстанства та ігнорувати той факт, що повстанці власне і представляли український народ як такий.

Повстанський рух якоюсь мірою висвітлює і ставлення тодішніх українців до свого жіноцтва. Якщо жінок можна було зустріти серед політиків, особливо серед культурних і громадських діячів, науковців та освітян того часу, то регулярне українське військо не знаходило можливості поставити знак рівності між жінками та чоловіками. Але у повстанському русі гендерне питання вирішувалось дещо інакше: там нерідко можна було зустріти отаманш-амазонок на чолі повстанських загонів [6; 9].

На прикладі такого різновиду повстанського руху України, як махновщина, можна знову таки переконатися у прагненні українців чи то до тодішніх демократичних норм, чи то до реінкарнації деяких стародавніх козацьких традицій: махновці, зокрема, обирали власних командирів та вирішували найбільш важливих питань на спільних військових зборах [2; 3, с. 569].

Особливим складником Української революції 1917–1921 рр. стала національна політика УНР, спрямована на реалізацію права українців на

самовизначення, створення спочатку автономії, а потім і суверенної держави, яка мала забезпечувати демократичні права так званих національних меншин і навіть культурно-національних автономій [10]. Жоден російський уряд того часу – від вкрай лівих до вкрай правих – реалізовувати подібне навіть не планував. Звісно, до мультикультуралізму в сучасному розумінні цього терміну тоді в Україні було далеко, але українці, тим не менш, мали чудовий досвід співіснування з євреями, греками, болгарами, татарами, який в умовах власної держави міг би дати чудові результати. Загальний програш Української революції, на жаль, не дозволив реалізувати такі плани.

Висновки. Формат доповіді на конференцію не дозволяє, звісно, повноцінно проаналізувати проблему соціокультурного конструкту Української революції 1917–1921 рр. Втім, стосовно двох аспектів можна зробити більш-менш чіткі висновки. По-перше, вивчення соціокультурного складника революції відчутно посилює та урізноманітнює методологічні засади дослідження останньої як масштабного явища вітчизняної історії. По-друге, соціокультурні характеристики Української революції з усією очевидністю доводять цілковиту самодостатність її як історичного явища, у багатьох моментах відмінного від того, що називається революцією Російською.

Бібліографічні посилання

1. Андрусяк М. Державні змагання українців на Далекому Сході в 1917–1920 рр. *Літопис Червоної Калини*. Львів, 1931. № 4. С. 5–9.
2. Архірейський Д. Махно і мобілізація. Як армія Махна набирала рекрутів і поповнювала запаси. *Texty.org.ua*. 23.07.2024. URL : <https://texty.org.ua/articles/113007/mahno-i-mobilizaciya-yak-joho-armiya-nabyrala-rekturiv-i-popovnyuvala-zapasy/>
3. Белаш А. В., Белаш В. Ф. Дороги Нестора Махно. Истор. повествование. Киев: РВЦ «Проза», 1993. 592 с.
4. Верстюк В. Ф. Всеукраїнський національний конгрес в контексті періоду становлення Центральної Ради. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. Вип. 3 С. 4–22.
5. Голубка С. Еволюція фінансових інститутів України: епоха відродження національної державності. *Незалежний Аудитор*. 07.11.2027. URL : https://web.archive.org/web/20171107015304/http://n-auditor.com.ua/uk/component/na_archive/975?view=material
6. Гонський В. Час воїнів. Олександра Соколовська – отаман Маруся. *Історична правда*. 26.01.2011. URL : <https://www.istpravda.com.ua/columns/4d4095787652d/>
7. Захарченко Р. Згоди та незгоди сибірських українців. Як наші стяги у Томську замайоріли. *Деловая столица*. 05.05.2017. URL : https://web.archive.org/web/20171013013058/http://www.dsnews.ua/nasha_revolyutsiya_1917/zgodi-ta-nezgodi-sibirskih-ukrayintsiv-yak-zhovto-sini-styagi-05052017180000
8. Извѣстія Петроградскаго Совѣта Рабочихъ Депутатовъ. 1917, 28 февраля. № 1. С. 2.
9. Ісаков П. Чотири отаманші Марусі. *Перекресток*. 13.01.2000. С. 5.
10. Ладний Ю. Політика Центральної Ради у сфері міжнаціональних відносин на етапі мирного розвитку революції (березень – листопад 1917 р.): історико-політилогічний дискурс. *Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. Вип. 1 (93). С. 293–311.
11. Нариси історії української революції 1917–1921 років. Київ: НВП «Видавництво “Наукова думка” НАН України», 2011. Кн. 1. 390 с.

12. Турченко Г. Ф. Махновський рух і українська ідея. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 48. С. 92–97.
13. Хотин Р. 100 років «злуки» УНР з Кубанню, яка так і не відбулася. *Радіо Свобода*. 19.01.2028. URL : <https://web.archive.org/web/20180119175636/https://www.radiosvoboda.org/a/28983673.html>
14. Шурхало Д. 100 років тому. Українці Сірого Клину створили в Сибіру власне самоврядування і військові підрозділи. *Радіо Свобода*. 23.09.2018. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/29502876.html>

Олег Бойко

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальних галузей історичного знання та дидактики історії,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара;
заступник директора з наукової роботи, Дніпропетровський національний
історичний музей ім. Д. І. Яворницького, Дніпро, Україна
e-mail: boyaoleg@ukr.net*

Анна Подолян

*головний зберігач, Дніпропетровський національний історичний музей
ім. Д. І. Яворницького, Дніпро, Україна
e-mail: dim-anna@i.ua*

Концепт «єдність у різноманітті» через репрезентацію полірелігійного простору Придніпров'я у просвітницькій діяльності Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького

Анотація

Доповідь присвячено висвітленню досвіду Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького у реалізації євроінтеграційного концепту «єдність у різноманітті». Висвітлено репрезентаційний потенціал фондової збірки музею, що фіксує спадщину різних релігійних груп Придніпров'я у контексті зазначеного концепту. Розглянуто експозиційну, наукову та просвітницьку діяльність музею як майданчика для міжконфесійного діалогу та формування культури толерантності.

Oleh Boiko

*Ph. D (History), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Specialized Historical Disciplines and
History Didactics, Oles Honchar Dnipro National University,
Deputy Director for Research,
Dmytro Yavornytskyi Dnipropetrovsk National Historical Museum
Dnipro, Ukraine
e-mail: boyaoleg@ukr.net*

Anna Podolian
Head of Collections,
Dmytro Yavornytskyi Dnipropetrovsk National Historical Museum,
Dnipro, Ukraine
e-mail: dim-anna@i.ua

The Concept of “Unity in Diversity” through the Representation of the Multi-religious Space of the Dnipro Region in the Educational Activities of the Dmytro Yavornytsky Dnipro National Historical Museum

Abstract

The report examines the experience of the Dmytro Yavornytsky National Historical Museum of Dnipro in implementing the European principle of “Unity in Diversity”. It highlights the representational potential of the museum’s collections, which preserve the heritage of various religious communities of the Prydniprovia region within the framework of this concept. Furthermore, the study analyzes the museum’s exhibition, research, and educational activities as an inclusive platform for promoting interfaith dialogue and fostering a culture of tolerance.

Постановка проблеми. У межах євроінтеграційних процесів сучасної України реалізація концепту «єдність у різноманітті» засвідчує наше прагнення відповідати основним демократичним принципам існування держави та дотриманню прав людини. Водночас такий рух у бік європейських стандартів сприяє зміцненню міжнародного авторитету нашої держави, об’єднанню сучасного українського суспільства та посилює здатність ефективно протидіяти зовнішнім викликам. Особливо актуально це в умовах сучасної російської агресії проти України, яку ворог в інформаційному просторі роками обґрунтовує так званою «денацифікацією», поширюючи фейкові наративи щодо нібито «ультраправового режиму» в нашій державі.

«Єдність у різноманітті» базується на усвідомленні того, що національна консолідація досягається через інтеграцію історичних і культурних, зокрема релігійних особливостей різних груп населення. Визнання спільності історії та взаємних культурних впливів різних етнічних груп є фундаментальним у становленні і розвитку сучасної незалежної України. Усвідомлення цього через освітню та музейну діяльність сприятиме запобіганню внутрішнім розколам (що історично використовувалися імперською владою у своїх інтересах), розвінчання ксенофобських стереотипів та формуванню толерантності.

Мета доповіді полягає у висвітленні досвіду та потенціалу Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького (ДНІМ) щодо використання релігійної спадщини регіону в реалізації концепту «єдність у різноманітті».

Формування поліконфесійності Придніпров’я має тривалу історію: від козацької доби до стрімкої урбанізації XIX – початку XX ст. Ліквідація Запорозької Січі в 1775 р. поклала початок процесам колонізації та інкорпорації краю. У XIX ст. цей рух супроводжувався активним господарським життям, формуванням фабрично-заводської промисловості, активізацією торгівлі, що зумовлювало особливий характер міжетнічних відносин. Іноземні колоністи і

фахівці привнесли багато нового в межах модернізації, перетворюючи регіон на один із найрозвиненіших. Як зазначається у виданні «Етнонаціональний світ Придніпров'я», в модернізаційних процесах брали участь католицька, лютеранська, менонітська та юдейська громади, які відігравали помітну роль у соціально-економічному та соціокультурному житті [5, с. 212, 215]. Дослідниця Наталія Буланова справедливо відзначає, що край став місцем консолідації етносів та взаємодії конфесій, зокрема через спільне мешкання в населених пунктах [3, с. 150]. Згідно з даними перепису 1897 р., в Катеринославській губернії православних та єдиновірців було 1 903 264 особи (90,05 %), юдеїв – 101 447 (4,8 %), протестантів – 64759 осіб (3,06 %), римо-католиків – 32 154 (1,52 %), старообрядців – 9 393 (0,44 %), магометан – 2 090 (0,1 %) [6, с.10]. Сам Катеринослав через таке розмаїття та великі можливості для самореалізації небезпідставно називали «Новою Америкою».

Свідчення цієї спадщини ретельно зберігаються у Дніпропетровському національному історичному музеї ім. Д. І. Яворницького (далі – ДНІМ). Ще до 100-ліття Катеринославської духовної семінарії (1905 р.) при тодішньому Обласному музеї імені О. Поля було створено відділ «церковної старовини», а директор Д. І. Яворницький, отримавши право на огляд храмів губернії, лише за рік зібрав 600 різноманітних церковних речей. Культова колекція поповнювалася й надалі. Значним поштовхом до її розширення стало створення в закритому більшовиками Преображенському соборі антирелігійного музею (з 1930 р.) [7, с. 92]. Сьогодні фонди музею нараховують численні артефакти різної конфесійної приналежності.

Найбільшу групу складають предмети православної церкви: ікони, богослужбові книги (переважно Євангелія), понад 200 енкалпціонів і нагрудних хрестів Х–ХХ ст. [8, с. 3], 69 зцілювальних вотумів ХVІІІ – початку ХХ ст. [4], літургійне начиння, 22 плащаниці [9, с. 315], антими́нси, воздухи (покладаються на дискос і чашу під час літургії), підвіски до лампад, сумки для дарохранительниць та багата збірка облачення духовенства (стихарі, ризи, підризники, дияконські орарі, епитрахилі, пояси, поручі, фелони, омофори, сакоси, набедреники, палиці, митри, скуфії) [7, с. 93–119]. Ці артефакти походять із храмів Бахмутського, Верхньодніпровського, Катеринославського, Новомосковського, Павлоградського повітів, а також із ризниці Катеринославського архієрейського дому.

Музей також зберігає спадщину єврейського народу: срібний церемоніальний посуд (кідущні чарки, тарілки), ханукальні світильники, сувої Тори ХІХ ст., парохети. Особливу цінність має срібна корона Тори, придбана О. М. Полем. Юдейська книжкова збірка містить різні молитовні книги (Псалми, Талмуди і Хуліни, Тори (Хумеші) та коментарі до них, Сідури, Махзори, видані у Відні, Варшаві, Берліні та Вільні у ХІХ – на початку ХХ ст.

Римо-католицька громада в збірці ДНІМ представлена рукописом «Матеріали з історії римо-католицької церкви в Росії» (1844 р.), а також культовими предметами – посрібленим і позолоченим релікварієм та іконою Вознесіння Христового ХІХ ст. Протестантські деномінації через особливості їхніх культових практик можуть бути репрезентовані хіба що матеріалами з'їзду

євангельських християн 1925 р. у приміщенні молитовні катеринославської громади по вул. Філософська (б. 36) та статтями про різні їх течії у періодиці («Екатеринославские епархиальные ведомости», «Степ»). Серед предметів, що належали старовірам, слід назвати нотні збірки духовних співів XVIII ст. та на престольний хрест-складень.

Значний експозиційний потенціал (і не лише в контексті нашої тематики) має велика збірка фотографій та листівок, частина яких містить зображення православних храмів Катеринославської губернії, костелу, мечеті, кірхи, синагог Катеринослава. Особливе місце в ній займає фотоколекція православних храмів кінця XIX – початку XX ст. В. Д. Машукова (була передана до музею в 1923 р.). У процесі їх виявлення та систематизації було сформовано тематичну колекцію храмів та церковного начиння кількістю понад 700 предметів і біля 200 одиниць нумерованих негативів (з них 68 пов'язані з Катеринославом) [1, с. 340].

Серед писемних джерел особливе місце посідає епістолярій Дмитра Яворницького, що містить листи від представників духовенства – переважно православного. Це листування відкриває чималий потенціал для вивчення внутрішнього життя церкви, повсякденних проблем, які спіткали тогочасне духовництво [2, с. 19], а також містить свідчення боротьби між різними течіями православ'я 1920-х років.

Чи не найінформативнішим джерелом з історії релігійного життя краю є збірка «Екатеринославских епархиальных ведомостей». У її «офіційному відділі» зафіксовано об'єктивні дані про відкриття нових церков і монастирів, переміщення священнослужителів на парафії, законодавчі акти та їх тлумачення Св. Синодом, а також відомості про перехід у православ'я представників інших конфесій – лютеран, католиків, юдеїв. Водночас у неофіційній частині видання часто зустрічаються історичні нариси про церковне життя, описи храмів, життєписи окремих персоналій, а також матеріали, що ілюструють ставлення офіційної церкви до інших християнських конфесій та релігій. Зокрема, на межі XX століття значна увага приділялася боротьбі з протестантськими деномінаціями.

Прикладом цікавих архівних документів, наявних у музейній збірці, є справа Новомосковського духовного правління 1805 року. У ній ідеться про паламаря Якова Златковського, який викрав речі з Успенської церкви Новомосковська та віддав їх як заставу за гроші єврейським шинкарям, що є яскравою ілюстрацією специфічних аспектів тогочасного побуту та міжетнічних взаємин.

Надзвичайно цікавими з погляду візуалізації релігійного розмаїття є візитні картки початку XX століття – специфічне джерело, яке рідко експонується у звичайних залах. На них власники залишали вітальні написи адресатам, найчастіше приурочені до найбільших церковних свят. Поряд з іншими в музейній колекції зберігається й унікальний зразок неправославної традиції – візитна картка-запрошення на обряд обрізання новонародженого єврейського хлопчика, датована початком XX століття. Такі артефакти є цінними свідченнями тогочасного етикету та релігійної обрядовості, що побутували в полікультурному середовищі регіону.

Наукові співробітники музею проводять копітку роботу з атрибуції та каталогізації подібних речей. Уже видано друковані каталоги нагрудних хрестів, вотумів і плащаниць [4; 8; 10], що ілюструють і допомагають вивчати, а також сприяють популяризації історії релігії та церкви у Придніпров'ї. Проте потенціал вивчення колекції залишається невичерпним: ще далеко не всі православні артефакти описані в альбомах, а документи та книги окремих конфесійних груп (наприклад, єврейської чи католицької громад) очікують на подальші ґрунтовні дослідження.

Поліконфесійна тематика активно втілювалася й у експозиційній діяльності. Так, у 4-й залі музею (тематико-експозиційний план підготовлений Валентиною Лазебник), присвяченій модернізації краю другої половини ХІХ – початку ХХ століть, численні культові предмети різних конфесій (від архієрейських сакосів до ханукальних світильників) підкреслюють роль Придніпров'я як своєрідного «казана», в якому співіснували різні народи, релігії. Експозиція доповнюється портретами церковних діячів (наприклад, Феодосія Макаревського), виписками з метричних книг та світлинами учнів духовних закладів та ін.

Музей долучився до реалізації міжнародного проєкту під егідою ЮНЕСКО «Збереження єврейської документальної спадщини в Україні, вшанування колективної пам'яті, підвищення рівня обізнаності і доступу до архівів, а також сприяння культурному діалогу». Це дозволить музею прискорити процес переведення у цифровий формат рідкісних видань, архівних документів та предметів релігійної спадщини, що зберігаються у фондах, забезпечити доступ до історичних джерел дослідникам та широкій громадськості, сприяючи розвитку міжкультурного діалогу.

Музей також є осередком постійного міжконфесійного спілкування. У 2024 та 2025 рр. ДНІМ виступив співорганізатором наукових конференцій («Релігійні спільноти південного сходу України: досвід протистояння радянському тоталітаризму і сучасні виклики» та «Володимирове хрещення та українські церкви: на шляху до переосмислення спільної спадщини»). У заходах брали участь представники ПЦУ, УГКЦ, протестантських, єврейських та мусульманських громад, а також українські науковці з церковної історії. З ініціативи профільного управління Дніпропетровської обласної державної адміністрації на базі музею або за безпосередньої участі його співробітників регулярно проводяться публічні форуми («Загальнолюдські цінності у релігійному дискурсі», «Релігійна свобода в незалежній Україні», «Культура толерантності»), що об'єднують духовенство, науковців, волонтерів, молодь.

Розмова про релігію в музеї будується навколо культурного контексту – тут увага акцентована на тому, як віра формувала щоденний побут, культуру та комунікації нашої спільної минувшини. Усвідомлення експонатів як частин єдиного історичного процесу дозволяє репрезентувати релігійні артефакти як символи ідентичності, що не роз'єднують, а збагачують суспільство своїм різноманіттям. Висвітлення взаємовпливів між різними традиціями допомагає побачити в музеї простір для пізнання спільної спадщини через ключові людські цінності. Водночас музейна комунікація не повинна замовчувати болючі

сторінки історії, як-от єврейські погроми чи цькування окремих деномінацій, а має висвітлювати їх через призму критичного осмислення та співпереживання, перетворюючи «гострі кути» на уроки необхідності захисту прав людини задля запобігання подібним трагедіям у майбутньому. Такий підхід перетворює музей на майданчик для діалогу, де кожна віра розглядається як унікальний внесок у створення цілісного та багатогранного культурного ландшафту Придніпров'я і України загалом. Саме через фокус на людяності та спадковості поколінь релігійна тема стає органічним елементом ідеї «єдності в різноманітті».

Бібліографічні посилання

1. Архипова Т. А. Православные храмы Днепропетровска в собрании ДИМ. *Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі. (Збірник матеріалів загальноукраїнської наукової конференції з проблем музеєзнавства, присвяченої 160-річчю заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького)*. Вип. 11. Д.: АРТ-ПРЕС, 2009. С. 339–348.
2. Бойко О. В., Чепурко О. О. Епістолярна спадщина Дмитра Яворницького як джерело досліджень з історії православної церкви в пізньоімперський період (кінець XIX ст. – 1917 р.). *Роль музеїв: історія та сучасність: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 170-річчю від дня народження Д. І. Яворницького (30 травня 2025 р.)* / упоряд. і ред. О. В. Бойко; редкол.: О. В. Старік (голова) та ін. Дніпро: Ліра, 2025. С. 15–20.
3. Буланова Н. М. Історія християнських конфесій Катеринославщини останньої чверті XVIII – початку XX ст. Дніпропетровськ: «ІМА-прес», 2007. 230 с.
4. Вотуми у зібранні Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. І. Яворницького: каталог / автор-укладач Н. О. Степаненко; вступ Н. І. Капустіна. Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2012. 40 с.
5. Етнонаціональний світ Придніпров'я. Ч. 2: Етнонаціональні спільноти часів інкорпорації та модернізації: колективна монографія / С. І. Світленко, Н. В. Венгер, В. І. Лазебник, В. Д. Мирончук, О. Б. Шляхов. Дніпро: Ліра, 2019. 216 с.
6. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. 13: Екатеринославская губерния / под ред. Н. А. Тройницкого. Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. СПб, 1904. 254 с.
7. Скарби Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького. Альбом. / автори тексту і упоряд.: Капустіна Н. І., Бекетова В. М. Д.: АРТ-ПРЕС, 2005. 319 с.
8. Степаненко Н. О. Нагрудні хрести Х–XX століть. Каталог (з фондів Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького). Дніпро: ЛІРА, 2021. 200 с.
9. Тихонова М. М. Колекція плащаниць Дніпропетровського історичного музею: проблеми збереження і реставрації. *Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі. (Збірник матеріалів загальноукраїнської наукової конференції з проблем музеєзнавства, присвяченої 160-річчю заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького)*. Вип. 11. Д.: АРТ-ПРЕС, 2009. С. 314–317.
10. Тихонова М. М. Плащаниці кінця XVII – початку XX ст. З фондів ДНІМ. Каталог. Дніпро: Герда, 2023. 168 с.

Наталія Буланова

*кандидат історичних наук, директор Музею історії міста Кам'янське,
м. Кам'янське, Україна
e-mail: n.bulanova@i.ua*

Європейські інвестиції як чинник соціокультурного становлення Кам'янського (кін. XIX – поч. XX ст.)

Анотація

У доповіді висвітлено роль франко-бельгійського капіталу як провідного чинника урбанізаційного розвитку та трансформації патріархального простору села Кам'янського. Значну увагу приділено демографічним змінам та формуванню поліетнічної структури населення як передумов становлення модерного промислового соціуму. На прикладі Кам'янського доведено, що європейські інвестиції виступали не лише інструментом економічного зростання, а й потужним фактором соціокультурної цивілізаційної трансформації Придніпровського краю.

Nataliia Bulanova

*Ph.D (History), Director of the Kamianske City History Museum
Kamyanske, Ukraine
e-mail: n.bulanova@i.ua*

Unity through Experiential Interactions: European Investment as a Factor in the Sociocultural Development of Kamyanske (late 19th–early 20th century)

Abstract

This paper examines the role of Franco-Belgian capital as a leading factor in the urbanisation and transformation of the patriarchal rural landscape of Kamyanske. Considerable attention is paid to demographic changes and the formation of a multi-ethnic population structure as prerequisites for the emergence of a modern industrial society. Using Kamyanske as a case study, it is demonstrated that European investment served not only as an instrument of economic growth, but also as a powerful factor in the socio-cultural and civilisational transformation of the Dnipro region.

Постановка проблеми. Остання чверть XIX ст. в історії Придніпровського краю позначилася фундаментальними модернізаційними зрушеннями, що знаменували собою початок індустріальної епохи. Цей період супроводжувався інтенсивним залученням іноземного капіталу, процесами урбанізації та радикальними змінами традиційного сільського укладу. Потужним імпульсом для піднесення колишнього козацького села Кам'янського стало розгортання транспортної інфраструктури у 1880-х рр., зокрема будівництво Катерининської залізниці та прокладання її вітки від станції Запоріжжя–Кам'янське до збудованого там для її потреб шпалопросочувального заводу [8, с. 131].

Проте, на відміну від достатньо висвітлених в історіографії економічних чинників модернізації Кам'янського, соціокультурний вимір зазначених трансформацій потребує наукового осмислення. У зв'язку з цим виникає необхідність інтегрального підходу до оцінки ролі європейського капіталу – не

лише як інструменту фінансового зростання, а й як провідного соціокультурного фактора формування Кам'янського модерної доби.

Мета доповіді полягає в осмисленні ролі європейських інвестицій як провідного чинника соціокультурної трансформації та урбанізаційного становлення Кам'янського наприкінці ХІХ–на початку ХХ ст. в контексті загальної модернізації Придніпровського краю.

У 1886 р. бельгійська компанія «Коккеріль», промислово-фінансова група Рау та французьке «Товариство Криворізьких залізних руд», які виступали акціонерами ліквідованого Варшавського сталеливарного і рейкового заводу, заснували Південно-Російське Дніпровське металургійне товариство. Навесні 1887 р. консорціум розпочав будівництво чавуноливарного заводу в с. Кам'янське [2, с. 102; 5, с. 87–88; 7, с. 3]. Компанія «Коккеріль» терміново зняла зі своїх заводів устаткування основних цехів, коксових печей й також устаткування збанкрутілого Варшавського сталеливарного заводу й відправила до Кам'янського. Звідти ж прибули і кваліфіковані кадри інженерно-технічних працівників та основних робітничих спеціальностей. 2 березня 1889 р. відбулася урочиста церемонія пуску першого об'єкту підприємства – доменної печі [7, с. 14].

Стрімке фінансово-промислове піднесення Дніпровського заводу, яке розпочалося з перших років його експлуатації, виступило потужним економічним фундаментом для радикальної трансформації патріархального простору села Кам'янського. За переписом 1897 р. там мешкало 26 тис. осіб, із яких лише 6 тис. становили місцеві жителі, а решта, приїжджі різночинці – представники різних соціальних груп і національностей: росіяни та білоруси – 55%, вихідці з Польщі – 27%, українці – 15%, французи та німці – 3% [2, с. 122].

Зафіксоване в джерелах зростання обсягів виробництва металопродукції (із 2,4 млн пудів у перший операційний рік до понад 6,2 млн пудів у 1895 р. [2, с. 108 – 109]) та світове визнання підприємства на виставках у Парижі не лише інтегрували Кам'янське до глобальної ринкової систему, а й кардинально змінили його демографічну та соціальну структуру за рахунок потужних міграційних потоків. Надприбутки акціонерів ПРДМТ (дивіденди у 1895–1900 рр. сягали 40 % на рік [7; 9, с. 47]) дозволили реалізувати масштабну патерналістську програму соціокультурного розвитку, яка перетворила Кам'янське на урбанізований осередок європейського зразка. Процес соціокультурного генезу Кам'янського відбувався через розбудову заводського селища, яке чітко диференціювалося за соціально-професійною ознакою. На кошти ПРДМТ було створено Верхню колонію (для інженерно-технічного персоналу, переважно іноземців та інтелігенції) та Нижню колонію (для кваліфікованих робітників) із розвиненою на той час системою благоустрою: бруківкою, каналізацією, водопроводом та електричним освітленням [3, с. 57; 6].

Упродовж 1890-х – початку 1900-х рр. у селищі постала унікальна мережа об'єктів соціокультурного призначення. Формування модерного освітнього простору селища позначилося відкриттям училища для дітей робітників (1891–1892 рр.) та солідарною розбудовою чоловічої гімназії (1907 р.), на спорудження якої директор-розпорядник І. І. Ясюкович пожертвував 13 749 крб із особистих

заощаджень [6, с. 2]. Для забезпечення релігійних потреб поліконфесійної громади було зведено Свято-Миколаївську православну церкву (1894 р.), римо-католицький костел святого Миколая (1897 р.), кірху та дві синагоги [6, с. 5]. Динамічний розвиток культурно-дозвілєвої сфери Кам'янського засвідчив послідовне відкриття Товариства споживачів (1892 р.), робітничої кухні (1893–1894 рр.), заводського клубу й клубу веслувального товариства (1899 р.), а також Народної аудиторії з парком (1900 р.) [7, с. 5].

Станом на 1 січня 1913 р. населення Кам'янського становило 40 407 осіб. З них лише 18,3% (7401 особа) складали місцеві селяни [4, с. 3]. Решта мешканців була залучена завдяки потужним міграційним процесам із західних та центральних губерній Російської імперії та Європи. Конфесійний розподіл населення свідчив про високий рівень релігійного плюралізму: 23 559 осіб складали православні, 14 235 осіб – римо-католики [4, с. 3], що підтверджує значну присутність польської громади та іноземних фахівців. Розподіл за станами відображав перехідний характер суспільства, де на фоні традиційних верств формувалася промисловий пролетаріат: селяни складали 29 950 осіб (переважно робітники заводів); міщани – 7 035 осіб; елітарні верстви: дворяни (346 осіб), почесні громадяни (110 осіб), духовенство (53 особи), купці (12 осіб); інші групи: запасні нижні чини з родинами (2135 осіб) відставні нижні чини з родинами (455 осіб) та іноземні піддані (310 осіб) [4, с. 5].

Водночас модернізаційні процеси мали суперечливий характер: якщо елітарна частина поселення забезпечувалася якісним житлом, то чорноробочі розселялися у бараках, які покривали потребу в житлі лише на 13 % [2, с. 118]. Процес формування соціокультурного обличчя Кам'янського супроводжувався глибоким концептуальним конфліктом між заводською адміністрацією та місцевою спільнотою щодо вектора подальшого розвитку. І. І. Ясюкович розглядав створену інфраструктуру виключно як корпоративну власність ПРДМТ (підпорядкований інститут для потреб і інтересів заводу) і жорстко опирався впровадженню міського самоврядування [3, с. 57]. Це свідчить про намагання зберегти модель технократичного патерналізму, де культура й побут повністю контролювалися дирекцією.

Окрім того, зворотним боком цього соціокультурного «блиску» була повсякденна реальність фабрично-заводського життя: 12-годинний робочий день, високий рівень травматизму (що зріс із 18 % у 1890 р. до 21,7 % у 1900 р. через домінування дешевої ручної праці [2, с. 118–119]), та низька реальна заробітна плата, яка з урахуванням системи штрафів не покривала повного мінімального споживчого кошика [1].

Висновки. Таким чином, європейські інвестиції виступили амбівалентним чинником: вони форсовано створили модерну міську інфраструктуру та полікультурне середовище, але водночас законсервували жорстку соціальну нерівність та патерналістський контроль над соціокультурним життям робітників.

Бібліографічні посилання

1. Брандт В. Ф. Иностранные капиталы. Их влияние на экономическое развитие страны. Часть вторая. СПб., 1899.
2. Буланова Н. М. Кам'янські етюди в стилі ретро. Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2009.
3. Буланова Н. М. Невідомі сторінки в історії Кам'янського: за матеріалами Російського історичного архіву м. Санкт-Петербург. Скарби музеїв: Матеріали обласної наукової конференції до Міжнародного дня музеїв 2003 р. Дніпропетровськ, 2005. С. 56 – 63.
4. Выписка из журнала Екатеринославского Губернского по земским и городским делам Присутствия от 1 ноября 1913 г. Музей історії міста Кам'янське. Архів. До № КВ-1003.
5. Лазебник В. І. Сталь у степу. Погляд з України: історичні нариси. Дніпро, 2017.
6. Общество «Просвещение» в с. Каменском и содержащая им гимназия. Горно-заводской листок. 1909, 5 янв.
7. Описание Днепропетровского завода Южно-Русского Днепропетровского металлургического общества. Варшава, 1908.
8. По Екатерининской железной дороге. Вып. 1. Екатеринослав, 1903. С. 131.
9. Слоневский А. Ю. Игнатий Ясюкович. Имя в истории: историко-краеведческое исследование. Днепропетровск: Пороги, 2009.

Діана Величко

*студентка 3 курсу історичного факультету,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна
e-mail: velychko23@365.dnu.edu.ua*

Олександр Чепурко

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара;
старший науковий співробітник відділу науково-дослідної фондової роботи,
Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького,
м. Дніпро, Україна
e-mail: chepurko_oleksandr@dnu.dp.ua*

Іноземець у тоталітарній системі: біографічний вимір (на прикладі справи М. П. Віллемса)

Анотація

У дослідженні на прикладі архівно-кримінальної справи бельгійського комуніста Марка Віллемса проаналізовано становище іноземного громадянина у радянській тоталітарній системі. На основі мікроісторичного підходу реконструйовано біографічний шлях особистості: від арешту та відбування покарання у виправно-трудових таборах до подальшої реабілітації.

Diana Velychko

*3rd-year student, Faculty of History
Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine
e-mail: velychko23@365.dnu.edu.ua*

Oleksandr Chepurko

*PhD in History, Associate Professor, Associate Professor in the Department of History
of Ukraine, Oles Honchar Dnipro National University;
Senior Research Fellow, Research and Archival Collections Department
Dmytro Yavornytsky Dnipropetrovsk National Historical Museum, Dnipro, Ukraine
e-mail: chepurko_oleksandr@dnu.dp.ua*

**A Foreigner in a Totalitarian System:
A Biographical Case Study of M. P. Willems**

Abstract

This study examines the position of a foreign citizen within the Soviet totalitarian system through the archival criminal case of the Belgian communist Mark Willems. Employing a microhistorical approach, it reconstructs the main stages of his biography, from arrest and imprisonment in corrective labour camps to subsequent rehabilitation.

Постановка проблеми. Упродовж 1930-х рр. радянська тоталітарна система сформувала потужний каральний апарат для реалізації репресивної політики. Масштабна кампанія масових репресій увійшла в історію як Великий терор і тривала у 1937–1938 рр. Під «молох» репресій потрапили й іноземці: їхнє походження дедалі частіше ставало самостійною підставою для підозр у шпигунстві, диверсіях та контрреволюційній діяльності. Попри значну кількість праць, присвячених радянським репресіям, проблема становища іноземців у тоталітарному суспільстві та механізмів їхнього переслідування залишається недостатньо висвітленою, особливо на рівні індивідуальних біографічних кейсів. У цьому контексті особливу наукову цінність має аналіз архівно-кримінальних справ іноземних громадян як джерела для вивчення практик функціонування репресивного апарату НКВС.

Метою дослідження є аналіз особливостей становища іноземця в умовах радянської тоталітарної системи на прикладі архівно-кримінальної справи М. П. Віллемса.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років у СРСР активно залучали іноземних фахівців і робітників для реалізації масштабних індустріальних проєктів. Мотиви їхнього прибуття були різними: віра в комуністичну ідеологію «суспільства рівності та братерства», прагнення уникнути політичних переслідувань на батьківщині або економічні чинники, зокрема безробіття [2; 3]. У 1917–1939 рр. до СРСР прибуло близько 80 тис. іноземців, причому цей процес активізувався в період світової економічної кризи 1929–1933 рр. [3]. Станом на кінець 1933 р. в СРСР працювало вже близько

35 тис. іноземних фахівців [4].

Проте сталінські репресії 1930-х, особливо в період Великого терору, суттєво скоротили їхню чисельність: одні залишали межі СРСР, інші стали жертвами політичних переслідувань. В архівних фондах зберігаються кримінальні справи іноземців, частина яких завершилася смертними вироками. Серед репресованих були не лише робітники, а й політичні емігранти – комуністи з різних країн світу. Репресії не оминули й відомих діячів міжнародного комуністичного руху, як-от Фрідріха Платтена, Гуго Еберлейна та інших. Масового характеру набули арешти серед членів керівництва комуністичних партій різних держав, які перебували на території СРСР. Саме таким іноземцем був Марк Віллемс.

Марк Петрович Віллемс (1906–1968) – бельгійський комуніст, громадянин Бельгії, уродженець Брюсселя, виходець із родини дрібних торговців. Здобув середню технічну освіту та працював кваліфікованим робітником. У 1924 – 1935 рр. був членом Комуністичної партії Бельгії (КПБ), де обіймав керівні посади, зокрема входив до складу її Політбюро.

У 1935 році, після внутрішньопартійної кризи в КПБ, пов'язаної з обвинуваченнями у «троцькізмі», Віллемс разом із іншими функціонерами пройшов процедуру самокритики й був направлений до СРСР. Там він працював у структурах міжнародного комуністичного руху, а згодом – на промисловому підприємстві в Дніпропетровську.

21 серпня 1937 року Віллемса заарештували працівники НКВС. Йому інкримінували участь у «контрреволюційній троцькістській організації», шпигунство, диверсії та антирадянську агітацію (ст. 54-6, 54-9, 54-10 ч. 1 та 54-11 Кримінального кодексу УРСР). Важливо зазначити, що частина технічних звинувачень, зокрема щодо «шкідництва» на виробництві, не була підтверджена експертними висновками. 4 квітня 1939 року було підготовлено обвинувальний висновок, згідно з яким Віллемс нібито з 1934 року був агентом німецької розвідки.

На початковому етапі слідства Віллемс визнав провину, проте згодом відмовився від своїх свідчень, заявивши про їхню фальсифікацію та застосування до нього фізичного й психологічного тиску. Він прямо вказував на використання «нелюдських методів слідства». Обвинувачення ґрунтувалися також на показах свідків, що мали узагальнений і суб'єктивний характер (звинувачення в «антирадянських розмовах», «симпатіях до Заходу» тощо), що було типовим для практики репресивних органів доби сталінізму.

За рішенням Особливої наради при НКВС СРСР від 3 травня 1940 р., Марка Петровича Віллемса було засуджено до п'яти років ув'язнення у виправно-трудових таборах (ВТТ) за антирадянську діяльність. Термін покарання відраховувався з 21 серпня 1937 р. [1, арк. 172]. До 1942 роки він перебував на об'єктах Дальбуду та золотих копальнях Колими. Офіційно був звільнений 26 серпня 1942 р., проте й надалі залишався під адміністративними обмеженнями.

Після смерті Й. Сталіна справу М. Віллемса було переглянуто. 21 травня 1955 р. Військова колегія Верховного Суду СРСР встановила, що обвинувачення

у шпигунстві та диверсійній діяльності на Дніпропетровському заводі імені Молотова не знайшли свого підтвердження. Водночас у протоколах допитів свідків зазначалося, що всі вони вказували лише на антирадянські висловлювання Марка, спрямовані проти політики партії та радянської держави, причому ці звинувачення він не спростовував. Однак наведені свідчення та зміст його розмов не містили складу злочину [1, арк. 213–214]. У результаті постанову Особливої наради при НКВС СРСР від 1940 р. щодо М. П. Віллемса було скасовано через відсутність складу злочину, а кримінальну справу припинено.

До моменту реабілітації Віллемс перебував на поселенні в поселенні Балай Красноярського краю (РСФРР), де працював механіком на лісопильні. Після відновлення у правах став інженером, а згодом – директором підприємства та був прийнятий до КПРС. Там само він і помер 24 листопада 1968 р.

Висновки. Біографічний вимір справи М. П. Віллемса демонструє, що в умовах тоталітарної системи статус іноземця часто ставав не лише ознакою відмінності, а й підставою для підозр і репресій, особливо в період «національних операцій» Великого терору. Аналіз справи засвідчує типові механізми функціонування репресивної системи: фабрикацію звинувачень, використання доносів, застосування фізичного та психологічного тиску, а також формальний характер судових рішень. Показовим є те, що за сукупністю тяжких обвинувачень М. Віллемс отримав відносно «м'який» вирок (5 років ВТТ), що може свідчити про неможливість слідства сформувати доказову базу.

Доля іноземця, зламана радянським режимом, є важливим історичним уроком. Вона засвідчує всеохопний характер репресивної політики тоталітарної держави, яка не робила винятків ані для політичних емігрантів, ані для ідейних прихильників комунізму. Ця біографія переконливо доводить, що тоталітаризм становить загрозу для кожної людини, незалежно від її громадянства, походження чи переконань.

Бібліографічні посилання

1. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 6478, оп. 2, спр. 3859. 218 арк.
2. Buber-Neumann M. *Schicksale deutscher Kommunisten in der Sowjetunion*. URL: <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/archiv/525597/schicksale-deutscher-kommunisten-in-der-sowjetunion/> (дата звернення: 02.05.2026).
3. Легейдо В. «С какой целью мы сюда приехали»: как в СССР преследовали иностранных коммунистов. URL: <https://www.forbes.ru/forbeslife/505236-s-kakoj-cel-u-my-suda-priehali-kak-v-sssr-presledovali-inostrannyh-kommunistov> (дата звернення: 02.05.2026).
4. Селеев С. От мигранта до экспата. *Коммерсантъ*. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3493135> (дата звернення: 02.05.2026).

Микола Вітенко

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки,
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна
e-mail: mykola.vitenko@cnu.edu.ua*

Соціально-економічне підґрунтя польсько-українських відносин у Галичині у 1867–1914 рр.

Анотація

Доповідь присвячена аналізу соціально-економічних чинників польсько-українських взаємин у Галичині в 1867–1914 рр. Розглядаються демографічний вибух і малоземелля, боротьба за ринки праці й житло в містах, конкуренція між польськими та українськими кооперативними й кредитними організаціями, а також земельне питання – сервітутні суперечки, страйк 1902 р. та парцеляція маєтків. Доводиться, що у досліджуваний період було закладено засади соціально-економічної дискримінації українців.

Mykola Vitenko

*Ph.D (History), Associate Professor,
Associate Professor, Department of History of Central and Eastern Europe and
Special Branches of Historical Science,
Vasyl Stefanyk Carpathian National University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: mykola.vitenko@cnu.edu.ua*

The Socio-Economic Foundations of Polish–Ukrainian Relations in Galicia, 1867–1914

Abstract

The paper analyses socio-economic factors shaping Polish-Ukrainian relations in Galicia (1867–1914). It examines the demographic explosion and land shortage, competition for labour and housing in towns, rivalry between Polish and Ukrainian cooperative and credit networks, and the land question as seen in servitude disputes, the 1902 agricultural strike, and parcellation of noble estates. The period laid the foundations of systematic socio-economic discrimination against Ukrainians.

Постановка проблеми. Вплив соціально-економічних факторів на польсько-українські відносини у Галичині досі не став предметом спеціального дослідження ні в українській, ні в польській історіографії. Між тим саме поглиблення товарно-грошових відносин, майнове розшарування та демографічний вибух після 1867 р. формували щоденне підґрунтя міжнаціонального антагонізму.

Мета доповіді – з'ясувати роль соціально-економічних процесів – демографічного тиску, конкуренції на ринках праці й житла, змагання кооперативних мереж та боротьби за землю – у загостренні польсько-українських взаємин у Галичині в 1867–1914 рр.

Виклад матеріалу. Демографія та земельний голод. Населення Галичини зросло з 6 до 8 млн. осіб у 1880–1910 рр. Понад 95 % селянських господарств мали наділ до 5 га або не мали землі взагалі, тоді як великі польські землевласники контролювали 40 % угідь. За авторськими підрахунками, у 1880 р. українці становили відносну більшість населення провінції (45,7 %) і абсолютну більшість у Східній Галичині (68,7 %), попри офіційну статистику, яка системно занижувала їхню чисельність [1, с. 50]. Малоземелля спричинило масову еміграцію – до 1914 р. край покинуло понад 700 тис. українців.

Ринок праці та житло в містах. У великих містах Східної Галичини склалися «паралельні світи» трьох етнічних спільнот. Приплив дешевої робочої сили з українського села загострював конкуренцію з польськими робітниками й ремісниками. Цеховий устрій (промисловий закон 1867 р.) фактично закривав для новоприбулих українців доступ до корпорацій у великих містах. Міські ради, де переважали поляки й євреї, дискримінували українців при розподілі робочих місць і видатків на освіту [2, с. 81].

Кооперативне змагання. Від початку 1890-х рр. Краєвий банк і Бюро патронату цілеспрямовано обмежували кредитування українських господарських товариств. У відповідь «Просвіта», «Народна торгівля» та «Краєвий союз ревізійний» розбудовували власну паралельну мережу під гаслом «Свій до свого по своє». Напередодні війни «Краєвий союз ревізійний» об'єднував понад 550 кооперативів із обіговими коштами близько 300 млн корон [3, с. 45].

Земельне питання. Ліквідація сервітутних прав у 1893–1894 рр. позбавила більшість сільських громад користування поміщицькими лісами та пасовищами. Загальний страйк 1902 р. охопив понад 500 сіл у 26 повітах; підвищення оплати праці вдалося досягти у 375 громадах, проте зниження цін на землю – ні [4, с. 154]. Польські парцеляційні товариства при підтримці крайової влади спрямовували розпродаж маєтків на колонізацію Східної Галичини переселенцями: з понад 210 тис. га парцельованих земель у 1890–1902 рр. до українських селян перейшло лише 38 тис. га [5, с. 155-156].

Висновки. Польсько-українські взаємини у Галичині 1867–1914 рр. відбувалися передусім на станowo-корпоративному рівні, де соціально-економічні чинники відігравали вирішальну роль. Демографічний вибух, боротьба за ринки праці й землю, дискримінаційна кредитна та податкова політика утворювали взаємопов'язаний комплекс протиріч. Саме тоді польською елітою у Галичині було закладено ті засади соціально-економічного та культурного тиску на українців, які в значно більших масштабах реалізовувалися у міжвоєнній Польщі.

Бібліографічні посилання

1. Охримович В. Фактичні і фіктивні втрати Русинів в демографічному білянці Галичини за десятиліття 1900–1910. Львів, 1912. 56 с.
2. Мазурок О.С. Міста Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття у другій половині XIX – на початку XX століть (1848-1918 рр.). Етносоціальний та економічний аспекти. У 2 т. Т. 1: Етносоціальний розвиток міст. Ужгород: Карпатська Вежа, 2012. 687 с.

<https://lib.in.ua/141798-mista-shidnoi-galychyny-pivnichnoi-bukovyny-i-zakarpattia-u-drugij-polovyni-hih-na-pochatku-hh-stolit-etnosocialnyj-ta-ekonomichnyj-aspekty/>

3. Федотенко П. Український громадський рух у XX ст. Подебради, 1934. 174 с.
4. Свежинський П. В. Аграрні відносини на Західній Україні в кін. XIX – на поч. XX ст. Львів, 1966. 192 с.
5. Павликовський Ю. Земельна справа у Східній Галичині. *Літературно-Науковий Вісник*. 1922. Т. 76. Кн. 2. С. 151 – 159.

Богдан Гальченко

*аспірант кафедри всесвітньої історії історичного факультету,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна
e-mail: nomadius555@gmail.com*

Досвід вивчення мультикультурної історії України в Дніпропетровському державному університеті на початку 90-х рр. XX ст.

Анотація

Доповідь присвячена розгляду вектору наукових досліджень кафедри загальної історії історичного факультету Дніпропетровського державного університету на початку 90-х рр. XX ст. в контексті мультикультурних досліджень української історії. Результатом змін стало започаткування вивчення різних аспектів історії менонітських та німецьких колоній Півдня України.

Bohdan Halchenko

*Ph.D. candidate, Department of World History,
Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine
e-mail: nomadius555@gmail.com*

Experience of Studying the Multicultural History of Ukraine at Dnipropetrovsk State University in the Early 1990s

Abstract

This paper examines the direction of research undertaken by the Department of General History at the Faculty of History of Dnipropetrovsk State University in the early 1990s in the context of multicultural studies of Ukrainian history. These changes led to the initiation of research into various aspects of the history of the Mennonite and German colonies in Southern Ukraine.

Постановка проблеми. Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. відбувається крах соціалізму, а з ним і руйнування Берлінського муру та об'єднання Німеччини. Ряд наукових студій втратили свою актуальність. Історики-германісти кафедри загальної (сьогодні – всесвітньої) історії Дніпропетровського державного університету (ДДУ, сьогодні – ДНУ імені Олеся Гончара) були дезорієнтовані, оскільки вони до цього займалися соціально-політичною історією НДР та ФРН з точки зору радянської методології. У 1989 р. завідувачем кафедри став С. М. Плохій – сьогодні відомий український історик.

Завдяки його зусиллям у ДДУ розпочалося активне вивчення спільнот німецько-менонітських переселенців Південної України [8].

Метою доповіді є аналіз спектру проблематик наукових робіт істориків-германістів кафедри загальної історії ДДУ на початку 1990-х рр., присвячених історії німецько-менонітських колоній Півдня України.

Виклад матеріалу. Найбільш репрезентативним матеріалом для аналізу наукових праць істориків-германістів ДДУ початку 1990-х рр. є профільний кафедральний збірник статей «Питання німецької історії», який до того часу вже існував майже 20 років (з 1973 р.) та навіть отримав статус міжвишівського у 1977 р. [7, с. 205]. Сам збірник у першій половині 90-х рр. ХХ ст. вийшов із перервою у декілька років через важку економічну кризу в Україні [9, с. 127]. Тому у 1995 р. вийшло аж 2 збірника – перший був присвячений питанню україно-німецьких зв'язків нового та новітнього часу і мав вийти ще у 1992 р., але його друк був відкладений з вищевказаної причини, а другий був присвячений тематиці «Німці на Україні» і у ньому статті переважно датуються лютим 1993 р. і можна припустити, що цей збірник мав тоді і вийти, але не склалося з тієї ж причини. Перш за все варто відзначити дослідження С. Й. Бобилевої, яка на початку 1990-х рр. після від'їзду за кордон С. М. Плохія очолила вивчення німецько-менонітських колоній Півдня України у ДДУ [9, с. 127]. Одна з її статей була присвячена причинам міграції німецького населення на південь України у XVIII–XIX ст. і впливу на цей процес міждержавних відносин та економічних факторів на німецьких землях у цей період, які визначили форми господарської діяльності колоністів і було з'ясовано, що в результаті різних впливів на долю колоністів вони мали займатися землеробством [4, с. 30]. Крім цього, в цей період вийшла її стаття, в якій вона розглядає вплив господарської діяльності німецьких колоністів на економічний розвиток Півдня України у першій половині XIX ст. і там авторка зазначає, що внесок німецьких поселенців був значний у господарство південноукраїнського регіону, оскільки вони впроваджували модерні підходи там, де тривалий час вже було кріпацтво і перебувало на останньому етапі існування [3, с. 36]. У статті Л.С. Тутік розглядаються причини активізації релігійних рухів у менонітських колоніях півдня Російської імперії XVIII – першої половини XIX ст., історикиня аналізує явище вюстизму та гюпферський рух у менонітських колоніях та подальше зародження новоменонітів та баптизму [18]. Ще однією статтею, яка присвячена релігійному аспекту життя колоній, є робота авторства С. М. Плохія, в якій він аналізує зміну конфесій на Півдні України у першій половині XIX ст. і приходять до висновку, що у менонітів був поширений «фризький» підхід до шлюбів з іновірцями, який передбачав вигнання меноніта за шлюб з лютеранкою [16, с. 57]. Окремо можна згадати дві статті авторства А. С. Зав'ялова та С. Н. Гільц. У першій з них вони досліджують Устав Союзу німців-колоністів Катеринославщини «Колоніст» як джерело з вивчення історії німців України у перші роки радянської влади (цей документ подає інформацію про економічне та соціальне положення німецьких поселень в перші роки НЕПу) [10; 17, с. 277]. У другій статті автори аналізують етапи руйнування національної самобутності німецьких колоній на території України у XVIII–XX ст. [11]. Н. В. Бочарова

проаналізувала роль німецької діаспори у виробництві і продажу сільськогосподарського обладнання та машин в Україні у XIX ст. [5]. Окремо важливо відмітити дослідження тодішнього нового покоління істориків-германістів – Н. В. Осташевої (Венгер) (аналіз історіографії «українського періоду» історії менонітів та вивчення історії менонітської еміграції 1920-х рр.), О. І. Безносова (вивчав історію голоду 1921–1923 рр. у менонітських колоніях Півдня України та вплив менонітської організації «Союз громадян голландського походження» на суспільство менонітів Південної України у першій половині 1920-х рр.) та М. А. Ісмаїлова (написав статтю, в якій аналізуються правові заходи часів Катерини II та Павла I щодо німецької колонізації українського Півдня та дисертацію, присвячену генезі німецьких колоній на Півдні України наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. [6; 14; 15; 1; 2; 13; 12].

Висновки. Різноманіття наукових інтересів щодо історії німецько-менонітських колоній на теренах України дозволяє говорити про значний інтерес істориків ДДУ до цієї тематики на початку 90-х рр. XX ст.

Бібліографічні посилання

1. Безносков А. И. К истории голода 1921–1923 гг. в немецких поселениях Юга Украины. *Вопросы германской истории: Украина-немецкие связи в новое и новейшее время*. Днепропетровск: ДГУ, 1995. С. 117–126.
2. Безносков А. И. «Союз граждан голландского происхождения» и менонитское общество Юга Украины периода первой половины 20-х годов XX века. *Вопросы германской истории*. Дніпропетровськ: ДДУ, 1995. С. 52–64.
3. Бобылёва С. И. Немецкие колонисты и социально-экономическое развитие Юга Украины первой половины XIX века. *Вопросы германской истории*. Дніпропетровськ: ДДУ, 1995. С. 19–37.
4. Бобылёва С. И. Причины миграции немецкого населения на Украину в XVIII – первой половине XIX века. *Вопросы германской истории: Украина-немецкие связи в новое и новейшее время*. Днепропетровск: ДГУ, 1995. С. 30–41.
5. Бочарова Н. В. Роль немецкой диаспоры в производстве и продаже сельскохозяйственных орудий и машин в Украине в XIX веке. *Вопросы германской истории*. Днепропетровск: ДДУ, 1995. С. 73–83.
6. Василенко А. В., Осташева Н. В. Менониты в Украине: к проблеме историографии. *Вопросы германской истории*. Дніпропетровськ: ДДУ, 1995. С. 164–180.
7. Венгер А. Г. Українська-радянська германістика в особах. Спогади проф. о. Юрія Мицика про Анатолія Зав'ялова. *Проблеми всесвітньої історії*. 2022. № 1 (17). С. 197–228. <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-17-9>.
8. Венгер А. Г. Традиції германістики у Дніпропетровському університеті в 1970–1990-х рр. Інтерв'ю із Сергієм Плохієм. *Сучасні дослідження з німецької історії*. 2023. № 49. С. 12–21. <https://doi.org/10.15421/312301>.
9. Венгер Є. М. «Сучасні дослідження з німецької історії» – 50 років на службі Клію. Бібліографія 1973–2023 рр. *Сучасні дослідження з німецької історії*. 2024. С. 124–166. <https://doi.org/10.15421/312413>.
10. Гильц С. Н., Завьялов А. С. Источник по истории немцев Украины в первые годы советской власти: Устав Союза немцев-колонистов Екатеринославской губернии «Колонист». *Вопросы германской истории: Украина-немецкие связи в новое и новейшее время*. Днепропетровск: ДГУ, 1995. С. 135–151.

11. Гильц С. Н., Завьялов А. С. Национальная самобытность немецких колоний в Украине и этапы ее разрушения. *Вопросы германской истории*. Дніпропетровськ: ДДУ, 1995. С. 90–104.
12. Ісмаїлов М. А. Виникнення німецьких колоній півдня України (кінець XVIII – 30-ті рр. XIX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 1993.
13. Исмаилов М. А. Правовые аспекты немецкой колонизации Новороссии – Юга Украины в период царствования Екатерины II и Павла I. *Вопросы германской истории*. Дніпропетровськ: ДДУ, 1995. С. 16–19.
14. Осташева Н. В. Зарубежная историография об «украинском периоде» истории меннонитов: к проблеме генезиса и развития. *Вопросы германской истории*. Дніпропетровськ: ДДУ, 1995. С. 158–163.
15. Осташева Н.В. К истории менонитской эмиграции 20-х гг. XX в. *Вопросы германской истории: Україно-німецькі зв'язи в нове і новітнє час*. Дніпропетровськ: ДГУ, 1995. С. 127–134.
16. Плохий С. М. Между Лютером и Менно: смена конфессий в колониях Юга Украины (первая треть XIX в.). *Вопросы германской истории: Україно-німецькі зв'язи в нове і новітнє час*. Дніпропетровськ: ДГУ, 1995. С. 42–57.
17. Стадник Є. В. А. С. Зав'язлов – трансформація його наукових інтересів. *Вопросы германской истории*. 2007. № 2. С. 274–280. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pni_2007_2007%282%29_31 (дата звернення: 23.04.2026).
18. Тутик Л. С. Религиозные движения в менонитских колониях юга Российской империи (XVIII – первая половина XIX века). *Вопросы германской истории: Україно-німецькі зв'язи в нове і новітнє час*. Дніпропетровськ: ДГУ, 1995. С. 58–73

Галин Георгиев

*доцент, доктор в Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей – Българска академия на науките,
София, България
e-mail: etnologia@mail.bg*

**Народната институция на старисватството по данни
от българските селища в Украйна и Молдова**

Резюме

В статията се изследва традиционната народна институция на старисватството въз основа на етнографски данни от българските селища в историко-културните области Бесарабия и Таврия (Украйна и Молдова). Авторът анализира названията, функциите, обредното поведение и атрибутите на тези сватбени персонажи, като обръща специално внимание на практиката за паралелна изява на две отделни съпружески двойки (побащим/помайчима и петелджия/заложник), отразяващи връзките по мъжка и женска родова линия. Резултатите от проучването позволяват да се ревизират някои утвърдени в науката становища, като се доказва съхранеността на по-архаични и сериозни елементи на старисватството в източните български предели и се подчертава, че връзката на младоженците с тези обредни лица продължава и след самата сватба.

Galin Georgiev

*Associate Professor, Ph.D., at the Institute of Ethnology and Folklore Studies
with the Ethnographic Museum – Bulgarian Academy of Sciences,
Sofia, Bulgaria
e-mail: etnologia@mail.bg*

**The traditional institution of the „starisvatstvoto“, based on data
from Bulgarian settlements in Ukraine and Moldova**

Abstract

This article examines the traditional folk institution of „starisvatstvoto“, based on ethnographic data from Bulgarian villages in the historical and cultural regions of Bessarabia and Taurida (Ukraine and Moldova). The author analyzes the names, functions, ritual behavior, and attributes of these wedding characters, paying special attention to the practice of the parallel appearance of two separate married couples (pobashim/pomaychima and peteljiya/zalozhnik), reflecting the connections through the male and female lineage. The results of the study allow for a revision of certain established scholarly views, demonstrating the preservation of more archaic and significant elements of the wedding ritual in eastern Bulgaria and emphasizing that the newlyweds' connection with these ritual figures continues even after the wedding itself.

Поставяне на проблема. Съхранена, по думите на М. Иванова и Е. Цанева, в различни регионални и локални варианти на традиционната сватба от етническото землище на българите [12, с. 338], народната институция на старисватството привлича вниманието и по отношение на българските общности и групи зад граница. Смяя да твърдя, че приведените в настоящия текст данни от

селищата на българите в историко-културните области Бесарабия и Таврия позволяват да се направи известна ревизия на утвърдените в науката становища за мястото, функциите и семантиката на образите, изграждащи тази родствена институция. Макар и предварително, тук ще изброя онези основни нейни характеристики, които въз основа на разгледаните примери поставят въпроса за това, дали наистина старисватството функционира само по време на самата сватба и след това се изчерпва като форма на родствени взаимоотношения; дали фигурата на „побащима“ от Източна България е единна и монолитна и всички останали разнокоренни названия: „заложник“, „петелджия“, „девер-баща“, „бубалък“ и пр., са само негови локални и регионални варианти; и в крайна сметка – дали институцията всъщност не е много по-запазена именно в източните български предели (откъдето тръгват бесарабските и таврийските българи), в разрез с досегашните постулати в науката, че западнобългарската сватба съхранява повече черти във връзка със старинните фигури и названия „старойка“ и „старойковица“ [срв. обобщено: 12, с.338].

Целта на настоящото изложение е чрез материалите от българските селища в Украйна и Молдова да бъде очертана по-плътна картина за нуждите на бъдещо по-детайлно и системно изследване на институцията на старисватството в нейния общобългарски вариант. Според мен етнографските данни от диаспората биха допълнили досегашните проучвания на родството по сватовство, доколкото в повечето случаи емпиричната информация остава обхваната и представена на областно (регионално) ниво, отколкото с особеностите на нейните локални варианти и отделни случаи.

Сред основните обредни лица в сватбата при българите от Бесарабия със своята особена роля, външен вид и поведение се отличава съпругеска двойка – сравнително млади мъж и жена, близки роднини на младоженеца, наричани в различните селища по различен начин: *поба̀щим* и *поба̀щима*, *петелджия̀(н)* и *петелджийка*, *за̀ложник* и *за̀ложничка*, както и *баба̀лък* и *баба̀лъчка*. Само в района на Добруджа, където подобно на Бесарабия се събира население, чиито произход сочи множество селища от южна и източна България, названията на посочените обредни лица са повече на брой [4, с. 275] – случва се дори „в едно и също село да ги наричат различно в различните етапи на сватбата“ [2, с. 245]. Идентична е и информацията на Николай Державин от началото на XX в. за част от българските села в Таврия [9].

В някои от селищата на Буджака, като с. Делжилер и Бургуджий, въпросните персонажи са представени от две подобни съпругески двойки. Две са двойките обредни лица и в с. Пандъклий, Болградско. Почти повсеместно е задължително, когато двойката е само една, това да са майката и бащата на девера. В с. Чийший – едно от големите български селища в днешния Болградски район на Украйна – разглежданата обредна фигура носи названието *побащим* и има свои специфики. Тук основните разлики в сравнение с останалите селища се свеждат най-вече до един от неговите атрибути: т.нар. *канй̀ска* – украсен и поставен върху два кравая дървен клон с два стръка и забити върху тях ябълки. Такава *канй̀ска* получава и кума, но тя е с три върха и с три кравая отдолу.

Особено впечатление правят двете обредни двойки на бабалъците и петелджията/зложника в Делжилер, Бургуджий и Пандъклий. Своеобразното удвояване на образите на старисватството привлича интереса във връзка с техните названия, функции и родството им с младоженеца, но също така и с прякото им, активно и цялостно присъствие в сватбата. В Делжилер бабалъкът – чичо или по-голям женен брат на младоженеца – се счита почти като кум. Неговото основно задължение е откупуването и пренасянето на чеиза на булката и изработването на байрака. Петелджияна от своя страна влиза пръв в моминия дом, откупува петела и бъклицата с вино.

Посредническата функция особено на втората двойка обредни лица, за чийто мъжки представител изрично се изтъква условието да е зет в семейството на младоженеца, се изразява най-вече в многократните им посещения в дома на младоженката и то от самото сватуване до края на сватбените обреди. В с. Бургуджий жената, която по-късно ще бъде зложничка на сватбата, отива да калесва у сватове в дома на момата – да знаят, че започва сватба. Функцията на канещите е особено показателна за субординацията между основните обредни лица: свекърът и свекървата канят кумовете, зложничката – *момини*, а всички останали сватбари се *калесват* от девера и/или зълвата [6; 7].

В хода на приготовленията за сватбата, обикновено в четвъртък или в петък, се изработват отличителните знаци (байрак, кумово дърво, венци, пера и пр.) за основните обредни лица. Венецът на зложника/петелджията е по-богато украсен и по-специфично изработен в сравнение с останалите. В Бургуджий зълвите изплитат венеца за зложника от лук, чесън, картофи и чушки. Тук ясно проличава връзката на елементите от венеца с кулинарния код, респективно с плодородието и изобилието, но и с неприлично-шеговитото начало, символизиращо по особен начин и мъжката, и женската страна в сватбата. Венецът за бабалка е еднотипен с този за кума. Украсеният петел на много места се нарича кон, а закачената на врата му торбичка с пискюлчета, пълна с жито или царевица – *зоб*. На крилата му връзват кърпичка, *чол*, отново по подобие на тези, които носят конете [6; 7]. В неделния ден на сватбата побацима/бабалка и петелджията/зложника са особено активни. Петелджияна гледа пръв да влезе в къщата на булката, откупува петела и бъклицата с вино, оставена там още на годежа. В Делжилер, когато петелджията носи петела, вдига го в ръката си и вика: „*Хеп, хеп, хеп – той оди сватбата*“. Когато петелът бива откупен, канят дошлите за булка сватбари и те сядат на трапезата. По същото време бабалъкът купува дрехите/чеиза на булката от децата на женската страна – момченца, наредени върху различни вещи от чеиза, питат пари от него.

На трапезата в дома на момата навсякъде събират пари за младоженците (*кръст, сарà, напитек, пиф*). Побацимът или петелджията приготвя съд с резен хляб и сол в него и го поднася на кума, на бащата на момата, а после и на останалите мъже и жени. Когато паницата обходи цялата трапеза, отново я поставят пред кума, викат булката и той ѝ я дава с парите. Тя му целува ръка и излиза с лице към гостите от стаята. Петелджията (зложника) весели сватбата – „*той завежда сичкуту – танцува напред кума. Те двамата с жена си могат и*

гладни, и жадни да останат, ама танцуват. Почти не сядат на трапезата“ [1, № 676-III].

В повечето от селищата побасимът има определяща роля при посрещането на младоженците в новия дом. В Бургуджий, докато бабалъка обаче е седнал заедно с кума и свекъра на малка трапеза в двора, зложникът, държейки петела, пита кой какво подарява на младите и го записва на вратата с помощта на сърп или пирон. По-късно булката трябва да замаже изкъртеното. Обещаните дарове и всички подаръци за сватбата младоженците получават на следващия ден – на *пóуръките*.

Особено любопитен вариант представят данните от с. Терновка (дн. квартал на Николаев), записани от Н. Державин и С. Цветко в началото на XX в. Тук до двора на булката идват и родителите на младоженеца. Пред тях е наредена трапеза, на която са седнали най-близките роднини на младата и която момковите роднини обикалят три пъти. Невестата от прага на къщата, гледайки в огледало, хвърля към тях три ябълки, а лелята на младия ги разрязва и ги дава на роднините му да ги изядат в знак на потвърждение на сключения съюз. Свекървата и майката на булката се даряват взаимно с голяма вълнена кърпа, а „след това те даряват своите нови роднини с парче платно за риза, а бащата – с цяла риза“ [9, с. 132]. Следва специален деверски танц, при който младежите начело с девера обикалят три пъти трапезата. Тогава бабалъкът заплаща и завежда девера при невестата, след което се връща на трапезата, а „свекърът и свекървата се прощават и си отиват вкъщи“ [9, с. 132]. Действията на бабалъка в момента на извеждането на невестата го представят като своеобразен заместник на бащата и майката на младоженеца – техен ритуален дубльор в чуждото пространство на жената.

Почти повсеместно след приключването на трапезата в неделя вечерта побасимът и помайчимата придружават кума до дома му и продължават гуляя там. Присъствието им в дома на кумовете отново ги доближава по позиции до тази основна обредна двойка.

В плана на сватбените обичаи в дома на младата, задължение на побасима и помайчимата е да откупят чеиза на булката. В Кортен, Молдова, побасимът взима *лавицата* – юрган, дюшек, възглавници – и криши: „*Xee-na!*“, когато ги пренасят. С булката след свождането се занимава най-близката женена роднина на младоженеца, т.е. помайчимата или зложничката. В Бургуджий зложничката стои на вратата и чака, а на сутринта младоженецът ѝ дава пари.

Сутринта в понеделник булката започва да полива на сватбарите. Бабалъчката приготвя хурка, къделя и вретено, заприда и дава на булката да преде – символично действие, предаващо умения и статус. Отстрани стоят стари жени и нарочно коментират: „*Ох, слабо ще преде, слабо ще тъче! Не я бива, не може да източи жицата!*“, в което се изразява шеговитата страна на взаимоотношенията.

На много места до сряда младите булки не бива да ходят за вода на герана. В сряда ритуално я извеждат на водоизточник – непременно идва и помайчимата. Вземат байрака, кобилица с две казанчета, вадят вода, а булката обикаля три пъти. В Твардица, Молдова, тя рита с крака казанчетата и следи водата да се

излее надолу, хвърля парички в герана. Младата целува ръка на всички жени, давайки им по една рубла, а на децата – бонбони.

Според информацията от с. Пандъклий, всяка година на Ивановден младоженците заедно със свекъра и свекървата отиват на гости на побацима и помайчимата: „*Щото неговото лапи (момче) им става девер*“. Побацимът ги посреща пред вратата с огън, подканва булката три пъти да стъпи в огъня, благославя младите и ги въвежда. Докато е жив побацимът, това гостуване се повтаря. Тази практика свидетелства, че връзката с обредната двойка не се изчерпва само по времето на сватбата.

От значение е да отбележим, че единствено в с. Чийший, Болградско, обредният реквизит, с който освен кума е удостоен и побацима, носи названието *каниска*. В останалите села този атрибут се нарича *елхà*, *илà*, *кумово дърво* и пр. Освен това, в Чийший е регистрирана практиката да се приготвят две каниски: за кума – с три чатала и два кравая, а за побацима – с два клона и един кравай. Кумовата каниска в с. Чийший, за разлика от останалите български села, се изработва не у момини, а у момкови и се подава на кума от свекървата в неделя срещу понеделник – „*га завидят булката у ергеня*“, на трапезата, когато свекървата, повдигайки я над главата си и играейки срещу кума, му казва: „*Куме, да си здрав, весял – таа гудина винчаваши, догодина да кръщаваши*“. По същия начин каниската се подава и на побацима. В Чийший и двамата не заплащат за нея, за разлика от останалите села, където зълвите продават кумовото дърво на трапезата с песен. Отличаването на побацима с каниска, макар и по-малка от кумовата, и подаването ѝ от свекървата след завеждането на булката, което в проучваните селища се среща само в с. Чийший, явно говори за по-старинния характер на тази практика. Позициите на този персонаж, приравнени с тези на кума, показват значението на институцията на старисватството като по-старинна в международните брачни отношения и като своеобразен прототип на кумството (срв. и Иванова 2022).

След като изходът от свогдането е добър, в Делжилер петелджията и бабалъкът отиват с *радостта* у момини. Двамата мъже от момкови носят цветя, с които закичват майката и бащата на невестата и всички сватбари, наливат им сладка ракия. Чакат да изгрее слънцето. Бабата ги дарява, а когато си тръгнат, хората по пътя ги виждат, че са дарени. На ракията в Кортен майката заприда и *изпровожда* – предава на побацима хурка, с която той преде обратно по пътя към момкови.

Изводи. Данните от Бесарабия и Таврия поставят някои важни въпроси за институцията на старисватството у българите като цяло. Тук непременно трябва да отбележим по-слабо отразената в литературата практика за паралелната изява на две отделни обредни брачни двойки, чиито представители по своеобразен начин раздвояват, но и оцелостяват института на старисватството при българите в Украйна и Молдова. Двете двойки се различават по наименования: първата – побацима и помайчимата, носи тези имена и там, където не се среща втора двойка. Втората обредна двойка е известна с термините петелджия или заложник и петелджийка, заложничка, като в Пандъклий названията варират в хода на самата сватба.

Вторият признак, по който двойките на старисватството се различават, е тяхната родствена връзка с младоженците. Побаница/бабалъкът е роднина по мъжка линия, възплащава по-представителни и сериозни функции и е по-приобщен към образа и позициите на кума. Другата мъжка фигура е роднина по женска линия, той е зет и е много по-приобщен към сватите от женската страна, към бабите-готвачки, към танца, музиката и веселбата, към символно натоварения кон-петел и бъклицата с вино и ракия. Сам роднина по сватовство, негов приоритет са взаимоотношенията с новите сватове. Той е колкото свой, толкова и чужд.

За генезиса на фигурата на побаница „като персонаж, принадлежащ към институцията на старисватството“ и съхраняващ „и някои черти от по-старата езическа директна брачна размяна на патрилинейните роднини – сестри и дъщери“, пишат Мария Иванова и Еля Цанева [12, с. 337–343]. Важно е да се отбележи, че „под влияние на църковното право кумството се утвърждава като постоянна институция, докато тази на стария сват се запазва само по времето на сватбата. През вековете и двете институции търпят развитие, като кумството все повече се почита като трета линия на родството, а старисватството се превръща в носител на шеговити отношения“ [12, с. 341]. Каниската за побаница от с. Чийший обаче, връчена тържествено от свекървата, говори в полза на сериозно и уважително отношение към този персонаж – изравнените му позиции с тези на кума показват значението на институцията на старисватството като по-старинна в междуродовите брачни отношения.

Тук бих изтъкнал, че разликите между отделните села и групи население в изследваните райони не биха могли да се свеждат само до различия в номинационно или в хронологично-документационно отношение. Те обхващат, макар и в незначителна степен, някои структурни, а съвсем изолирано и функционалните характеристики на описаните сватбени обреди и обичаи. Данните от с. Чийший свидетелстват за ролята и позициите на изследвания персонаж на старисватството в предхристиянската директна размяна на патрилинейните роднини жени. Наред с това каниската за побаница прибавя и „сериозни“ черти към неговия иначе по-шеговит образ, в разрез с разбирането, споделено от Иванова и Цанева, „че в западнобългарската сватба са се съхранили повече архаични елементи, които в източнобългарската сватба трудно се долавят“ [12, с. 343].

Следвайки Клод Леви-Строс, Ив. Георгиева изтъква, че „атомът на родството включва освен отношенията брат и сестра, мъж и жена, баща и син (родители – деца), но също така отношението между майчиния брат и сина на сестрата (вуйчо и племенник), между съпруга и брата на съпругата (зет и шурей)“ [8, с.19]. Разгледани в този смисъл, данните за родствената позиция на петелджията/зложника като зет в семейството на младоженеца обуславят отношенията му по женската родствена линия. Родството на побаница/бабалка в обряда го определя като представител на мъжката патрилинейна родова линия. По такъв начин двата персонажа „отразяват важното значение, което са имали в българското традиционно общество двата рода – майчиният и бащиният“ [8, с. 21]. С техния избор и участие в сватбата, ако следваме разсъжденията на Ив.

Георгиева, тези роднини утвърждават брака, а обредните им функции, атрибути и взаимоотношения символично предопределят бъдещото продължение на семейството и рода.

Материалите от Бесарабия поставят поредица от въпроси, които очакват своите бъдещи изследователи, а именно: удвоеният образ на носителите на старисватството в някои от случаите като представители на мъжкия и на женския род, а оттук и реферативните и вокативните термини за тях като самостоятелни и паралелни, а не непременно като взаимозаменяеми названия; продължаването на връзката им с младоженците поне до година след сватбата или докато е жив единия от обредната двойка; връзката на старисватството с института на побратимството (децата на бабалъците – деверът и зълвата в много райони на южна България след това се считат за побратим и посестрима; гостуване на Ивановден у побаница) и пр.

Библиографски източници

1. Архив на Етнографския институт с музей при БАН: АЕИМ (днес Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН): № 639-III; № 667-III; № 669-III; № 675-III; № 676-III; № 679-III; № 690-III; № 1308-III.
2. Алексова В. Сватбената терминология в българския и румънския език (Етнолингвистично изследване). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2013.
3. Гамза В. Тернівка. Історико-етнографічний нарис. Миколаїв: Іліон, 2017.
4. Генчев С. Семейни обичаи и обреди. *Добруджа. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания*. Отг. ред. Д. Тодоров, Ст. Генчев и др. София: Издателство на Българската академия на науките, 1974. С. 265–301.
5. Георгиев Г. Традиции, памет, идентичност на българите в Украйна и Молдова (динамика на културата в диаспора). София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2022.
6. Георгиев Г., Маринова, М. Етнографски проблеми на сватбената обредност и брака при българите от Украйна и Молдова. Част първа: Въведение и основни характеристики на обичаите и обредите. *Етнографски проблеми на народната култура*. Т. 13. Съст. Е. Троева. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2023. С. 160–218.
7. Георгиев Г., Маринова М. Етнографски проблеми на сватбата и брака при българите от Украйна и Молдова. Част втора. *Етнографски проблеми на народната култура*. 2026. Т. 14 (под печат).
8. Георгиева Ив. Да имаш вуйчо владика. *Минало*, 2022. № 4 С. 5–25.
9. Державин Н. Болгарскія колоніи в Россіи (Таврическая, Херсонская и Бесарабская губернии). Сборник за народни умотворения и народопис. Том 1, Кн. XXIX. София, 1914.
10. Иванова М. Родството по сватовство у българите. Велико Търново. 2003.
11. Иванова М. За прототипа на старойкята в традиционната западнобългарска сватба. В дирята на засята бразда. Юбилеен етнографски сборник. Съст. Е. Цанева, София: Издателство на БАН, 2021. С. 199–211.
12. Иванова М., Е. Цанева. Родството и неговите институции в българската прединдустриална култура. Т. 1, Т. 2. София, АИ „Проф. Марин Дринов“, 2024.
13. Холиолчев Хр. 2010. Обредното лице „стари сват“ в българската сватба. *Българска реч*. 2010. Година XVI, книга 1-2. С. 88–93.
14. Цветко С. Весільні звичаї і пісні у болгар на Херсонщині. Вісник одескої комісії краєзнавства, 1925. № 2–3. С. 217–238.
15. Шабашов А. Свадебная обрядность. Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Городее в Бессарабии. Одесса: „Астропринт“, 2003. С. 481–492.

Таміла Грачевська

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Університету митної справи та фінансів, м. Дніпро, Україна
e-mail: persefona01@i.ua*

Програма «Креативна Європа» як інструмент популяризації європейських цінностей в Україні

Анотація

Доповідь присвячена особливостям реалізації програми «Креативна Європа» як інструменту поширення та популяризації спільних європейських цінностей на території України. Розглянуті ключові завдання та напрямки діяльності Національного Бюро програми «Креативна Європа» в Україні. Охарактеризовані ініціативи, реалізовані в рамках програми «Креативна Європа», спрямовані на підтримку культурного та креативного секторів України в умовах російської агресії.

Tamila Hrachevska

*Ph. D (History), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International Economic Relations,
University of Customs and Finance., Dnipro, Ukraine
e-mail: persefona01@i.ua*

The Creative Europe Programme as a Tool for Promoting European Values in Ukraine

Abstract

This report focuses on the implementation of the Creative Europe programme as a tool for promoting and disseminating European values within Ukraine. It examines the key tasks and areas of activity of the National Bureau of the Creative Europe programme in Ukraine. It outlines the initiatives implemented under the Creative Europe programme, aimed at supporting Ukraine's cultural and creative sectors in the context of Russian aggression.

Постановка проблеми. У порядку денному Європейського Союзу вагоме місце відводиться культурі та креативним індустріям, що віддзеркалюють та поширюють наступні фундаментальні цінності Європи: свобода, рівність, культурне розмаїття, інклюзивність. З метою сприяння створення нових культурних та креативних проєктів, реалізація котрих призведе до позитивних суспільних змін, ЄС у 2014 році започаткував рамкову програму «Креативна Європа». Реалізація програми передбачає надання підтримки та посилення конкурентоспроможності європейської культури на міжнародній арені та збереження та розвиток мовного розмаїття Європи. Необхідно зазначити, що долучитися до цієї програми можуть не лише країни-члени ЄС, а також й країни, які беруть участь у європейській політиці сусідства та є кандидатами на вступ до ЄС [5]. Україна скористалась наданою можливістю й приєдналась до програми

у 2016 році, отримавши значні спроможності інтеграції до загальноєвропейського культурного простору.

Мета доповіді полягає у тому, щоб охарактеризувати, як участь України у програмі «Креативна Європа» сприяє популяризації та поширенню загальноєвропейських цінностей на її території.

У процесі реалізації євроінтеграційних прагнень України саме програма «Креативна Європа» перетворилась на сполучну ланку між українськими та європейськими представниками культури та креативних індустрій. Завдяки участі у цій програмі українські митці отримали можливості не лише одержувати грантову підтримку для реалізацій своїх проєктів, а й нагоду для більш тісної комунікації з представниками креативних індустрій інших країн, адже у більшості конкурсів існує умова спільної участі представників різних країн. Вимога щодо створення таких консорціумів у процесі реалізації мистецьких та культурних проєктів дозволяє не лише відшукати однодумців, а й позитивно позначається на поширенні європейських цінностей, адже участь у них дозволяє узгодити позиції та подолати певні протиріччя.

У рамках програми «Креативна Європа» було створено мережу національних бюро, які мають займаються її реалізацією на національному рівні та щільно співпрацюють з національними бюро інших країн. Безперечно, що національним бюро належить вагома роль у поширенні європейських цінностей, адже саме вони не лише допомагають у процесі пошуку партнерів, а й дають цінні рекомендації щодо відповідності проєктів пріоритетам програми «Креативна Європа».

Основні функції Національного Бюро програми «Креативна Європа» в Україні полягають у тому, щоб надавати безкоштовні консультації, інформацію та технічну підтримку українським діячам культури та креативних індустрій у процесі подачі грантової заявки та проводити заходи, які дозволять шукати партнерів для реалізації спільних ініціатив.

У 2025 році співробітники Національного Бюро в Україні розпочали реалізацію нової стратегії поширення інформації. У цьому контексті розпочалася співпраця з місцевими менеджерами культури з метою підвищення їх знань про програму «Креативна Європа» та грантові можливості. Важливо зазначити, що таких підхід був застосований як у наближених до лінії фронту містах (Харків, Дніпро, Кременчук), так і віддалених (Луцьк, Житомир). За минулий рік у рамках діяльності Бюро було організовані заходи, які дозволили відвідувачам підвищити рівень обізнаності про європейську культуру та цінності, що лежать в її основі. Зокрема, це Ярмарок грантів та Шоукейс успішних проєктів, «Перформ Юкрейн», воркшоп, що мав на меті привернути увагу до питань збереження культурної спадщини, панельні дискусії у рамках Одеського міжнародного кінофестивалю та кінофестивалю «Молодість», конференції Horizon, Suspilne PRO, фестиваль «Конструкція», що відбувся у Дніпрі та «ФРОНТЕРА» в Луцьку [1].

Участь Національного Бюро програми «Креативна Європа» в Україні в реалізації мистецьких та культурних ініціатив на регіональному рівні є надзвичайно важливим особливо в умовах війни, оскільки в основі їх діяльності лежать також європейські цінності. Наприклад, фестиваль нових медіа та аудіовізуального мистецтва «Конструкція», які реалізовується з 2014 року у м. Дніпро, має на меті створити новий культурний ландшафт та інтегрувати нові технології в роботу державних закладів культури та за допомогою сучасного мистецтва та залучення іноземних експертів та митців звернути увагу на проблемні локації міста [3]. Задекларована мета цілком відповідає духу та провідним напрямкам реалізації програми «Креативна Європа».

Важливим для просування європейських цінностей в умовах російської агресії в Україні стало оголошення у 2022 році спеціального конкурсу «Підтримка українських переселенців та культурного та креативного секторів України», який мав на меті підготувати післявоєнне відновлення культурного та креативного секторів в Україні та також створити умови для українських митців демонструвати свої проєкти в Україні та країнах, які є учасницями «Креативної Європи» [2].

У рамках забезпечення європейського мовного різноманіття «Креативна Європа» проводить конкурс поширення європейських літературних творів, які мають спиратися на такі цінності як гендерна рівність, екологічність, інклюзивність. З метою надання виняткової підтримки Україні ЄС перевагу матимуть проєкти, які передбачають поширення творів рідною мовою серед українських біженців та переміщених осіб [4]. Це доводить, що представники програми «Креативна Європа» хочуть створити для них умови читати рідною мовою, що є складником їх права на отримання інформації.

Висновки. Участь України у програмі «Креативна Європа» дає змогу створити нову генерацію українців-носіїв європейських цінностей. Ця програма є не лише інструментом фінансування різних культурних та креативних проєктів та ініціатив, а сприяє шляхом переосмислення ролі культури в сучасному світі поширенню європейських цінностей, сприйняття яких дозволяє процесам міжкультурної співпраці та комунікації вийти на новий якісний рівень.

Бібліографічні посилання

1. Бюро програми ЄС «Креативна Європа» в Україні поділилося здобутками 2025 року і планами на 2026. URL : https://creativeeurope.in.ua/news/zdobutki_2025_i_plani_na_2026
2. Конкурс «Підтримка українських переселенців та культурного і креативного секторів України» URL : https://creativeeurope.in.ua/news/support_ukr_displaced_people_ccs
3. Конструкція. Культура Медіальна URL: <https://kulturamedialna.org/portfolio/konstruktsiya/>
4. Оголошено конкурс «Поширення європейських літературних творів» 2026. URL : https://creativeeurope.in.ua/news/posirennia_jevropeiskix_literaturnix_tvoriv_2026
5. Про програму «Креативна Європа». URL: <https://culture.ec.europa.eu/creative-europe/about-the-creative-europe-programme>

Віктор Грушка

*кандидат географічних наук наук, доцент, доцент кафедри географії,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,*

м. Дніпро, Україна

e-mail: grush_vv@ua.fm

Ірина Суматокхіна

*кандидат географічних наук наук, доцент, доцент кафедри географії,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,*

м. Дніпро, Україна

e-mail: sumatokhina_ir@ukr.net

Регіональна багатоманітність України як стратегічний ресурс у геополітичному просторі Європи

Анотація

Доповідь присвячена аналізу регіональної багатоманітності України як важливого суспільно-географічного чинника, що визначає стратегічний потенціал держави у геополітичному просторі Європи. Розглядаються історико-географічні, соціокультурні, природні, економіко-географічні та політичні особливості регіонального розвитку України, а також їхній вплив на європейську інтеграцію, національну безпеку та територіальну стійкість держави.

Viktor Hrushka

*Ph. D (Geography), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Geography
Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine
e-mail: grush_vv@ua.fm*

Iryna Sumatokhina

*Ph. D (Geography), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of World History
Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine
e-mail: sumatokhina_ir@ukr.net*

Ukraine's Regional Diversity as a Strategic Resource in the European Geopolitical Space

Abstract

The report is devoted to the analysis of Ukraine's regional diversity as an important socio-geographical factor that determines the state's strategic potential within the geopolitical space of Europe. It examines the historical-geographical, sociocultural, natural, economic-geographical, and political features of Ukraine's regional development, as well as their impact on European integration, national security, and the territorial resilience of the state.

Постановка проблеми. Сучасна Україна характеризується значною регіональною багатоманітністю, що сформувалася під впливом історичних, природно-географічних, соціокультурних та економічних чинників. У контексті європейської інтеграції та повномасштабної війни особливого значення набуває переосмислення цієї багатоманітності як стратегічного ресурсу держави, здатного зміцнювати її геополітичні позиції в Європі.

Метою доповіді є характеристика регіональної багатоманітності України як стратегічного ресурсу, визначення її ролі у формуванні геополітичної стійкості держави та оцінка перспектив використання регіонального потенціалу в умовах європейської інтеграції.

Виклад матеріалу. Регіональна структура України характеризується значною просторовою, природною, історичною та соціально-економічною багатоманітністю, що формує унікальний суспільно-географічний потенціал держави. Кожен макрорегіон України має специфічні особливості, які не лише визначають його внутрішній розвиток, а й посилюють загальнодержавну стійкість у європейському геополітичному просторі.

Західний регіон України, зокрема Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Тернопільська та Чернівецька області, вирізняється прикордонним положенням із країнами Європейського Союзу, високим рівнем культурно-історичної інтегрованості до європейського простору, розвитком туризму, рекреації, малого підприємництва та транскордонного співробітництва. Карпатський регіон має стратегічне значення як екологічний, туристичний і логістичний ресурс, а також виступає важливим осередком збереження етнокультурного різноманіття України.

Центральна Україна, представлена Київською, Вінницькою, Черкаською, Полтавською та Кіровоградською областями, є ядром політичної, адміністративної та аграрної стабільності держави. Київ як столичний центр забезпечує політичну консолідацію, міжнародну дипломатію та інноваційний розвиток. Центральні області відзначаються потужним агропромисловим потенціалом, вигідним транспортно-географічним положенням та формують основу продовольчої безпеки країни.

Східний регіон, зокрема Харківська, Дніпропетровська, Запорізька та частково Донецька і Луганська області, традиційно є індустриальним та науково-технічним центром України. Дніпропетровщина відіграє ключову роль у металургії, машинобудуванні та оборонній промисловості, Харківщина – у наукових дослідженнях, освіті та високотехнологічному виробництві. Попри воєнні виклики, східні регіони залишаються стратегічно важливими для економічного потенціалу держави та її безпекової архітектури.

Південний регіон, до якого належать Одеська, Миколаївська, Херсонська області, має виняткове значення для морської логістики, міжнародної торгівлі, портової інфраструктури та аграрного експорту. Одещина є важливим мультикультурним регіоном та головними морськими воротами України до Чорноморського басейну і світових ринків. Південні регіони визначають геостратегічну роль України у забезпеченні продовольчої безпеки Європи.

Північні області – Чернігівська, Сумська, Житомирська – виконують важливу функцію прикордонної безпеки, природно-ресурсного забезпечення та розвитку транспортних коридорів. Вони посилюють стратегічну обороноздатність країни та забезпечують зв'язок між центральними районами та європейськими сусідами.

Таким чином, кожен регіон України має власну спеціалізацію та унікальні ресурси, що формують комплексну модель державної багатоманітності. Поєднання аграрного потенціалу центру, індустріальної сили сходу, логістичних переваг півдня, культурної інтегрованості заходу та безпекової ролі півночі створює потужний фундамент для розвитку сучасної української державності.

Україна здатна трансформувати свою регіональну багатоманітність із потенційного виклику у стратегічну перевагу в геополітичному просторі сучасної Європи. Саме ефективне використання регіональних особливостей, розвиток міжрегіональної взаємодії, децентралізація, європейська інтеграція та відновлення постраждалих територій здатні перетворити територіальну диференціацію на джерело конкурентоспроможності, стійкості та міжнародного впливу України.

У сучасних умовах регіональна багатоманітність виступає не фактором роз'єднання, а стратегічним ресурсом, що забезпечує адаптивність, стійкість і перспективність держави в системі європейської геополітики.

Висновки. Регіональна багатоманітність України є важливим стратегічним ресурсом, який за умови ефективного державного управління здатен посилити геополітичну роль країни у Європі. Територіальне різноманіття може бути трансформоване у конкурентну перевагу через розвиток регіональної політики, європейську інтеграцію, міжрегіональне співробітництво та післявоєнну модернізацію. Таким чином, багатоманітність регіонів України виступає не фактором роз'єднання, а основою національної стійкості та стратегічного розвитку.

Бібліографічні посилання

1. Данилишин Б. М. Управління просторовим відновленням та розвитком громад і регіонів України: стратегічні пріоритети та європейський вектор. *Регіональна економіка*. 2024. № 4 (114). С. 5–11. DOI: 10.36818/1562-0905-2024-4-1.
2. Державна стратегія регіонального розвитку України на 2021–2027 роки / Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
3. Лісовський С. А., Руденко Л. Г., Маруняк Є. О., Гукалова І. В. Внесок співробітників Інституту географії НАН України в опрацювання проблематики природокористування та сталого розвитку. *Український географічний журнал*. 2024. № 3. С. 47–58. DOI: 10.15407/UGZ2024.03.047.
4. Просторовий розвиток економіки України: сучасні тренди трансформації та виклики європейської інтеграції: монографія / наук. ред. В. С. Кравців, І. З. Сторонянська; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2024. 451 с.
5. Руденко Л. Г., Маруняк Є. О. Суспільно-географічні трансформації України в умовах європейської інтеграції. *Український географічний журнал*. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2023.03.003>

6. Суспільно-географічне районування України: історія, сучасність, перспективи. *Науковий вісник Чернівецького університету. Географія*. 2024. № 849.
7. Сучасні напрямки розвитку географії України: монографія / за ред. Р. М. Лозинського. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2022. 367 с.

Олександра Двуреченська

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних відносин і аудиту

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»,

м. Дніпро, Україна

e-mail: Dvurechenska.O.S@nmu.one

Медіадипломатія як інструмент просування Концепції Державної програми «Єдність у розмаїтті» в контексті євроінтеграції України

Анотація

Доповідь присвячена дослідженню ролі медіадипломатії у реалізації державної політики щодо захисту прав національних меншин в умовах євроінтеграції України. Проаналізовано Концепцію «Єдність у розмаїтті» як інструмент консолідації суспільства та збереження етнокультурної самобутності. Особлива увага приділяється механізмам «м'якої сили» та системі іномовлення (зокрема МПІУ та UATV) у протидії російській асиміляційній політиці та дезінформації. Визначено, що ефективна медіадипломатія є ключовим чинником формування позитивного міжнародного іміджу України як інклюзивної демократичної держави, що відповідає стандартам ЄС.

Oleksandra Dvurechenska

Ph. D (History), Associate Professor,

Associate Professor of the Department of International Relations and Audit,

Dnipro University of Technology, Dnipro, Ukraine

e-mail: Dvurechenska.O.S@nmu.one

Media diplomacy as a tool for promoting the 'Unity in Diversity' State Programme in the context of Ukraine's European integration

Abstract

This thesis is devoted to the study of the role of media diplomacy in the implementation of state policy on the protection of the rights of national minorities in the context of Ukraine's European integration. It analyses the 'Unity in Diversity' Concept as a tool for social cohesion and the preservation of ethno-cultural identity. Particular attention is paid to 'soft power' mechanisms and the international broadcasting system (in particular, the Ministry of Information Policy of Ukraine and UATV) in countering Russia's assimilationist policy and disinformation. It is established that effective media diplomacy is a key factor in shaping a positive international image of Ukraine as an inclusive democratic state that meets EU standards.

Постановка проблеми. В умовах сучасної геополітичної турбулентності та повномасштабної агресії Російської Федерації проти України, питання захисту прав національних меншин та корінних народів набуває статусу пріоритету

національної безпеки. Сучасна етнодемографічна структура України вимагає виважених підходів до консолідації суспільства. Концепція «м'якої сили», розроблена Дж. Наєм-молодшим, визначає здатність держави досягати стратегічних цілей через привабливість своєї культури та політичних ідеалів, що стає фундаментом для реалізації нової державної стратегії «Єдність у розмаїтті». Особливої ваги у цьому процесі набуває медіадипломатія як інструмент зовнішньополітичної комунікації. Вона дозволяє не лише протидіяти російській асиміляційній політиці на окупованих територіях, а й утверджувати образ України як правової держави у глобальному інформаційному просторі. Розвиток системи іномовлення та використання цифрових платформ для висвітлення успіхів у сфері захисту прав меншин є важливими для набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі.

Мета доповіді – визначити роль медіадипломатії у реалізації державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» та оцінити її значення для євроінтеграційних процесів України.

Виклад матеріалу. Сучасна Україна характеризується високим рівнем поліетнічності. Згідно з даними офіційної статистики, у державі проживає понад 130 етносів. Станом на 2001 р. частка національних меншин складала близько 22,2% від загальної кількості населення (понад 10,7 млн осіб), а до початку повномасштабного вторгнення 2022 р. цей показник оцінювався у межах 20% [1]. Серед найбільш чисельних спільнот виокремлюються кримські татари, росіяни, білоруси, молдовани, болгар, угорці, румуни та поляки. Таке етнічне розмаїття є фундаментальною складовою українського соціуму, проте відсутність актуального перепису протягом останніх років ускладнює точну верифікацію поточної демографічної структури.

Ситуація радикально погіршилася внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Окупаційний режим системно впроваджує політику примусової асиміляції та ігнорує міжнародно-правові зобов'язання, порушивши близько 400 міжнародних договорів щодо прав національних меншин [2, с. 6]. У зонах бойових дій та на тимчасово окупованих територіях, зокрема в місцях компактного проживання греків, кримських татар, болгар та ромів, зафіксовані масові порушення прав людини: від незаконних викрадень і катувань до кампаній «урбіциду» та дискримінаційної фільтрації. Росія використовує примусову натуралізацію як інструмент нівелювання етнічної самобутності, нав'язуючи російську ідентичність і розглядаючи видачу паспортів не як засіб інтеграції, а як механізм контролю. Окрему загрозу становить етноцидна мовна політика Кремля. На окупованих територіях відбувається безальтернативний перехід освітнього процесу на російську мову, що ставить під загрозу існування унікальних діалектів, таких як урумський та румейський, а також обмежує функціонування кримськотатарської мови. Відсутність умов для вивчення рідних мов у поєднанні з ідеологічним тиском свідчить про цілеспрямовану стратегію РФ щодо знищення культурного та мовного різноманіття України, що кваліфікується як злочин проти людяності.

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 07 липня 2023 р. № 429-р, в державі схвалено Концепцію Державної цільової національно-

культурної програми «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року. Суть цієї концепції полягає у формуванні стійкої системи захисту прав та інтересів національних меншин (спільнот) і корінних народів України як невід'ємної складової суспільства. Програма спрямована на гармонійне поєднання процесів консолідації української нації із забезпеченням права кожної етнічної спільноти на збереження та розвиток своєї самобутності, мови та культурної спадщини. Центральним аспектом концепції є імплементація європейських стандартів у сфері етнополітики, що є критично важливим у контексті набуття Україною членства в ЄС.

Медіадипломатія як сучасний інструмент «м'якої сили» відіграє важливу роль у реалізації цієї концепції, забезпечуючи трансляцію демократичних цінностей України на світову арену. Згідно з теоретичним підходом Дж. Ная-молодшого, здатність держави досягати зовнішньополітичних цілей через привабливість своєї культури та політичних програм є критично важливою [4]. У цьому контексті медіадипломатія стає каналом комунікації, через який Україна демонструє міжнародній спільноті свою модель полікультурного співіснування. Висвітлення успіхів у захисті прав національних спільнот та корінних народів дозволяє сформувати образ України як інклюзивної держави, що поділяє фундаментальні гуманітарні принципи Європейського Союзу.

Важливим механізмом реалізації медіадипломатії є розвиток системи іномовлення, зокрема Мультимедійної платформи іномовлення України (МПУ) та каналу UATV. Багатомовність контенту, що включає англійську, арабську та кримськотатарську мови, дозволяє ефективно комунікувати з глобальною аудиторією, роз'яснюючи специфіку української етнополітики. Зокрема, акцент на захисті прав кримськотатарського народу та збереженні мовної спадщини меншин у медіапросторі є вагомим аргументом у протидії російським дезінформаційним наративам. Системне інформування про стан дотримання культурних прав нівелює спроби агресора дискредитувати Україну та утверджує її статус як зрілої демократії.

У контексті євроінтеграції приділення уваги правам національних меншин є не лише питанням іміджу, а й прямою вимогою Копенгагенських критеріїв членства в ЄС. Цифровізація дипломатичних зусиль та використання сучасних платформ дозволяють оперативно звітувати про імплементацію європейських стандартів у сфері захисту меншин. Це створює сприятливий інформаційний фон для ухвалення політичних рішень урядами країн-партнерів, оскільки активна медіапідтримка реформ у сфері етнополітики демонструє готовність України до гармонійної інтеграції в європейське співтовариство, де повага до різноманіття є ключовою цінністю.

Медіадипломатія також виступає щитом проти зовнішніх репутаційних ризиків, спричинених маніпулятивними медіапродуктами та антиукраїнською пропагандою. Досвід подолання кризових ситуацій, таких як негативні наслідки консультативного референдуму в Нідерландах чи трансляція упереджених фільмів у Франції та Польщі, доводить необхідність проактивного позиціонування. Акцентування на полікультурному минулому та сучасному захисті прав меншин дозволяє Україні перехопити ініціативу в інформаційному просторі. Це

доводить, що етнічне різноманіття України є не джерелом конфліктів, як намагається подати РФ, а ознакою демократичного розвитку держави.

Висновки. В умовах сучасних геополітичних викликів та набуття Україною статусу кандидата в члени Європейського Союзу, особливого значення набуває здатність держави ефективно комунікувати свої цінності та ідентичність у глобальному медіапросторі. Захист прав національних меншин та корінних народів є не лише внутрішнім обов'язком України як демократичної держави, а й стратегічним складником її зовнішньої політики. В умовах війни Російська Федерація на тимчасово окупованих територіях проводить цілеспрямовану асиміляторську політику, що супроводжується грубим порушенням міжнародного права, примусовою натуралізацією та ліквідацією етнокультурної самобутності спільнот. У цьому контексті медіадипломатія через систему іномовлення та цифрові платформи виступає критично важливим інструментом протидії дезінформації та засобом донесення правди про гуманітарні злочини агресора. Утвердження образу України як держави, де повага до різноманіття є ключовою цінністю, безпосередньо сприяє прискоренню євроінтеграційних процесів. Ефективна комунікація успіхів у сфері етнополітики дозволяє міжнародній спільноті сприймати Україну як надійного партнера, що поділяє європейські стандарти захисту прав людини.

Бібліографічні посилання

1. Етнополітика в Україні: статистичні дані та результати соціологічних досліджень: довідник / *Держ. служба України з етнополітики та свободи совісті*. Київ, 2021. 76 с.
URL: https://dess.gov.ua/wp-content/uploads/2021/10/%D0%95%D1%82%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96-%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%96.pdf.
2. Національні меншини (спільноти) і корінні народи в умовах тимчасової окупації та/або бойових дій на території України (лютий 2022 р. – травень 2024 р.): дослідження / *Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*. Київ, 2024. 118 с.
URL: https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%94%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96_%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%88%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%B8_%D1%96_%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%96_%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B8_%D0%B2_%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BF%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf.
3. Про схвалення Концепції Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 07 лип. 2023 р. № 429-р. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2023-p>.
4. Joseph S Nye Jr. Soft power after Ukraine. URL: <https://www.aspistrategist.org.au/soft-power-after-ukraine/>.

Віктор Дроздов

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та методики її навчання,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет, м. Ізмаїл, Україна
e-mail: victordroz dov.84@gmail.com*

Полікультурний Буджак: трансформації історичної пам'яті українського пограниччя в умовах російсько-української війни

Анотація

Проаналізовано трансформації меморіальних практик на українському пограниччі на прикладі Буджака (південь Одещини) в умовах російсько-української війни. Визначено характерні риси регіональної політики пам'яті, а також вплив процесів декомунізації та деколонізації на зміну історичних наративів і відповідних місць пам'яті.

Viktor Drozdov

*PhD in History, Associate Professor at the Department of History and Methods of Teaching, Izmail State University of Humanities, Izmail, Ukraine
e-mail: victordroz dov.84@gmail.com*

Multicultural Budzhak: Transformations of Historical Memory in the Ukrainian Borderland amid the Russia-Ukraine War

Abstract

The transformations of commemorative practices in the Ukrainian borderland have been analyzed through the case of Budzhak (south of Odesa Oblast) during the Russia-Ukraine war. The characteristic features of regional memory politics have been identified, along with the impact of decommunization and decolonization on the transformation of historical narratives and the corresponding sites of memory.

Постановка проблеми. Російська агресія проти України спричинила переосмислення минулого й стала каталізатором трансформації меморіальних ландшафтів та комеморативних практик. На рівні держави було окреслено нові засади політики пам'яті, ключовими завданнями якої стали критична реінтерпретація історичних подій, деколонізація символічного простору і демонтаж радянських та імперських маркерів, а також утвердження національно орієнтованих моделей історичної пам'яті. Крім того, історичні наративи стали важливим чинником національної безпеки, виконуючи функцію протидії російським пропагандистським міфам. У цьому контексті переосмислення історії півдня України набуває особливого значення, оскільки саме концепт так званої «Новоросії» використовувався рашистською ідеологією для обґрунтування територіальних претензій та легітимації експансіоністської політики щодо українських земель. Серед південних регіонів України варто виділити Буджак – південну частину Одеської області, який тривалий час характеризувався відтворенням російськоцентричної моделі історичної пам'яті,

закріпленої як у топонімічному просторі, так і в локальних комеморативних практиках.

Мета доповіді – розкрити особливості трансформації меморіального простору й комеморативних практик на території Буджака, що стали результатом політики деколонізації в регіоні.

Виклад матеріалу. Специфічною рисою Буджака є його полікультурність, сформована під впливом імперської колонізаційної політики першої половини XIX ст., а також неодноразових змін державної належності регіону до 1944 р., коли радянські війська повторно встановили контроль над цією територією. Хоча край було включено до складу Української РСР, радянська влада послідовно реалізовувала в ньому політику русифікації. Інтегруючи регіон до радянського символічного простору, у перші повоєнні роки було перейменовано понад половину назв населених пунктів, які мали румунське, болгарське, німецьке й тюркське походження [2, с. 115]. Основою формування так званого «бессарабського народу», штучної локальної ідентичності, стала офіційна модель історичної пам'яті, що апелювала до імперського завоювання краю та легітимізувала російську присутність як історично «закономірну».

У роки незалежності Буджак залишався на периферії українських національних процесів й значною мірою зберігав домінування радянських та імперських наративів у публічному просторі. Переосмислення минулого краю не набуло системного характеру й після початку російсько-української війни у 2014 р. Декомунізаційні процеси в Буджаку, як і на Одещині загалом, розгорталися із запізненням і реалізовувалися здебільшого у відповідь на вимоги чинного законодавства, а не як результат внутрішнього суспільного запиту [4, с. 291]. Водночас у меморіальних ландшафтах продовжувала зберігатися виразна присутність як радянських, так і російських імперських маркерів пам'яті; останні, на відміну від символіки комуністичного режиму, тривалий час не підпадали під обов'язкові процедури демонтажу. Лише після повномасштабної російської агресії у 2022 р. процеси деколонізації істотно інтенсифікувалися, що вплинуло на трансформацію пам'яттєвих ландшафтів регіону.

За відносно короткий період у меморіальному просторі Буджака відбулися позитивні зрушення, серед яких передусім варто виокремити: повне усунення міфу про «суворівську славу» з публічного простору (у м. Ізмаїлі вже протягом 2022 р. було ухвалено рішення про перейменування центрального проспекту, демонтовано пам'ятник і реорганізовано музей); перейменування назв населених пунктів, у межах якого частині з них було повернуто історичні назви (Камчик, Байрамча, Селіогло), а частина отримала регіональний характер (Буджак, Бессарабське, Катлабуг) [5]; демонтаж меморіальних об'єктів із виразно імперським і радянським змістом, зокрема пам'ятників, пов'язаних із російським культурним і військово-політичним каноном. Ці процеси супроводжуються зростанням інтересу до полікультурної спадщини регіону, а також до його османського й татарського минулого, що тривалий час залишалося маргіналізованим. Посилюється увага й до постатей української та європейської історії, пов'язаних із Буджаком [1]. Їхнє увічнення в міському топонімічному просторі та комеморативних практиках сприяє формуванню нової символічної

карти регіону, в якій локальна ідентичність постає як результат взаємодії різних культурних традицій. Крім того, нові пам'ятні об'єкти, пов'язані з увічненням загиблих у війні з російським агресором, інтегрують регіон у загальнонаціональний меморіальний простір та стають важливими елементами конструювання громадянської ідентичності.

Водночас помітний певний супротив з боку місцевих еліт та частини спільноти регіону щодо деколонізації символічного простору, що загалом є характерною рисою і для інших південних регіонів України. У низці випадків демонтаж меморіальних об'єктів відбувається лише за суспільного розголосу або внаслідок прямих адміністративних рішень обласного рівня [3]. Пасивний спротив цим процесам місцеві адміністрації нерідко обґрунтовують посиленнями на чинні нормативно-правові акти, інтерпретуючи їх у спосіб, що дозволяє відтермінувати або мінімізувати зміни [6]. До того ж, окремі об'єкти меморіального простору та комеморативні практики й далі відтворюють елементи радянської міфотворчості, зокрема через увічнення так званого «Татарбунарського повстання» та наративів про «визволення» населених пунктів радянськими військами в роки Другої світової війни.

Висновки. Лише після повномасштабної агресії РФ у 2022 р. розпочалися системні зрушення в трансформації меморіального простору Буджака, що проявилися у демонтажі імперських маркерів, топонімічних змінах та актуалізації полікультурної спадщини. Водночас суперечливість і нерівномірність цих змін засвідчують незавершеність деколонізаційного процесу в регіоні. У цьому контексті ключового значення набуває поєднання інституційних рішень із громадськими ініціативами та науково обґрунтованою експертизою у сфері політики пам'яті, в основі якої має лежати принцип критичного переосмислення історичного досвіду та інтеграції регіональної історії до загальнонаціонального і європейського контекстів.

Бібліографічні посилання

1. Вони змінили історію (125 вихідців із Південної Бессарабії). Енциклопедичний словник / під ред. Л. Циганенко, С. Мустяце. Ізмаїл; Кишинев, 2019. 281 с.
2. Дроздов В. Масове перейменування населених пунктів Ізмаїльської області в 1945 р. як метод організованого забуття. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія: Історичні науки*. 2024. Вип. 67. С. 112–121. [https://doi.org/10.31909/26168774.2024-\(67\)-11](https://doi.org/10.31909/26168774.2024-(67)-11)
3. Іванова Н. У місті Білгород-Дністровський після розголосу громадськості та ЗМІ демонтували меморіальну дошку Пушкіну. *Махала*. 2024. 17 грудня. <https://mahala.com.ua/novyny/u-misti-bilhorod-dnistrovskyy-pislia-rozgholosu-hromadskosti-ta-zmi-demontuvaly-memorialnu-doshku-pushkinu/>
4. Коваленко А. Ф. Топоніміка Одещини як маркер деколонізації та колективної пам'яті про російсько-українську війну періоду повномасштабного вторгнення (на матеріалах регіональних медіа). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2025. Вип. 1 (214). С. 288–296. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-214.1-37>
5. Коршак Н. На Одещині перейменовали 26 сіл та селищ, серед нових назв – Новий Париж, Катлабуг, Буялик. *Суспільне Одеса*. 2024. 22 вересня. <https://suspilne.media/odesa/841779-na-odesini-perejmenuvali-26-sil-ta-selis-sered-novih-nazv-novij-pariz-katlabug-bualik/>

6. Чорноморець А. У Татарбунарах чекають висновку Інституту нацпам'яті щодо пам'ятника Пушкіну. *Суспільне Одеса*. 2026. 3 березня. <https://suspilne.media/odesa/1254468-u-tatarbunarah-cekaut-visnovku-institutu-nacpamati-sodo-pamatnika-puskinu/>

Оксана Дяконенко

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу соціального капіталу Інституту демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи Національної академії наук України, м. Київ, Україна.
e-mail: oksana.dyakonenko@gmail.com

Громадська активність населення: забезпечення якості життя через соціальну згуртованість

Анотація

У статті досліджено резилієнтний потенціал соціальної згуртованості населення як інструмента підвищення адаптаційних можливостей громад та пришвидшення їх відновлення у воєнний і повоєнний періоди. Автор обґрунтовує, що громадська активність є ефективною формою забезпечення якості життя та стійкого розвитку територій.

Oksana Dyakonenko

PhD in Economics, Senior Research Fellow at the Department of Social Capital, Mykhailo Ptukha Institute of Demography and Quality of Life Research, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
e-mail: oksana.dyakonenko@gmail.com

Civic Engagement: Ensuring Quality of Life through Social Cohesion

Abstract

This article examines the resilience potential of social cohesion within the population as a means of enhancing communities' adaptive capacities and accelerating their recovery during wartime and the post-war period. The author argues that civic engagement is an effective way of ensuring quality of life and sustainable development in local areas.

Постановка проблеми. Соціальна згуртованість як елемент стійкої якості життя – об'єктивна потреба в умовах воєнного періоду, де пріоритетом є формування соціальних зв'язків нового типу на засадах адаптивності до нових умов задля безпеки і виживання в новій реальності.

Метою дослідження є обґрунтування резилієнтного потенціалу соціальної згуртованості населення як дієвого інструмента підвищення адаптаційних

можливостей громадсько активної спільноти та пришвидшення відновлення територіальних громад у воєнний і повоєнний періоди.

Виклад матеріалу. Резилієнтність якості життя значною мірою залежить від дотримання прав і свобод громадян, відстеження корупційної складової суспільних відносин. Відновлення країни може суттєво ускладнюватись високим рівнем корупції, яка залишається ключовим руйнівним фактором довіри та єдності в українському суспільстві. У міжнародному рейтингу за Індексом сприйняття корупції (ІСК) 2024 р. Україна набрала 35 балів зі 100 (рис. 1), що свідчить про значний рівень корупції.

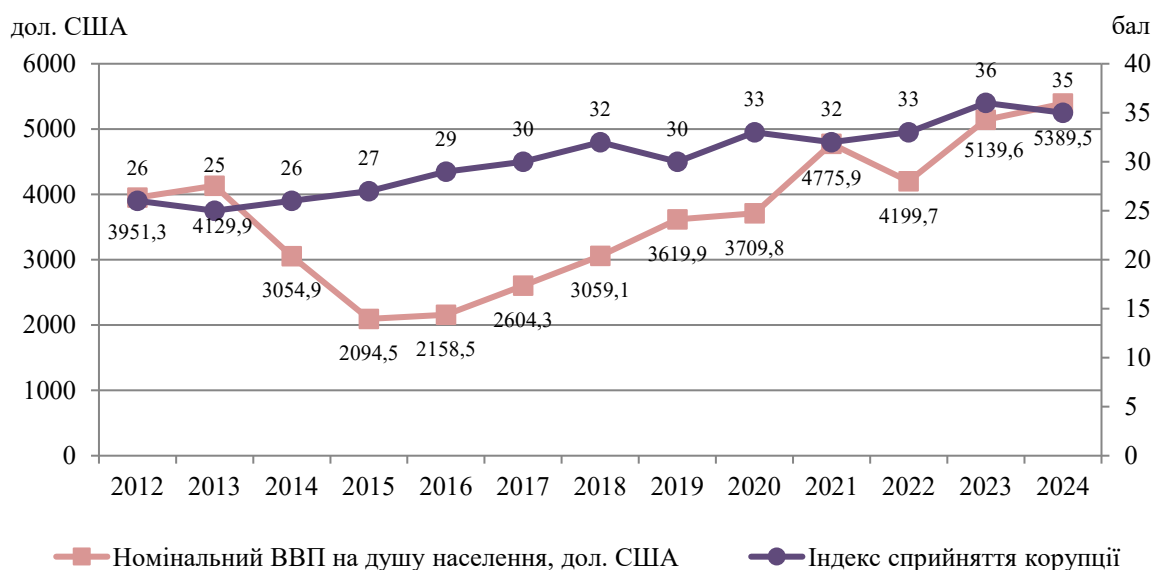

Рис. 1. Номінальний ВВП на душу населення та індекс сприйняття корупції в Україні, 2012-2024 рр. Джерело: [1; 2].

Аналіз взаємозв'язку між індексом сприйняття корупції та валовим внутрішнім продуктом на душу населення засвідчив наявність статистично значущої позитивної залежності між зазначеними показниками (рис. 2). Зокрема, встановлено, що підвищення індексу сприйняття корупції на 1 % (що інтерпретується як зниження рівня корупції в країні) супроводжується зростанням ВВП на душу населення приблизно на 0,23 %. Отже, зниження рівня корупції сприяє підвищенню рівня життя населення та зростання доходів, одночасно зменшуючи соціальну нерівність і рівень суспільної недовіри. Отримані результати узгоджуються з висновками низки міжнародних досліджень, відповідно до яких у середньому для країн світу зростання індексу сприйняття корупції на 1 пункт сприяє зростанню ВВП на душу населення на 1,7 % [5].

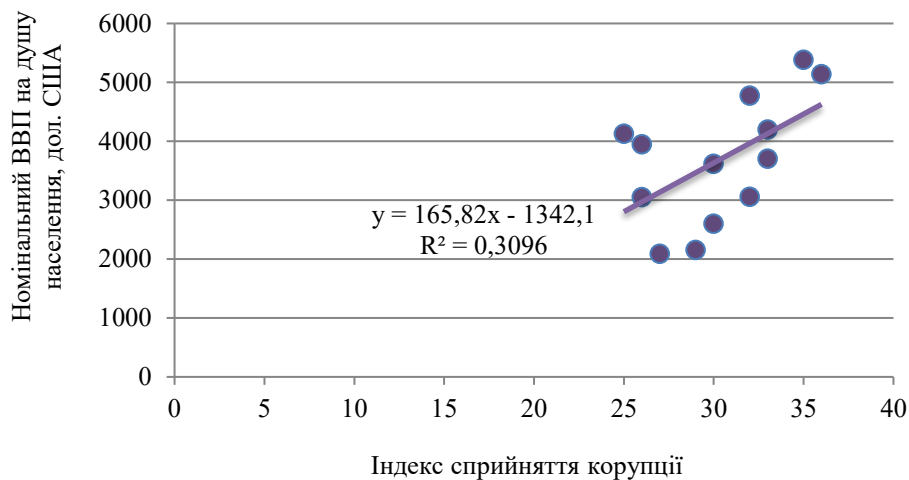

Рис. 2. Залежність номінального ВВП на душу населення від індексу сприйняття корупції

Джерело: [1; 2].

Соціальна згуртованість забезпечується спільністю інтересів та цілей жителів і виникає здебільшого між культурно та історично спорідненими громадами. Довготривале й ефективне згуртування забезпечується добровільним волевиявленням, підтриманим соціальними механізмами. У згуртованій громаді мешканцям властиве почуття приналежності, що формується на засадах добровільності, рівності та дотриманні прав людини. Різноманітність і здорова конкуренція поглядів та позицій, а також здатність їх використовувати для розвитку громади – важлива умова згуртування.

Соціальна згуртованість виникає за умови спільних інтересів та цілей у соціально-економічній, історичній, культурній, соціально-психологічній площинах (на основі спільних цінностей, поглядів, менталітету, довіри один до одного). Зокрема, подібність соціально-економічних умов проживання мешканців формують важливу закономірність соціальної згуртованості громад. Схожі умови життя (рівень доходів, доступ до ресурсів, освіти) визначають готовність до взаємодопомоги, ступінь солідарності та відчуття спільної долі, тоді як соціально-економічні та статусні відмінності, навпаки, посилюють соціальну ізоляцію та зростання бар'єрів у комунікації. Саме соціально-економічні умови та статус чинять руйнівний вплив на характер соціальних зв'язків між членами спільноти, а не культурні відмінності походження [3], про що свідчить досвід країн Латинської Америки, де високий рівень нерівності негативно позначається на згуртованості та інституційній довірі, стримуючи економічне зростання [4].

Висновки. Громадська активність населення – одна з ефективних форм забезпечення якості життя та дієвий інструмент забезпечення резилієнтного розвитку територіальної громади. Громадська активність населення спроможна посилити свої адаптаційні можливості завдяки нарощуванню соціальної згуртованості, навіть в обмежених часових рамках та ресурсному забезпеченні, негнучкості та гіперкогерентності місцевої влади.

В умовах війни соціальна згуртованість територіальних громад постає ефективним засобом протидії на засадах соціальної відповідальності і солідарності, активного формування і використання соціальних зв'язків, згуртованості та високої вмотивованості спільнот у боротьбі проти агресора. Однак, відновлення територіальної громади може суттєво ускладнюватись високим рівнем корупції, яка залишається руйнівним фактором довіри та єдності в українському суспільстві, призводить до посилення відчуття нерівності та відчуження, стимулює незаконне збагачення, підриває принципи соціальної справедливості та спричиняє фрагментацію суспільства. Зокрема, встановлено взаємозв'язок між індексом сприйняття корупції та валовим внутрішнім продуктом на душу населення, який засвідчив, що зниження рівня корупції сприяє підвищенню рівня життя населення та зростанню доходів, одночасно зменшуючи соціальну нерівність і рівень суспільної недовіри.

Бібліографічні посилання

1. Індекс сприйняття корупції. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/inside-giving/wgi/wgi_2024_report.pdf (дата звернення: 5.09. 2025).
2. Номінальний ВВП на душу населення, дол. США. *MinfinMedia*. 2024. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (дата звернення: 5.09. 2025).
3. Letki N. Does Diversity Erode Social Cohesion? Social Capital and Race in British Neighbourhoods. *Political Studies*, 2008. 56 (1). P. 99–126.
4. Ferroni M., Mateo M., Payne M. Development under Conditions of Inequality and Distrust: Social Cohesion in Latin America. IFPRI Discussion Paper 00777. 2008.
5. Podobnik B., Shao J., Njavro D., Ivanov P., Stanley H.E. 2007. Influence of Corruption on Economic Growth Rate and Foreign Investments. *The European Physical Journal B* 63. S. 547–550. <https://doi.org/10.1140/epjb/e2008-00210-2>

Ольга Дяченко

*кандидат історичних наук, доцент,
в. о. завідувача кафедри спеціальних галузей історичного знання
та дидактики історії, Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна
e-mail: olga.dyachenko.1981.12.26@gmail.com*

Українське питання на Празькому конгресі 1848 р. як досвід збереження національної ідентичності в різноманітному середовищі

Анотація

У доповіді розглянуто «українське питання» на Празькому слов'янському конгресі 1848 р. крізь призму проблеми збереження національної ідентичності в багатонаціональному та політично неоднорідному середовищі Центральної Європи. Подія аналізується в ширшому контексті революцій «Весни народів» і формування модерних націй, коли взаємодія різних етнічних рухів у межах Австрійської імперії актуалізувала питання рівноправності, самоідентифікації та політичного представництва. Особливу увагу приділено тому, як українці Галичини через діяльність Головної Руської Ради артикулювали власні національні вимоги в умовах конкуренції з польським та іншими слов'янськими рухами. Показано, що участь української делегації в конгресі стала важливим досвідом публічного заявлення про окремішність української нації, захисту мовних і культурних прав та пошуку моделей співіснування в рамках багатонаціональної держави.

Olha Diachenko

*PhD in History, Associate Professor, Acting Head of the Department of Specialised
Fields of Historical Knowledge and the Didactics of History,
Oles Honchar Dnipro National University,
Dnipro, Ukraine
e-mail: olga.dyachenko.1981.12.26@gmail.com*

The Ukrainian Question at the Prague Congress of 1848: An Example of Preserving National Identity in a Diverse Environment

Abstract

The report examines the “Ukrainian question” at the 1848 Prague Slavic Congress through the lens of preserving national identity in the multiethnic and politically heterogeneous environment of Central Europe. The event is analyzed in the broader context of the Revolutions of 1848 (“Spring of Nations”) and the formation of modern nations, when interactions between various ethnic movements within the Habsburg Empire raised issues of equality, self-identification, and political representation. Special attention is given to how Ukrainians of Galicia, through the activities of the Supreme Ruthenian Council, articulated their national demands in conditions of competition with Polish and other Slavic movements. It is shown that the participation of the Ukrainian delegation in the Congress became an important experience of public assertion of Ukrainian national distinctiveness, the defense of linguistic and cultural rights, and the search for models of coexistence within a multinational state.

Постановка проблеми. Сучасна європейська ідея «єдності у різноманітті» передбачає збереження культурної та мовної багатоманітності як основи

спільного розвитку. У цьому контексті важливим є досвід Центральної Європи XIX ст., де в багатонаціональних імперіях формувалися різні моделі співіснування народів і національних рухів.

Празький слов'янський конгрес 1848 р. став одним із перших майданчиків, де українське питання було винесене на ширший європейський рівень як проблема визнання національної окремішності та рівноправності. Водночас ця подія недостатньо осмислена в сучасному українському дискурсі. Причинами цього є як історичні стереотипи щодо «слов'янської тематики», так і слабка традиція її інтерпретації в європейському контексті. Це зумовлює потребу переосмислення української участі в конгресі як раннього досвіду поєднання національної ідентичності з багатокультурним політичним середовищем, що є актуальним для сучасних євроінтеграційних процесів України.

Метою доповіді є проаналізувати «українське питання» на Празькому слов'янському конгресі 1848 р. як ранній історичний досвід збереження та артикуляції національної ідентичності в умовах багатонаціонального середовища Центральної Європи. Особливу увагу приділено виявленню того, як українці Галичини формували власні політичні вимоги та взаємодіяли з іншими національними рухами в контексті революцій «Весни народів».

Додатково мета полягає в осмисленні цього досвіду крізь призму сучасної європейської концепції «єдності у різноманітті» для визначення його значення як історичної моделі співіснування національної ідентичності та багатокультурного політичного простору, актуальної для розуміння євроінтеграційних процесів України.

Історіографія Празького слов'янського конгресу 1848 р. та «українського питання» в його межах сформувалася як багаторівневе поле досліджень, у якому поєднуються класичні праці початку XX ст., радянські інтерпретації, а також сучасні студії в контексті націєтворення та історії Центральної Європи. Ранні праці, зокрема дослідження І. Брика [3] та М. Наваловського [11], заклали описово-фактологічну основу проблеми, зосереджуючись на участі галицьких русинів у конгресі та політичному значенні української делегації. У цих роботах конгрес розглядався насамперед як важливий етап національного пробудження та перший досвід міжнародної артикуляції українських вимог.

У подальшій історіографії відбувся перехід до більш аналітичного осмислення проблеми. У працях В. Бориса [2] та Ф. Стеблія [13] акцент змістився на польсько-українські відносини та формування політичних ідей українського руху в Галичині середини XIX ст. У радянській та пострадянській традиції (зокрема у контексті досліджень панславізму та державних трансформацій Габсбурзької монархії) конгрес аналізувався як елемент ширших імперських і наднаціональних процесів (В. Гришко [5], О. Грін [4]). Праці М. Кугутяк [9], Р. Майор [10], Д. Кавацук [6], а також чеські дослідники М. Главачка [14], В. Зієманн [15] розглядають подію у контексті формування модерних націй, конкуренції політичних проєктів та інтеграції Центральної Європи. Особливу увагу вони приділяють українській участі як прикладу ранньої політичної самоідентифікації в умовах багатонаціонального середовища та пошуку моделей рівноправного співіснування народів у межах імперії.

Револуційні події 1848 р., що розпочалися у Франції та швидко поширилися на більшість європейських держав, стали важливим етапом трансформації політичного простору Європи. Вони активізували національні рухи в багатонаціональних імперіях і поставили питання про співвідношення імперської влади та прав народів на самовизначення. Особливо це проявилось в Центральній Європі, де в межах Австрійської імперії співіснували десятки етнічних груп, що перебували на різних стадіях національного розвитку. У цьому контексті ідея «єдності у різноманітті», яка сьогодні є однією з базових засад європейської інтеграції, фактично почала формуватися як практичний політичний виклик ще у середині XIX ст.

Одним із перших каталізаторів змін став процес політичної мобілізації німецьких земель, де у Франкфурті-на-Майні було скликано загальнонімецький парламент із метою створення об'єднаної Німеччини. Проте така перспектива автоматично ставила питання про включення до нового державного утворення територій Австрійської імперії, що викликало занепокоєння слов'янських народів. Для чехів, словаків, словенців, хорватів та інших етнічних груп це означало ризик втрати політичної суб'єктності в межах майбутньої німецької держави або посилення асиміляційного тиску. У відповідь чеський політичний лідер Франтішек Палацький сформулював концепцію австрославізму, яка передбачала збереження імперії як федерації рівноправних народів [4, с. 491]. Польські політичні кола, своєю чергою, зосередилися на ідеї відновлення власної державності, орієнтуючись на підтримку західноєвропейських революційних рухів [9].

Важливим чинником загострення ситуації стали події в Угорщині, де революційний рух, прагнучи до створення національної держави, водночас проводив політику жорсткої централізації та не визнавав прав інших етнічних груп. Це викликало спротив серед словенців, хорватів і сербів, які опинилися під тиском мадяризаційної політики [3, с. 19]. Саме південнослов'янські діячі активно використовували пресу для критики угорського уряду, що сприяло формуванню ширшого слов'янського політичного діалогу. У такий спосіб поступово визрівала ідея необхідності спільної платформи для захисту прав слов'янських народів у межах імперії.

Ініціатива скликання Слов'янського з'їзду не була результатом діяльності однієї особи чи централізованої організації. Хоча більшість дослідників зазначають, що ініціатором проведення з'їзду був Павел Йозеф Шафарик, однак сама концепція з'їзду виникла стихійно в різних регіонах Центральної Європи. Важливий внесок зробили Людевіт Штур у Словаччині, польські діячі Познанщини, а також хорватські політики, які особливо активно просували ідею слов'янської солідарності. Символічним початком підготовки до конгресу стала стаття хорватського публіциста Івана Кукульєвича, опублікована у квітні 1848 р., яка фактично закликала до організованої співпраці слов'янських народів [9, с. 33].

Вибір Праги як місця проведення з'їзду був не випадковим. Саме чеське суспільство на той час демонструвало високий рівень національної самоорганізації та інтелектуального розвитку. Прага стала важливим центром

формування ідей слов'янської взаємодії та політичної модернізації. Організаційний комітет очолив Карел Зап, а до його складу увійшли провідні діячі слов'янського відродження [14].

Важливо підкреслити, що конгрес об'єднав лише представників слов'янських народів Австрійської імперії. Це рішення відображало прагнення вирішувати політичні проблеми в межах конкретної державної системи, без залучення Російської імперії, яка сприймалася багатьма учасниками як авторитарна та потенційно загрозлива для демократичних ініціатив. У цьому контексті ідея «єдності у різноманітті» набувала практичного змісту як пошук балансу між національними інтересами та імперською структурою.

Робота Слов'янського з'їзду, що проходила в червні 1848 р. у Празі, була позначена складними дискусіями між представниками різних національних рухів [15]. Польська делегація прагнула зберегти домінування в Галичині та не визнавала повноцінної політичної суб'єктності українців. Натомість українські діячі Галичини вперше на міжнародному рівні сформулювали власні вимоги: визнання українців окремим народом, запровадження української мови в адміністрації та освіті, забезпечення рівних прав у державному управлінні, а також можливий територіальний поділ Галичини. Ці вимоги стали важливим кроком у процесі політичної самоідентифікації українців у межах імперського простору.

Українську позицію частково підтримали чеські діячі, зокрема Ф. Палацький, який виступав за федеративну перебудову Австрійської імперії. У ході дискусій було порушено питання рівноправності слов'янських народів, протидії шовінізму та створення нових політичних механізмів співіснування [11, с. 39]. Однак робота конгресу була перервана через початок празького повстання та введення австрійських військ, що фактично зупинило його діяльність.

Попри відсутність конкретних політичних результатів, Слов'янський конгрес 1848 р. мав важливе символічне значення. Він став одним із перших міжнародних майданчиків, де слов'янські народи намагалися сформулювати спільні принципи співіснування в умовах багатонаціональної імперії. Для українців ця подія означала перший досвід публічного представлення власних політичних інтересів у європейському контексті, а також демонстрацію окремішності в системі конкуруючих національних проєктів.

У сучасній перспективі цей історичний досвід може розглядатися як рання форма практичного втілення принципу «єдності у різноманітті». Він демонструє, що ще у XIX ст. в Європі існували спроби знайти баланс між національною ідентичністю та наднаціональними політичними структурами. Саме тому Слов'янський конгрес 1848 р. залишається важливим історичним кейсом для осмислення сучасних процесів європейської інтеграції України та формування її місця в багатокультурному політичному просторі Європи.

Висновки. Слов'янський з'їзд у Празі 1848 р. став важливою спробою політичної координації слов'янських народів у межах Австрійської імперії в умовах революцій «Весни народів». Він засвідчив прагнення знайти баланс між імперською єдністю та національними інтересами в багатонаціональному середовищі. Для українців участь у конгресі означала перехід до політичної

артикуляції національних вимог на ширшому європейському рівні. Вперше було чітко сформульовано ідеї окремішності, мовних і політичних прав, що стало важливим етапом формування модерної національної ідентичності.

Бібліографічні посилання

1. Бевзюк Є. В. Формування національної ідентичності західних слов'ян : монографія. Ужгород, 2017. 596 с.
2. Борис В. Деякі питання польсько-українських відносин під час революції 1848 р. в Галичині. *Українське слов'янознавство*. Львів: Вид-во Львівського університету, 1972. Вип. 6. С. 74–87.
3. Брик І. Слов'янський з'їзд у Празі 1848 р. і українська справа. *Записки НТШ*. Львів, 1920. Т. 129. С. 81. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/66/Брик_І._Славянський_зїзд_у_Празі_%281920%29.pdf?utm_source=chatgpt.com
4. Грін О. О. Розвиток центральних органів державної влади та спроба перетворення Австрії на конституційну монархію дуалістичного типу в умовах революції 1848–1849 років. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. С. 490–499. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.74>
5. Гришко В. Панславизм у советській історіографії і політиці. Мюнхен, 1956. 125 с. URL: <https://library.kr.ua/wp-content/elib/chyzhevsky/panslavizm.pdf>
6. Каваціук Д. Перший парламентський досвід русинів-українців Галичини в австрійському парламенті (1848–1849 рр.). *Галичина*. 2019. Т. 32. С. 33–40. DOI: <https://doi.org/10.15330/gal.32.33-40>
7. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–1849 / уклад. К. Студинський. Львів : Наук. т-во ім. Т. Г. Шевченка, 1909. Т. СХХХVIII. 463 с.
8. Кравчук О., Калитко С., Завальнюк К. З історії чесько-українських зв'язків. URL: <https://dspace.vspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a243d6f4-bb97-4f64-84bd-468a4f133bc0/content>
9. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/ukr0002022.pdf
10. Майор Р. Національна програма А. Добрянського на Слов'янському з'їзді у Празі 1848 р. й прагнення українців об'єднати Закарпаття і Галичину в окремий «Руський коронний край». *Русин*. 2013. № 2 (32). С. 72–83. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalna-programa-a-dobryanskogo-na-slov-yanskomu-z-yizdi-u-prazi-1848-r-y-pragnennya-ukrayintsiv-ob-ednati-zakarpattya-i-galichinu-v/viewer>
11. Наваловський М. Українці й слов'янський конгрес у Празі 1848 року. Харків : Держ. вид-во України, 1930. 58 с.
12. Sir Namier L. *Vanished Supremacies*. New York : Harper Torchbooks, 1963. P. 28.
13. Стеблій Ф. Ідея української незалежності в політичній думці Галичини середини XIX ст. III Міжнародний конгрес україністів, Харків, 26–29 серпня 1996 р. Харків, 1996.
14. Hlavačka, Milan, and Christian Lübke. 2025. «Beyond Prague: The Congress of the Slavs in 1848 and Its Echo Within the Reach of the Habsburg Monarchy». *Historical Studies on Central Europe* 5 (1). S. 4-7. <https://doi.org/10.47074/HSCE.2025-1.01>.
15. Wolfram Siemann. *Metternich, the Slavs and the Habsburg Monarchy, 1842–1849*. *Historical Studies on Central Europe*. 2025. DOI: <https://doi.org/10.47074/HSCE.2025-1.02>.

Микита Ємельянов

*студент 2 курсу магістратури історичного факультету,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна
e-mail: nik508932@gmail.com*

**Німецька спільнота в мультикультурному просторі УСРР / УРСР:
досвід репресій 1930-х рр.**

Анотація

У доповіді охарактеризовано становище німецької етнічної спільноти в мультикультурному просторі УСРР / УРСР напередодні та в період масових репресій 1930-х років. На основі історичних джерел висвітлено специфіку репресивних заходів щодо німецького населення, яке в умовах згортання НЕПу, колективізації та посилення сталінського терору розглядалося як потенційна «п'ята колона».

Mykyta Yemelianov

*a second-year Master's student at the Faculty of History,
Oles Honchar Dnipro National University,
Dnipro, Ukraine
e-mail: nik508932@gmail.com*

**The German Community in the Multicultural Space
of the Ukrainian SSR // Ukrainian Soviet Socialist Republic:
Experiences of Repression in the 1930s**

Abstract

This report describes the situation of the German ethnic community within the multicultural landscape of the Ukrainian SSR on the eve of and during the mass repressions of the 1930s. Drawing on historical sources, it highlights the specific nature of the repressive measures directed against the German population, which, against the backdrop of the phasing out of the NEP, collectivisation and the intensification of Stalinist terror, was regarded as a potential 'fifth column'.

Постановка проблеми. Дослідження історичного буття етнічних спільнот у складі радянських національно-державних утворень міжвоєнного періоду вимагає відмови від лінійних пояснювальних моделей, котрі зводять складні соціокультурні процеси до наслідків ідеологічного диктату центру. Німецька меншина Української Соціалістичної Радянської Республіки (з 1937 р. – Української Радянської Соціалістичної Республіки) опинилася в епіцентрі суперечливих трансформацій, що розгорталися на перетині націотворчих практик більшовицького режиму, адміністративного конструювання мультикультурного простору та ескалації державного терору. Траєкторія від інституалізації німецьких національних адміністративно-територіальних одиниць на початку 1920-х років до їх повної ліквідації та фізичного знищення носіїв етнічної ідентичності наприкінці 1930-х постає не як набір окремих

репресивних акцій, а як цілісний феномен етноциду, вписаний у загальну логіку сталінської модернізації. Проблемне поле зосереджене навколо питання, яким чином мультикультурний просторі УРСР, що первісно передбачав співіснування та розвиток різних національних культур, був трансформований на простір тотальної підозри, де сама належність до німецького етносу перетворювалася на кримінальний маркер.

Мета полягає в концептуалізації репресивного досвіду німецької спільноти УРСР 1930-х років через аналіз зламу мультикультурної моделі, виявлення специфіки застосування каральних механізмів саме до цієї етнічної групи та окреслення соціокультурних наслідків терору для подальшого існування німців як суб'єкта українського поліетнічного суспільства.

Виклад матеріалу. Історична присутність німецького населення на теренах України мала глибоке коріння, пов'язане з кількома хвилями колонізації, наймасштабніші з яких датувалися другою половиною XVIII – першою половиною XIX століття. На момент встановлення радянської влади німецькі поселення становили розгалужену мережу компактного проживання із розвиненою інфраструктурою господарювання, освіти та релігійного життя. Політика коренізації, проголошена XII з'їздом РКП(б) у 1923 році, надала цим анклавам нового адміністративного оформлення. У складі УСРР було створено вісім німецьких національних районів, серед яких найбільшими стали Молочанський, Високопільський, Пулинський, Люксембурзький, а також понад три сотні сільських рад, де німецька мова функціонувала як мова офіційного діловодства. Розбудовувалася мережа шкіл із німецькою мовою викладання, педагогічних технікумів, видавництв, функціонував німецький сектор при Центральному бюро національних меншин. Така інституційна система була зумовлена не лише прагматичним розрахунком на лояльність національних меншин, а й утопічною візією радянської держави як лабораторії нового типу мультикультуралізму, де етнічне розмаїття не нівелюється, а вбудовується в соціалістичне будівництво через національно-територіальне розмежування [4, с. 90].

Переломним моментом, що радикально змінив вектор національної політики, стала криза хлібозаготівель 1927-1928 років та подальший перехід до форсованої колективізації. Німецькі господарства, котрі демонстрували вищу продуктивність завдяки збереженню традиційних агротехнічних практик та міцних кооперативних зв'язків, були кваліфіковані партійними органами як осередки куркульського спротиву [1, с. 32]. Саме економічний вимір став первинним тригером репресивного тиску: розкуркулення в німецьких колоніях набуло особливо жорстоких форм, оскільки супроводжувалося риторикою про «куркульський саботаж» як форму контрреволюційної діяльності, інспірованої з-за кордону. Масовий голод 1932-1933 років завдав нищівного демографічного удару по німецьких поселеннях Наддніпрянщини, Причорномор'я та Приазов'я. Втрати населення в окремих німецьких районах сягали третини від загальної чисельності, проте голод розглядався режимом не як гуманітарна катастрофа, а як інструмент придушення опору селянства, незалежно від етнічного походження [1, с. 12].

Принципово новий етап репресій розпочався в середині 1930-х років із зростанням міжнародної напруженості після встановлення нацистського режиму в Німеччині. Відтепер німецьке населення УРСР потрапляло під подвійну стигматизацію: як носії «куркульської» ментальності всередині країни та як імовірні агенти зовнішнього ворога. Арешти за звинуваченням у шпигунстві на користь Німеччини фіксувалися вже з 1933 року, однак після постанови Політбюро ЦК ВКП(б) «Про заходи з очищення оборонних підприємств та прикордонних районів» від 1934 року вони набули характеру систематичних чисток [4, с. 90]. Логіка радянської національної політики зазнала фундаментальної інверсії: якщо раніше національна ідентичність розглядалася як відносно нейтральний ґрунт для соціалістичного будівництва, то тепер сам факт етнічного походження перетворювався на потенційний доказ державної зради. Наявність родичів за кордоном, листування з ними, участь у релігійних громадах менонітів, католиків чи лютеран, колишнє членство в німецьких культурно-просвітницьких товариствах – усе це ставало обтяжуючими обставинами при фабрикації справ [7, с. 120].

Кульмінацією репресивної кампанії стала так звана «німецька операція» НКВС, ініційована оперативним наказом № 00439 від 25 липня 1937 року [5, с. 55]. Документ вимагав протягом кількох місяців провести тотальну зачистку від «німецьких шпигунів» і диверсантів, причому до категорії тих, хто підлягав арешту, зараховувалися не лише громадяни Німеччини, політемігранти та колишні військовополонені, а й радянські німці, особливо ті, хто працював на оборонних підприємствах або в залізничному транспорті. Показовим є те, що наказ № 00439 був частиною ширшого комплексу «національних операцій», спрямованих проти поляків, латишів, греків, фінів та інших етнічних груп, котрі мали Батьківщину за межами СРСР. Це свідчить про послідовну реалізацію державної стратегії гомогенізації суспільства шляхом елімінації будь-яких груп, чия транснаціональна пов'язаність могла становити гіпотетичну загрозу на випадок війни. Протягом другої половини 1937 – початку 1938 років в УРСР було заарештовано десятки тисяч осіб німецької національності, значна частина яких отримала вирoki за першою категорією – розстріл. Масові страти здійснювалися в тюрмах Одеси, Дніпропетровська, Києва, Миколаєва, Запоріжжя [9, с.44].

Паралельно з фізичним знищенням відбувалася остаточна руйнація інституційного каркасу німецької автономної присутності в мультикультурному полі УРСР. Протягом 1935-1938 років були ліквідовані всі без винятку німецькі національні райони, а їх території включені до складу звичайних адміністративних одиниць із українською чи російською більшістю. Німецькі школи були переведені на українську або російську мови викладання, а потім і зовсім закриті під приводом «недоцільності». Педагогічні кадри, що готували вчителів для німецьких шкіл, зазнали цілеспрямованого винищення. Видавництва, які друкували літературу німецькою мовою, припинили існування, періодична преса була згорнута. Релігійні громади менонітів, лютеран та католиків розганялися, культові споруди руйнувалися або передавалися під господарські потреби. Мультикультурний простір УРСР, який у 1920-х роках демонстрував ознаки реального, хоча й ідеологічно заангажованого,

поліетнічного діалогу, був насильницьки перебудований до моделі українсько-російського культурного домінування з маргінальними елементами інших національностей, позбавленими будь-яких форм колективної самоорганізації [7, с.126].

Особливість репресивного досвіду німецької спільноти в контексті УРСР полягала в тому, що терор мав не лише політичний чи класовий, а виразно етнічний вимір. Сфабриковані справи «фашистських повстанських організацій» серед німецького населення, такі як справа «Союзу визволення німецьких колоністів» або «Націонал-соціалістичної партії німців України», конструювали образ тотально ворожої етнічної групи, чие існування в радянському суспільстві є несумісним із вимогами державної безпеки [9, с. 45]. Символічне насильство передувало фізичному і супроводжувало його, створюючи у свідомості як репресорів, так і оточення німецьких жертв легітимацію їхнього знищення через апеляцію до загрози фашистського вторгнення [3, с.142].

Висновки. Досвід репресій 1930-х років щодо німецької спільноти УРСР є яскравою ілюстрацією краху радянської моделі мультикультуралізму, яка від початку містила в собі внутрішню суперечність між декларацією національного розквіту та уніфікаційним імпульсом тоталітарної держави. Еволюція від інституційної підтримки етнічного розмаїття до його цілеспрямованої ліквідації не була випадковим відхиленням, а відображала глибинну логіку сталінського режиму, для якого будь-яка групова ідентичність, не контрольована повністю державним апаратом, становила потенційну загрозу. Німецький етнос в УРСР виявився особливо вразливим через поєднання трьох факторів: економічної спроможності сільських громад, що суперечила колективізаційним практикам; наявності розвиненої релігійної інфраструктури, яка не вписувалася в атеїстичний проект; і, найголовніше, зовнішньополітичного контексту, що перетворив етнічну спорідненість із громадянами нацистської Німеччини на абсолютний доказ імовірної зради. Наслідком репресій стала не лише фізична загибель значної частини німецького населення, а й руйнація соціокультурного ландшафту, що формувався століттями. Було перервано традицію німецького господарювання на українських землях, знищено мовне середовище, ліквідовано релігійні осередки, які слугували центрами колективної пам'яті та ідентичності. Мультикультурний простір УРСР зазнав непоправної деформації: з поліфонічного утворення, де німецька, польська, єврейська, грецька, болгарська культури мали власні голоси, він перетворився на ієрархізовану систему з жорстким домінуванням титульної нації при формальному визнанні обмежених прав меншин. Депортація німців 1941 року стала логічним продовженням і завершенням процесу, розпочатого в 1930-х, остаточно викресливши німецьку присутність із картини повсякденного мультикультуралізму України. Комплексне осмислення цієї трагедії вимагає подальшого міждисциплінарного аналізу на стику соціальної історії, *memory studies* та етнополітології, оскільки репресивний досвід німецької спільноти є невід'ємною складовою колективної травми українського суспільства ХХ століття.

Бібліографічні посилання

1. Бажан О. «Національні» операції НКВС на Київщині у 1937-1938 рр.: механізми реалізації та статистика . *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. Київ, 2020. № 1. С. 5-48.
2. Копійченко Л., Тіміряєв Є. Особливості «Великого терору» на Житомирщині . Політичні репресії в УРСР 1937-1938 рр.: матеріали конференції. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 222-250.
3. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні. Кн. 2. Київ: Темпора, 2013. 588 с.
4. Нагрибельний Б. Репресії сталінського режиму в 1930-х рр. стосовно німців Півдня України. *Історичний архів. Наукові студії*. Миколаїв: ЧДУ ім. П. Могили, 2017. Вип. 19. С. 85-92.
5. Романець Н. «Винні у тому, що... німці»: репресії проти німецької національної меншини Дніпропетровщини (1920-1940 рр.). *Міста і села Дніпропетровщини у вирі політичних репресій*. Дніпро, 2017. Т. 5. С. 50-60.
6. Савін А. Етнізація сталінізму? «Національні» і «куркульська» операції НКВС у порівняльній перспективі. *Україна модерна*. Київ, 2017. С. 1-27.
7. Стародубець Г. Репресивні практики сталінського режиму в 1930-х роках проти німецької національної меншини (за документами Державного архіву Житомирської області) . *Архіви України*. Київ, 2025. № 1. С. 118-132.
8. Чирко Б. Політичні репресії та депортації етнічних німців України у 1930-х рр. *Депортація етнічних німців України: зб. наук. праць*. Київ: Інститут всесвітньої історії НАН України, 2021. С. 110-125.
9. Чирко Б. Репресивна політика радянської влади щодо німецької етнічної групи України в умовах сталінського режиму (1920-1930-ті рр.). *Гілея: науковий вісник*. Київ, 2016. Вип. 112. С. 42-47.

Марія Заліська

*студентка 3 курсу факультету історії, політології і міжнародних відносин,
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна
e-mail: mariia.zaliska.23@pnu.edu.ua*

Трансформація історичної свідомості українців після Революції Гідності в контексті європейської інтеграції

Анотація

Доповідь присвячена дослідженню трансформації колективної історичної пам'яті українців після Революції Гідності 2013–2014 років та їхня роль у євроінтеграційному процесі. Проаналізовано декомунізацію, героїзацію Майдану та реактуалізацію національних наративів як чинників формування «європейської» ідентичності та зростання суспільної підтримки членства в ЄС.

Mariia Zaliska

*a third-year student at the Faculty of History, Political Science
and International Relations,
Vasyl Stefanyk Carpathian National University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: mariia.zaliska.23@pnu.edu.ua*

The Transformation of Ukrainians' Historical Consciousness Following the Revolution of Dignity in the Context of European Integration

Abstract

The report is devoted to the study of the transformation of Ukrainians' collective historical memory after the Revolution of Dignity and its role in the European integration process. It analyzes decommunization, the glorification of the Maidan, and the reactualization of national narratives as factors in the formation of a "European" identity and the growth of public support for membership in the European Union.

Постановка проблеми. Революція Гідності 2013–2014 років стала переломним моментом не лише в політичній історії України, а й у процесі формування колективної ідентичності українського суспільства. Події на Майдані Незалежності ініціювали глибокі зміни в тому, як українці осмислюють своє минуле, визначають місце своєї нації в європейській цивілізації та обґрунтовують власний цивілізаційний вибір. Трансформація історичної свідомості, а саме сукупності уявлень, образів і наративів про минуле, що визначають колективну ідентичність, після 2014 року набула системного характеру і стала одним із ключових чинників євроінтеграційного курсу держави.

Актуальність теми визначається тим, що в умовах повномасштабного російського вторгнення (2022) та офіційного набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС питання про ідентичнісні та меморіальні основи євроінтеграції набуває особливої наукової ваги.

Метою доповіді є аналіз трансформацій історичної свідомості українців після Революції Гідності та визначення механізмів їхнього впливу на євроінтеграційний процес.

Методологічну основу дослідження складають концептуальний апарат *memory studies* (М. Хальбвакс, Я. Ассманн, П. Нора), порівняльно-історичний метод та соціологічний аналіз.

Поняття «історична свідомість» охоплює широке коло феноменів – від індивідуальних уявлень про минуле до інституційно закріплених колективних наративів. У межах *memory studies*, починаючи з фундаментальних праць Моріса Хальбвакса, утвердилося розуміння пам'яті як передусім групового конструкту: спільнота пам'ятає те, що підтримує її ідентичність і згуртованість [6]. Ян Ассманн розрізняє «комунікативну пам'ять», зокрема, живі спогади про нещодавнє минуле, та «культурну пам'ять», що закріплює символічно значущі події у вигляді канонізованих наративів, ритуалів і «фігур спогаду» [5, с. 16]. П'єр Нора запроваджує поняття «місця пам'яті» – матеріальних, символічних та функціональних просторів, у яких концентрується колективна ідентичність спільнот].

Для розуміння постмайданних трансформацій принципово важливою є концепція «політики пам'яті» – цілеспрямованих дій державних і недержавних акторів із формування офіційних меморіальних наративів [4, с. 217]. Після 2014 року Україна стала яскравим прикладом активної та системної політики пам'яті,

що реалізується одночасно «згори» – через законодавство, освіту та символічний простір, і «знизу» – через ініціативи громадянського суспільства та медіа.

Найбільш очевидним інституційним виявом трансформації історичної свідомості стало ухвалення у квітні 2015 року пакету декомунізаційних законів. Закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного тоталітарних режимів» закріпив відмову від радянської спадщини як частини державної ідентичності [3]. Практичним наслідком стало перейменування тисяч населених пунктів і вулиць, демонтаж сотень пам'ятників радянської доби. «Ленінопад», що розпочався стихійно ще під час Майдану, отримав законодавче оформлення і набув загальнонаціонального масштабу.

Декомунізація мала подвійний меморіальний ефект: руйнуючи радянський символічний простір, вона водночас відкривала місце для альтернативних наративів. Вулиці отримували імена діячів національно-визвольного руху, загиблих захисників України, митців і науковців. Таким чином, перейменування стало не технічним актом, а інструментом активного конструювання нового меморіального канону, орієнтованого не на радянське минуле, а на національну та європейську традицію [1, с. 11].

Паралельно відбулася реактуалізація тих сторінок української історії, що замовчувалися або фальсифікувалися за радянських часів. Голодомор 1932–1933 років дедалі послідовніше визнається геноцидом українського народу. Діяльність УПА, що раніше викликала гострі суспільні дискусії з вираженням регіональним розколом, після 2014 року набули ширшого позитивного сприйняття в загальнонаціональному масштабі. Шкільні програми з історії переорієнтувалися на наратив безперервної боротьби українського народу за незалежність і європейський вибір.

Революція Гідності сама по собі стала центральним «місцем пам'яті» нової доби. Майдан Незалежності перетворився на сакральний простір національної пам'яті: меморіал Небесної Сотні, стіни з фотографіями загиблих, щорічні вшанування – усе це формує живу традицію колективного спогаду. Небесна Сотня як символічна постать набула статусу, порівнянного з героями попередніх визвольних змагань: загиблі на Майдані вписуються в наратив самопожертви заради свободи та європейського вибору.

Показово, що героїзація Майдану відбувається у виразно «проєвропейських» категоріях: гасла революції, її символіка – прапори ЄС на барикадах, а також офіційний дискурс пам'яті, наполегливо пов'язують жертву героїв із прагненням до європейської інтеграції. Відтак Майдан у колективній свідомості постає не просто як внутрішньополітична подія, а як момент цивілізаційного вибору на користь Європи – вибору, підтвердженого кров'ю.

Зміни в історичній свідомості впливають на євроінтеграційний процес через кілька взаємопов'язаних механізмів.

По-перше, переосмислення минулого формує «європейську» ідентичність. Акцент на тих сторінках історії, що вписують Україну в європейський контекст, – Київська Русь як частина християнської цивілізації, козацька республіканська традиція, українське бароко, національно-визвольні змагання ХХ століття – конструює образ України як органічної частини Європи. Євроінтеграція в такій

інтерпретації постає не як зовнішньополітичний вибір, а як повернення до власної сутності, що суттєво підвищує її суспільну легітимність.

По-друге, трансформація свідомості корелює із зростанням підтримки членства в ЄС. До 2014 року ця підтримка коливалася в межах 40–45% і мала виражений регіональний характер. Після Революції Гідності вона зросла до 60–65%, а після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році сягнула 70–85%, фактично нівелювавши регіональні відмінності [2]. Соціологічні дані фіксують паралельне зростання частки громадян, які відчують культурну спорідненість із Заходом, що свідчить про глибший ідентичнісний зсув, а не лише ситуативну реакцію на зовнішню агресію.

По-третє, меморіальні наративи слугують інструментом символічної дипломатії. Апелювання до наративу Майдану як «Революції Гідності» дозволяє Україні позиціонувати себе перед європейськими партнерами не як прохача членства, а як носія спільних цінностей, що вже заплатила за них людськими жертвами [7]. Кампанія за міжнародне визнання Голодомору геноцидом слугує аналогічній меті: вона формує образ України як жертви тоталітаризму, що закономірно шукає захисту в демократичному євроатлантичному просторі.

Висновки. Таким чином, трансформація історичної свідомості українців після Революції Гідності є багатовимірним і системним процесом, що охоплює інституційний, символічний, освітній та ідентичнісний виміри. Декомунізація, героїзація Майдану, реактуалізація національних наративів і подолання регіональної меморіальної асиметрії разом формують якісно нову колективну свідомість, орієнтовану на європейські цінності та відкриту до євроінтеграційного курсу.

Зміни в історичній свідомості є не лише відображенням суспільних настроїв, а й активним чинником євроінтеграції: вони формують ідентичнісну основу, легітимують стратегічний курс держави та забезпечують його стійку суспільну підтримку. Без цього меморіального підґрунтя будь-які правові чи економічні адаптації до стандартів ЄС залишалися б крихкими і вразливими до ситуативних коливань. Саме тому осмислення зв'язку між трансформацією історичної свідомості та євроінтеграцією є необхідною умовою розуміння сучасної України як для вітчизняних дослідників, так і для європейських партнерів.

Бібліографічні посилання

1. Касьянов Г. Україна і сусіди: історична політика. 1987–2018. Київ : Laurus; Антропос-Логос-Фільм, 2019. 282 с.
2. Київський міжнародний інститут соціології. Динаміка підтримки вступу України до ЄС: 2013–2024. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=1569&page=1> (дата звернення: 20.04.2026).
3. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 26. 219 с.
4. Assmann A. Der LANGE schatten DER vergangenheit: erinnerungskultur UND geschichtspolitik. München : c.h. Beck, 2011. 320 s.

5. Assmann J. Cultural memory AND early civilization: writing, remembrance, AND political imagination. Cambridge : Cambridge University Press, 2011. 334 p.
6. Halbwachs M. On collective memory. Chicago :University OF Chicago press, 1992. 49 p.
7. Kulyk V. Ukrainian nationalism SINCE THE outbreak OF euromaidan. Ab imperio. 2014. № 3. 122 p.
8. Nora P. Between memory AND history: les lieux DE mémoire. Representations. 1989. № 26.

Анастасія Іванова

*студентка 3 курсу факультету історії, політології і міжнародних відносин,
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Івано-Франківськ, Україна
email: nastia.ivanova.if@gmail.com*

Гуманітарна місія Українського Центрального Комітету як інструмент збереження національної ідентичності в умовах нацистського «нового порядку»

Анотація

Доповідь присвячена проблемі визначення ролі гуманітарної місії Українського Центрального Комітету у роки Другої світової війни як інструменту спротиву знищенню української національної ідентичності. Розглядаються напрями благодійної діяльності та механізм їх функціонування в умовах нацистського «нового порядку». Оцінюється їх роль у збереженні української нації крізь компаративну перспективу.

Anastasiia Ivanova

*a third-year student at the Faculty of History, Political Science
and International Relations,
Vasyl Stefanyk Carpathian National University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine
email: nastia.ivanova.if@gmail.com*

The Humanitarian Mission of the Ukrainian Central Committee as a Means of Preserving National Identity under the Nazi “New Order”

Abstract

This report examines the role of the Ukrainian Central Committee's humanitarian mission during the Second World War as the means of resisting the destruction of Ukrainian national identity. It examines the areas of charitable activity and the mechanisms by which they operated under the Nazi “New Order”. Their role in preserving the Ukrainian nation is assessed from a comparative perspective.

Постановка проблеми. Друга світова війна, супроводжувана окупаційними процесами, поставила європейські народи перед необхідністю

створення умов збереження національної ідентичності попри панування нацистського «нового порядку». Ця потреба лягла в основу ряду установ з відповідною метою. Представництво українців Генеральної губернії (далі – ГГ) перебрав Український Центральний Комітет (далі – УЦК). У центрі наукового дослідження постає питання: як організація, що діяла під наглядом німецької окупаційної влади, стала «запобіжником» до знищення української нації?

Мета доповіді. Метою доповіді є аналіз роботи гуманітарної місії УЦК у 1940–1944 рр. як інструменту збереження української національної ідентичності у тодішньому європейському просторі та переосмислення діяльності досліджуваної організації, оцінка якої у сучасній історіографії коливається від крайності реального порятунку до крайності відкритого колабораціонізму.

Виклад матеріалу. Свою діяльність як повноцінна легальна організація «на території Південно-Східної Польщі» УЦК розпочав у 1940 р. [2, с. 153]. Координаційний центр на той час знаходився у Кракові, де його очолив українець В. Кубійович; пізніше основні установи централі було зміщено до Львова, хоча, за висновками В. Офіцинського, німецька влада була проти і «вимагала, щоб і адміністративні органи УЦК залишилися» все таки у Кракові, де «вирішувалися всі важливі справи» [5, с. 97]. Так, культурно-освітній відділ перемістився у Львів, відділ суспільної опіки залишився у Кракові.

Мету УЦК виводили з потреби «організувати та вести загальну суспільну опіку», здійснивши «не тільки матеріальну підтримку (грошима, харчами чи одягом), але й допомогу потребуючим набути фахове знання чи загалом підняти якнайкраще їх культурний рівень» [4, с. 100–102]. Отже, у понятті гуманітарної допомоги УЦК вбачало заходи ширшої специфіки, ніж тої, яка передбачалась звичним тлумаченням.

Основу місії становила суспільна опіка, якою займався однойменний відділ. Це був наймасштабніший напрям гуманітарної допомоги. За словами В. Кубійовича, він «...мав найбільше персоналу, найбільше колегій, комісій і секцій чи об'єднань праці, він мав до диспозиції найбільше матеріальних засобів, якими відав УЦК» [4, с. 161].

Результати були відповідними: за 1940 – 1941 рр. організація домоглась створення 29 українських «захистів» для дітей-сиріт, 475 дитячих садків, ряду інтернатів-бурс у 9 містах ГГ, 11 постійних кухонь безоплатного харчування, 5 амбулаторних медичних пунктів та ін. За підрахунками О. Гурської, переселенськими заходами «УЦК вдалося врятувати від голоду близько 30 000 дітей»; більше 85 000 військових були звільнені зі шталагів [2, с. 154]. Це демонструє очевидно позитивні результати гуманітарної місії.

Більш суперечливим було питання про «примусових» робітників і трудову мобілізацію. Справа забезпечення населення працею була одним із векторів гуманітарної місії УЦК, який з весни 1941 р. покладався на відділ праці. Завдання формувалися відповідно до потреби надання населенню роботи, спираючись на ідею «обсадити українцями ті посади в державній службі й у самоуправі» [4,

с. 177]. Так, у загальну адміністрацію влаштувались близько 300 українців, на залізницю – 600; ще 100 000 виїхало до Німеччини. У кінці 1942 р. добровільний виїзд на заробітки змінився примусовим: окупаційна влада насильно «вивозила практично все молоде працездатне населення до Німеччини» [6, с. 1572]. Щодо примусової праці УЦК займав не агітаційну позицію, а брав на себе виключно завдання представництва і захисту українських робітників. В. Кубійович у своїх спогадах чітко зазначає: «В акції вербування на роботи до Німеччини не брали участі ні УЦК, ні його клітини» [4, с. 191].

Паралельним напрямом була освітня діяльність. Її УЦК розвивав «в рамках Українських Освітніх Товариств» [4, с. 197]. Переговори із німецькою владою у цих питаннях дали результат, а саме дозвіл на створення мережі українських шкіл. Станом на березень 1941 р. кількість державних шкіл становила 929, приватних – 18, спеціалізованих – 31, гімназій – 2, семінарій – 1. За підрахунками Н. Антонюк, до 1944 р. на території ГГ вже діяло «4500 шкіл, де працювало понад 10 тисяч учителів і навчалось 600 тисяч учнів» [1, с. 43]. Такий приріст кількості навчальних закладів свідчить про розширення можливостей здобуття освіти, особливо професійної, серед української молоді з одного боку і «згуртування молоді для трудових цілей» та їх «вивіз на роботу до Німеччини» з іншого, що показує і неоднозначність позиції окупаційної влади [7, с. 202].

Підґрунтя освітніх закладів складалось з переорганізованих польських шкіл, що показує контраст у ставленні німецької влади до українців, яким дозволили багатоступеневе навчання, і поляків, яким відводилась лише початкова школа. Зрештою право на гуманітарні заходи УЦК отримував у результаті прямих переговорів з німецькою владою. В. Косик з цього приводу зазначав: «Гітлер ніколи не говорив і не писав, що підтримує ідею незалежної України. Зате Альфред Розенберг у брошурі, що з'явилась перед приходом нацистів до влади, писав, що німецька політика повинна брати до уваги можливість допомагати національним рухам у Радянському Союзі, зокрема на Україні...» [3, с. 38]. Малоімовірно, що така позиція німецького лідера була прихильністю до української незалежності; скоріше підтримка українського національного руху розглядалась як інструмент спротиву польському.

У контексті наростання тенденцій до викорінення національних менших Німецької імперії через їх фізичне знищення і моральне виснаження наведені вище цифри свідчать про успіх УЦК у спротиві цим процесам. Організація перебрала на себе представництво українців, яке в умовах суверенності несли б урядові органи, чим зберегла життєздатність української ідентичності. Тобто регулярна співпраця УЦК з органами окупаційної влади, яка за рахунок надання німецькій стороні вигоди справедливо оцінюється як колабораціонізм, водночас відкрила можливість впливати на становище українців з метою їх порятунку – отже, може бути охарактеризована як так звана «реальна» політика або навіть «національний компроміс».

Висновки. Таким чином, діяльність УЦК у векторі гуманітарної місії, попри компроміси з окупаційною владою, є вагомим елементом механізму захисту української національної ідентичності в умовах нацистського «нового порядку». Статистичні дані 1940 – 1941 рр. засвідчують результативність благодійних акцій. Роль УЦК є безперечно важливою і може розглядатись не лише як «запобіжник» знищенню саме українців, а й у вимірі формування сучасної європейської нації.

Бібліографічні посилання

1. Антонюк Н. Українське культурне життя в «Генеральній Губернії» (1939–1944 рр.): За матеріалами періодичної преси. Львів, 1997. 232 с.
2. Гурська О. А. Діяльність Українського Центрального Комітету у Генеральній губернії під час Другої світової війни (1941–1944 рр.). м. Львів. Львів, 2009. С. 152–156. URL: <https://ena.lpnu.ua/bitstreams/7c1ad635-0a06-4915-85c2-9c336b906920/download> (дата звернення: 14.04.2026).
3. Косик В. М. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж – Нью-Йорк – Львів : Наук. т-во ім. Шевченка у Львові; Українознавча б-ка НТШ, 1993. 684 с.
4. Кубійович В. М. Українці в Генеральній Губернії 1939-1941: Історія Українського Центрального Комітету. Чикаго : Вид-во Миколи Денисюка, 1975. 664 с. URL: <https://surl.li/jpxysi> (дата звернення: 10.04.2026).
5. Офіцинський В. А. Дистрикт Галичина (1941-1944): Історико-політичний нарис. Ужгород : Гражда, 2001. 142 с.
6. Стефанюк Г. В., Мосора В. А. Допоміжні акції Українського центрального комітету у справах галицьких робітників у Німеччині. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 6(36). С. 1567–1578. URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/25450/25428> (дата звернення: 25.04.2026).
7. Тронь-Радомська А. Внесок Українського центрального комітету в розбудову мережі закладів освіти українців у Генеральній губернії (1940-1944 рр.). *Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті* : зб. наук. пр. за матеріалами всеукр. науково-практ. конф. з міжнар. участю, м. Львів, 11–12 черв. 2020 р. Львів, 2020. С. 200–204. URL: <https://surl.li/giaclg> (дата звернення: 21.04.2026).

Ірина Карпань

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарної освіти,
комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної
освіти» Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, Україна
e-mail: irinakarpan2@gmail.com*

Спільна історична пам'ять як ресурс суспільної згуртованості: можливості та ризики інтерпретації в освіті

Анотація

У доповіді розглядається роль спільної історичної пам'яті як чинника суспільної згуртованості та формування громадянської ідентичності. Акцентовано, що освітній простір є ключовим каналом трансляції історичних наративів і водночас зоною потенційних ризиків їх спрощення, міфологізації або підміни. Визначено можливості та загрози інтерпретації минулого в освіті й обґрунтовано потребу збалансованого, науково коректного підходу.

Iryna Karpan

*Ph. D, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian education,
Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing
Education» of Dnipropetrovsk Regional Council», Dnipro, Ukraine
e-mail: irinakarpan2@gmail.com*

Shared Historical Memory as a Resource for Social Cohesion: Opportunities and Risks of Interpretation in Education

Abstract

This paper examines the role of shared historical memory as a factor of social cohesion and the formation of civic identity. It emphasises that the educational environment serves as a key channel for transmitting historical narratives while simultaneously constituting a sphere of potential risks related to their simplification, mythologisation, or substitution. The study identifies both the opportunities and the challenges associated with interpreting the past in education and substantiates the need for a balanced, academically sound approach.

Постановка проблеми. Спільна історична пам'ять є важливим чинником суспільної консолідації, оскільки забезпечує формування спільних смислів, ціннісних орієнтирів та уявлень про минуле. Водночас вона може виконувати й дезінтеграційну функцію, стаючи джерелом конфліктів у разі розбіжностей у трактуванні історичних подій або конкуренції колективних наративів. Особливої актуальності проблема набуває в умовах полікультурності суспільства, різних історичних досвідів регіонів і неоднорідності історичної пам'яті соціальних груп.

Освітні інституції виступають одним із ключових механізмів відтворення та трансляції історичних наративів, що визначають рамки сприйняття минулого новими поколіннями. За відсутності науково виваженого підходу зростає ризик

спрощення та ідеологізації історичного знання, а також витіснення складних аспектів національного досвіду. У таких умовах історична пам'ять може перетворюватися не на ресурс суспільної єдності, а на інструмент символічного протистояння та розриву історичної тяглості. За умови науково коректного викладу історії освіта здатна виступати простором узгодження колективного досвіду та формування відповідальної громадянської позиції.

Мета доповіді полягає в аналізі освітнього потенціалу спільної історичної пам'яті як ресурсу суспільної згуртованості та формування громадянської ідентичності, а також у визначенні ризиків інтерпретації історичних подій у навчальному просторі. Окрему увагу приділено окресленню підходів, що дозволяють мінімізувати конфліктність історичної пам'яті в освіті.

Спільна історична пам'ять формує символічний простір належності до спільноти та виступає механізмом суспільної згуртованості, закріплюючи уявлення про значущі події, постаті, культурну спадщину й досвід подолання кризових викликів. Вона підтримує відчуття історичної тяглості та сприяє формуванню ціннісних орієнтирів і моделей громадянської поведінки.

Однак історична пам'ять може набувати конфліктного характеру через конкуренцію наративів, коли різні соціальні групи або регіональні спільноти формують власні версії минулого, надаючи їм статус «єдино правильних». У полікультурних суспільствах відмінності історичного досвіду та колективних травм ускладнюють формування узгодженого історичного наративу, створюючи підґрунтя для «конфліктів пам'яті» [3]. Додатковим ризиком є феномен «вибіркової пам'яті», що проявляється у витісненні суперечливих сторінок історії та акцентуванні зручних сюжетів, які підсилюють бажаний образ минулого [2].

Освіта є ключовим каналом формування історичної свідомості, але саме тут проявляються ризики спрощення та міфологізації історичного знання. У таких умовах історія може перетворюватися на інструмент підтвердження наперед визначених висновків замість сфери критичного аналізу [1]. Спрощення причинно-наслідкових зв'язків та редукція багатофакторних процесів до лінійних схем підсилюють небезпеку витіснення національного історичного суб'єкта на периферію ширших моделей історичного розвитку.

Окремої уваги потребує підміна історичного аналізу моралізаторством, коли оцінка подій зводиться до категорій «правильного» і «неправильного» без урахування контексту епохи. У такому випадку історія втрачає аналітичний характер і починає виконувати переважно ідеологічну або декларативно-виховну функцію.

Не менш небезпечним є використання історії як інструменту формування одновимірної ідентичності, що виключає альтернативні досвіди та різноманітність історичних перспектив. Колективна ідентичність нерідко конструюється через вибіркового відбір і акцентування окремих сюжетів, тоді як інші маргіналізуються або замовчуються [2; 3]. За таких умов освітній дискурс може сприяти не консолідації, а відтворенню суспільних розмежувань.

Зниження конфліктності пам'яті в освіті можливе через принцип багатоперспективності, що передбачає розгляд подій із різних позицій і

формування здатності до критичної рефлексії [3]. Важливим механізмом є джерелознавчий підхід і робота з документами, свідченнями та матеріалами усної історії, що забезпечує перехід від готових наративів до аргументованого осмислення минулого й підвищує стійкість історичної свідомості до міфологізації [1]. Значущим є також розвиток культури дискусії та історичного мислення, що формує вміння аргументувати й співвідносити факти та інтерпретації [2].

Важливим механізмом зниження конфліктності історичної пам'яті є поєднання національного історичного наративу з регіональною та локальною історією. Урахування локальних сюжетів дозволяє інтегрувати різні історичні досвіди у спільний простір пам'яті, зміцнюючи історичну тяглисть і запобігаючи маргіналізації окремих компонентів українського історичного досвіду.

Практичним інструментом такого підходу може бути робота з локальною пам'яттю громади (музейні експозиції, меморіальні місця, топоніміка, усна історія), що дає змогу співвіднести регіональний досвід із ширшим національним контекстом і поглибити розуміння механізмів формування колективної пам'яті [2].

Висновки. Спільна історична пам'ять є ресурсом суспільної згуртованості та формування громадянської ідентичності, однак у ситуації конкуренції інтерпретацій може перетворюватися на чинник суспільного розмежування. Освіта відіграє ключову роль у відтворенні історичних наративів, а тому потребує науково коректного підходу, що унеможливило спрощення та ідеологізацію історичного знання. Ефективними механізмами мінімізації конфліктності пам'яті є багатоперспективність, робота з джерелами, розвиток культури дискусії та інтеграція локального досвіду в загальнонаціональний контекст.

Бібліографічні посилання

1. Halbwachs Maurice. La mémoire collective. Paris: Albin Michel, 1997. 304 p.
2. Ассман Аляйда. Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ: Ніка-Центр, 2012. 440 с.
3. Нора П'єр. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. з франц. Андрій Рєпа. Київ: Кліо, 2014. 272 с.

Антон Кістол

*магістр історії, науковий співробітник,
Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького,
м. Дніпро, Україна
e-mail: kistolanton@gmail.com*

Китайські мігранти в Україні у першій половині XX століття: історіографія питання

Анотація

У тезах розглядається стан вивчення історії китайських мігрантів в Україні у першій половині XX ст. в українській історіографії. Простежується еволюція наукового інтересу від перших регіональних студій до комплексних монографічних досліджень. Визначаються основні здобутки та лакуни у вивченні питань міграції, інституціоналізації та репресій проти китайської діаспори.

Anton Kistol

*Masters of History, Research Fellow,
Dmytro Yavornytsky Dnipropetrovsk National Historical Museum,
Dnipro, Ukraine
e-mail: kistolanton@gmail.com*

Chinese Migrants in Ukraine in the First Half of the 20th Century: Historiography of the Issue

Abstract

The paper reviews the state of research on the history of Chinese migrants in Ukraine in the first half of the 20th century within Ukrainian historiography. It traces the evolution of scholarly interest from early regional studies to comprehensive monographic research. Key achievements and gaps in the study of migration, institutionalization, and Stalinist repressions against the Chinese diaspora are identified.

Постановка проблеми. Китайська присутність в Україні у першій половині XX ст. є малодослідженою сторінкою вітчизняної та міжнародної науки. Попри те, що сотні тисяч китайських робітників у роки Першої світової війни опинилися на теренах Російської імперії, зокрема в Донбасі та на Правобережжі, і частина з них залишилася в радянській Україні, ця тема тривалий час перебувала на периферії наукового дискурсу. Відсутність доступу до відповідних архівних фондів у радянський час, ідеологічна заангажованість, а також маргінальність теми в загальному контексті радянської та ранньої пострадянської історіографії зумовили вкрай нерівномірний стан розробки проблеми. Перші кроки в її дослідженні зробили регіональні краєзнавці та архівісти, натомість систематичне вивчення почалося лише у 2000-х роках.

Мета доповіді полягає у систематизації та критичному аналізі здобутків української історіографії з питань китайської міграції, інституціоналізації

діаспори й репресій проти китайських мігрантів в Україні у першій половині ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Витоки вивчення теми в Україні пов'язані з ім'ям А. Д. Ярошенка, який 1957 р. опублікував у «Українському історичному журналі» першу наукову розвідку про участь китайських червоногвардійців у боротьбі за радянську владу на території України у 1917–1920 рр. [12]. Ця стаття, попри очевидну ідеологічну заданість, уперше ввела тему в академічний дискурс і окреслила хронологічні рамки дослідження. Утім, протягом наступних десятиліть питання практично не розроблялося — лише поодинокі згадки про участь «червоних китайців» у Громадянській війні з'являлися в загальних нарисах з радянської та революційної тематики.

Нова хвиля наукового інтересу до теми виникла вже після здобуття Україною незалежності. Визначальну роль відіграла монографія луганського вченого М. М. Карпенка «Китайський легіон: участь китайців у революційних подіях на території України (1917–1921 рр.)» (2007) [3]. Це перше фундаментальне дослідження в галузі, яке, незважаючи на регіональний видавничий контекст, стало концептуальним підґрунтям для наступних студій. Карпенко не лише докладно розглянув участь китайців у радянсько-українській війні, але й вперше системно звернувся до питань трудової міграції китайських кулі до України в роки Першої світової, соціально-правового становища китайців після демобілізації та їхнього повсякденного життя в УСРР у 1920–30-х роках. Він залучив особові справи з архівів Донецької та Луганської областей з фондів, нині недоступних внаслідок російської окупації, що надає його монографії особливої джерельної цінності.

Питання правового статусу та стратегій виживання китайських і корейських мігрантів на Донбасі початку 1920-х рр. розглянув О. Беліков у статті 2017 р. [1]. Дослідник зосереджується на специфіці становища мігрантів у промисловому регіоні, де концентрація китайських робітників була найвищою, і аналізує механізми їхньої адаптації в умовах непу.

Одночасно кілька авторів звернулися до київського виміру теми. Л. А. Распутіна у статті «Китайці і Київщина (невідомі документи із фондів Державного архіву Київської області)» (2017) [8] вперше ввела до наукового обігу документи ДАКО, що засвідчують присутність китайців на Київщині ще з 1880-х рр., а також розглянула конкретні справи, а саме — прохання про дозвіл на проживання, видані на початку ХХ ст. Попри невеликий обсяг, ця публікація є важливим джерелознавчим внеском. Питання становища китайської етнічної групи в Україні у 1920-х рр. з огляду на право і самоврядування висвітлив О. М. Придибайло [7], а Л. І. Синявська [10] розглянула практику використання праці «східних робітників», зокрема китайців, у важкій промисловості України в роки Першої світової війни.

Становлення та діяльність Будинку народів Сходу в Києві (1920–1930-ті рр.), — ключової інституції для китайської та інших діаспор, дослідили Г. Савченко і Л. Чорна [9]. Їхня стаття залишається основним джерелом відомостей про інституціональну інфраструктуру київської китайської громади радянської

доби. Також варта уваги розвідка О. М. Шевченко про участь китайських громадян у революційних подіях в Україні 1917–1921 рр. [11].

Важливим внеском у вивчення дипломатичного та консульського виміру теми стала монографія І. Б. Матяш «Іноземні представництва в радянській Україні (1919–1991): протистояння і співпраця» (2020) [6]. У ній детально розглянуто функціонування Союзу китайських громадян у Києві в 1918–1922 рр. як де-факто дипломатичної місії КНР, координацію репатріації китайських громадян та взаємодію з радянськими органами влади. Це єдина монографічна праця, яка розглядає офіційний статус китайської присутності в Україні в дипломатичному ключі.

Загальний контекст появи та розселення китайської діаспори в Україні в першій третині ХХ ст. охопила колективна стаття О. Гайдамачука, С. Ткаченка та Д. Журила (2023) [2], яка синтезує наявні відомості про причини, хвилі та географію міграції.

Окрему групу складають регіональні студії, що виявляють локальну специфіку розселення та діяльності китайців. Серед них слід виокремити дві розвідки автора цих тез: публікацію 2024 р. про вплив китайської присутності на топоніміку українських міст ХХ ст. [4], де, зокрема, розглядається полтавський «Китайський дворик», та статтю 2025 р. про китайські таємні братства (хуей) в Україні у 1920–30-х рр. [5], в якій уперше реконструюється структура та діяльність напівкримінальних товариств усередині діаспори в Харкові та Києві.

Висновки. Українська історіографія питання китайської міграції та діаспори пройшла шлях від поодиноких ідеологічно заангажованих згадок радянської доби до системних досліджень на архівному підґрунті. Станом на сьогодні найбільш розробленим є сюжет участі китайців у Громадянській та Радянсько-Українській війнах: у цій галузі монографія Карпенка досі залишається неперевершеною. Значно слабше вивчено процес інституціоналізації діаспори у 1921–1925 рр. (особливо в масштабах, що виходять за межі Харкова та Києва), соціально-побутове повсякдення китайських мігрантів у 1920–30-х рр., а також механізми й масштаб сталінських репресій проти них, передусім у регіональному вимірі. Суттєвою прогалиною залишається відсутність порівняльних досліджень, які б вписували український кейс у ширший контекст китайської діаспори в СРСР та Європі. Поза межами наукового інтересу перебуває і питання ранньої присутності китайців в Україні до 1915 р. Серйозним викликом для подальших студій є недоступність архівів Донецької та Луганської областей, де зберігається значна частина джерел з особовими справами китайських мігрантів.

Бібліографічні посилання

1. Беліков О. Китайські та корейські мігранти на Донбасі на початку 1920-х рр.: правовий статус та стратегії виживання. *Нові сторінки історії Донбасу*. 2017. № 26. С. 142–154.
2. Гайдамачук О., Ткаченко С., Журило Д. Основні причини появи китайської діаспори на теренах України в першій третині ХХ сторіччя. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 5. С. 860–872. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5\(11\)-860-872](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5(11)-860-872).
3. Карпенко М. М. «Китайський легіон»: участь китайців у революційних подіях на території України (1917–1921 рр.). Луганськ: Alma-Mater, 2007. 391 с.

4. Кістол А. Китайський вплив на топоніміку українських міст у ХХ столітті. *Матеріали 42 Міжнародної краєзнавчої конференції молодих учених «Традиції та актуальні завдання краєзнавства в Україні»*. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2024. С. 41–42.
5. Кістол А. І. Китайські таємні братства в Україні в 1920–1930-х рр. *Східний світ*. 2025. № 2. С. 5–25. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2025.02.005>.
6. Матяш І. Іноземні представництва в радянській Україні (1919–1991): протистояння і співпраця. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 686 с.
7. Придибайло О. М. Становище китайської етнічної групи в Україні в 20-х рр. ХХ ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. № 40. С. 105–108.
8. Распутіна Л. А. Китайці і Київщина (невідомі документи із фондів Державного архіву Київської області). *Архіви України*. 2017. № 2. С. 151–155.
9. Савченко Г., Чорна Л. Створення та діяльність Будинку народів Сходу в місті Києві (1920–1930-ті рр.). *Етнічна історія народів Європи*. 2009. № 29. С. 122–129.
10. Синявська Л. І. Використання праці східних робітників у важкій промисловості України в роки Першої світової війни. *Гуржіївські історичні читання*. 2013. № 6. С. 293–294.
11. Шевченко О. М. Китайські громадяни у революційних подіях в Україні (1917–1921 рр.). *Chinese Studies*. 2018. № 1. С. 5–16. DOI: <https://doi.org/10.15407/chinesest2018.01.005>.
12. Ярошенко А. Д. Участь китайських червоногвардійців у боротьбі за владу Рад на Україні в 1917–1920 рр. *Український історичний журнал*. 1957. № 3. С. 58–66.

Наталія Ковальова

*доктор історичних наук, професор, професор кафедри
філософії та українознавства,
Український державний університет науки і технологій,
м. Дніпро, Україна
e-mail: boriss2002@ukr.net*

Військові-галичани на Великій Україні (1916 – 1919): досвід та виклики реалізації ідеї національно-культурної єдності українських земель

Анотація

Доповідь присвячено проблемі досягнення соборності українського народу в умовах Першої світової війни та Української революції. Носіями об'єднавчих тенденцій виступили військові-галичани. Проаналізовано ініційовані ними спроби культурно-освітнього та воєнно-політичного впливу на націєтворчі процеси у Наддніпрянській Україні. Визначено відмінності у системі цінностей тогочасного українського війська.

Nataliia Kovalova

*Doctor of Sciences (History), Professor, Professor of the Department
of Philosophy and Ukrainian Studies,
Ukrainian State University of Science and Technologies, Dnipro, Ukraine
e-mail: boriss2002@ukr.net*

Galician Soldiers in Greater Ukraine (1916–1919): Experience and Challenges of Implementing the Idea of Ukrainian National and Cultural Unity

Abstract

The paper addresses the issue of achieving the unity of the Ukrainian people during the First World War and the Ukrainian Revolution. Galician military personnel served as the principal agents of unifying tendencies. The study analyzes their initiatives aimed at exerting cultural, educational, military, and political influence on the nation-building processes in Dnieper Ukraine. Differences in the value systems of Ukrainian military formations of that period have been identified and characterized.

Постановка проблеми. У боротьбі за українську державність в 1917 – 1919 рр. об'єдналися вихідці з обох імперій – Австро-Угорської та Російської. Перші потрапили на територію Наддніпрянщини під час Першої світової війни з легіоном УСС і як військово-полонені російської імператорської армії, а другі обстоювали право на власну державність під гаслами Центральної Ради та Директорії УНР. Учасники визвольної боротьби мали спільну мету, але сформувалися в різних суспільно-політичних та культурних умовах. Досвід військових-галичан досягнення національно-культурної й політичної єдності українських земель актуальний для сьогодення.

Метою доповіді є з'ясування сутності й результатів спроб національно-культурного й мілітарного «зшиття» України військовими-галичанами під час Першої світової війни та Української революції.

Виклад матеріалу. Перша зустріч військових-галичан легіону УСС з населенням трьох західних повітів Волині як частини Російської імперії, захопленої австро-німецькими військами, відбулася наприкінці 1915 – в 1916 рр. Січові стрільці здійснювали рекрутинг добровольців до лав УСС, однак охочих воювати проти російської армії було мало: практично всю національно свідому українську молодь вивезла при відступі російська влада. Основним напрямом діяльності УСС на території Волині в 1916 р. стала культурно-освітня діяльність, зокрема, заснування українських народних шкіл. До цього часу у краї діяли лише початкові російські та єврейські школи, більшість населення була неписьменною. Сотник Д. Вітовський як вербунковий комісар УСС підготував до відкриття одинадцять шкіл у Ковельському повіті [3, с. 39, 44]. Загалом зусиллями УСС в 1916 – 1918 рр. на території Волині було відкрито від 150 до 250 українських шкіл [4, с. 68]. Кошти, підручники, адаптовані для волинських шкіл, надходили з Галичини. Зі Львова приїжджали й педагоги. Стрільці також вчителювали у волинських школах.

Друга спроба єднання галичан і наддніпрянців відбулася в 1917 – на початку 1918 рр. й призвела до створення куреня, а пізніше полку Січових Стрільців («київських», далі – СС), який став на захист Центральної Ради. Це був свідомий вибір молоді, колишніх військовополонених-галичан («австрійців», як часто називали їх наддніпрянці). «Ідеалом галичан була Соборна Україна, тому й до будови Української Республіки повинні стати всі українці, звідки б вони й не були», – так характеризував дії молодих військових-галичан Роман Дашкевич, один із засновників «київського» полку Січових Стрільців [6, с. 343]. За кілька місяців чисельність полку Є. Коновальця збільшилася до трьох тисяч осіб. Галичани створювали військове формування у той час, коли стара армія розходилася по домівках. Серед сорока старшин артилерійської бригади

колишньої імператорської армії, більшість з яких була українцями, бажання приєднатися до стрілецького війська висловив лише один поручник. Інші старшини-українці царської армії, які не захотіли чи забоялися вступити до українського війська, незабаром стали жертвами червоного терору. Їх стримував страх повернення російської влади і можливих покарань [2, с. 46, 28–29, 41].

Цікаву метафору – українське військо як віднайдена родина – навів Р. Дашкевич, командир стрілецької артилерії. Він зауважив, що контингент полку «київських» Січових Стрільців, зокрема, гарматної батареї становили колишні військовополонені з австрійської армії, які втратили все (особисту свободу, майно, гроші), зазнали прижень і злиднів у російському полоні, нічого не знали про своїх рідних. В українському війську родину їм замінили бойові побратими, а коні та майно гарматної батареї повернули відчуття приватної власності й приналежності певного господарства. Це була національно-свідома молодь, вихована у лавах УСС, а також у січових, стрілецьких, сокільських товариствах, яка переслідувала мету – захищати зі зброєю свій ідеал – Українську Державу (УНР) [2, с. 40–41].

Попри спільні національно-політичні інтереси у війську були відчутні ціннісні відмінності. Галичани були більш свідомі національно, краще ознайомлені з програмами політичних партій та діяльністю керівників Української революції М. Грушевського і В. Винниченка, ніж українські старшини на місцях, зокрема у Запорізькій бригаді О. Натієва влітку 1918 р. Останні ж краще знали «душу Наддніпрянщини», бо на своєму досвіді пережили ліквідацію старої армії, соціалізацію землі тощо [1, с. 10]. Стрільці у складі Запорізької бригади знайомили населення Слобожанщини зі стрілецькими й галицькими піснями, традиціями, кулінарними рецептами, переймали місцевий культурний досвід [2, с. 64–66]. Військові легіону УСС, які прийшли на допомогу Центральній Раді на початку 1918 р., проводили активну проукраїнську культурно-просвітницьку діяльність на Наддніпрянщині.

Третя спроба військово-соборницької діяльності за участі галичан розпочалася в липні 1919 р. – після переходу УГА на територію Наддніпрянщини. Кульмінацією у виступі об'єднаного українського війська став похід на Київ у серпні 1919 р. У цій військовій кампанії переплелися два національні гасла: «Через Київ до Львова!» – прагнення галичан та «Через Київ до самостійности!» – провідний орієнтир наддніпрянського війська Директорії УНР. Втрата Києва спричинила зневіру й деморалізацію війська, відчутно вплинула на настрої галичан [5; 2, с. 193–194]. Епідемія тифу восени 1919 р. на тлі військових поразок спричинила відокремлення УГА від Дієвої армії УНР й укладення перемир'я з Добровольчою армією А. Денікіна, вихід з бойових дій. Такий розвиток подій був психологічно болючим для багатьох галичан, які боролися за українську державність з початку її проголошення.

Україна, за характеристикою Р. Дашкевича, будувала не тільки державу, а й українську націю. На її захист під гаслами Директорії в 1919 р. виступило вже кілька десятків тисяч осіб [2, с. 143–144]. Однак утримати свою державність у той час українці не змогли – зневіра у свої сили, дезертирство, ворожа російська пропаганда зменшували лави українського війська. Відповіддю більшості

населення Наддніпрянської України на допомогу галичан та військову боротьбу армії Директорії була байдужість села, відсутність продовольчої підтримки, ворожість міста [5]. Нерідко селяни приходили до українського війська з меркантильних інтересів – здобути матеріальні вигоди (коня, зброю, амуніцію). Вони більше були налаштовані на поділ панської землі й через це самовільно покидали українське військо, як на початку 1918 р., так і в 1919 р. Україна втратила шанс створити дво- чи тримільйонне військо й відстояти свою державність [2, с. 41, 142].

Висновки. Отже, військові-галичани (УСС, СС, УГА) були творцями національно-політичних цінностей під час Першої світової війни та Української революції. Як засвідчив досвід «волинського проєкту», на першому місці був розвиток освіти – навчання грамоті українського населення. Попри упереджене ставлення пересічних мешканців Наддніпрянщини, які уважали січових стрільців «австрійцями», ті за будь-якої можливості популяризували національно-культурні традиції, спільні для всього українського народу. У 1918 – 1919 рр. було створене перше в новітній історії України військо, яке мало всеукраїнський характер і соборницьку мету діяльності («київські» Січові Стрільці). Прихід УГА на Наддніпрянщину показав відмінності між поглядами й настроями українців, які були відчутні й раніше. Фактично військові-галичани оприявнили тезу М. Грушевського про Галичину як український П'ємонт. На жаль, об'єднати Україну для досягнення спільної мети (захисту своєї держави від ворогів) галичани не змогли, але їхній військовий чин сприяв зростанню національної свідомості населення Наддніпрянської України.

Бібліографічні посилання

1. Авраменко Н. Причинки до споминів бл. п. сот. Івана Андруха: «Січові Стрільці в Запорозькій дивізії Отамана Натіїва». *Літопис Червоної Калини*. 1930. № 3. С. 8–10.
2. Дашкевич Р. Артилерія січових стрільців у боротьбі за Золоті Київські ворота. Нью-Йорк : Червона Калина, 1965. 205 с.
3. Заклинський М. Дмитро Вітовський. Нью-Йорк : Червона Калина, 1967. 124 с.
4. Каліщук О. Українські школи УСС на Волині. *Освітні традиції та «Просвіта» на Волині: до 75-річчя факультету історії, політології та національної безпеки Волинського національного університету імені Лесі Українки*: кол. монографія. Одеса : Гельветика, 2022. С. 37–68.
5. Купчинський Р. Київ наш! *Літопис Червоної Калини*. 1930. № 7–8. С. 2.
6. Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси. Львів : Піраміда, 2009. 632 с.

Єва Коверська

*студентка 1 курсу магістратури історичного факультету,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна
e-mail: eva.koverskaia.17@gmail.com*

Культурна дипломатія України воєнного часу в контексті євроінтеграції: досвід «Євробачення» (2022–2025 рр.)

Анотація

Доповідь присвячена ролі «Євробачення» як інструменту культурної дипломатії України в умовах повномасштабної війни та в контексті євроінтеграційних процесів у 2022–2025 рр. Проаналізовано значення конкурсу для репрезентації української ідентичності, формування міжнародного іміджу України та розвитку міжнародної солідарності.

Yeva Koverska

*a first-year Master's student at the Faculty of History,
Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine
e-mail: eva.koverskaia.17@gmail.com*

Ukraine's wartime cultural diplomacy in the context of European integration: the Eurovision Song Contest experience (2022–2025)

Abstract

The report is devoted to the role of the Eurovision Song Contest as an instrument of Ukraine's cultural diplomacy during the full-scale war and in the context of European integration processes in 2022–2025. It analyzes the significance of the contest for representing Ukrainian identity, shaping Ukraine's international image, and fostering international solidarity.

Постановка проблеми. Повномасштабне російське вторгнення 2022 р. суттєво трансформувало механізми міжнародної культурної комунікації України. В умовах війни культура перетворилася на важливий інструмент дипломатії та підтримки європейського вектору держави. Тому особливого значення набув Eurovision Song Contest (ESC), який став платформою для репрезентації української ідентичності, політичних меседжів та культурної стійкості.

Попри офіційно аполітичний статус, конкурс є простором політичних і суспільних дискусій. За правилами, «жодні слова, промови і жести політичного або аналогічного характеру, не допускаються» [6]. У цьому контексті участь України у «Євробаченні» в 2022–2025 рр. набула виразного дипломатичного значення та стала інструментом культурної присутності України в європейському просторі.

Мета доповіді – проаналізувати роль «Євробачення» як інструменту культурної дипломатії України воєнного часу та визначити його значення в контексті євроінтеграційних процесів у 2022–2025 рр.

Виклад матеріалу. Поняття культурної дипломатії передбачає використання культури й мистецтва для формування позитивного міжнародного іміджу держави та зміцнення міжнародних зв'язків [2, с. 179]. У XXI ст. важливу роль у цих процесах відіграють масштабні міжнародні події, здатні привертати увагу глобальної аудиторії, одне з яких – «Євробачення».

Особливе значення для України мала перемога гурту «Kalush Orchestra у 2022 р. з піснею «Stefania». Композиція, присвячена матері фронтмена Олега Псюка, в умовах війни набула ширшого символічного значення й почала асоціюватися з образом України як Батьківщини-матері. Країна отримала 439 балів від глядачів, що засвідчило високий рівень міжнародної солідарності [3]. Водночас важливим став фінальний заклик гурту допомогти Маріуполю та «Азовсталі», який організатори розцінили як гуманітарне, а не політичне звернення.

Через воєнні дії Україна не змогла приймати конкурс у 2023 р., попри перемогу торік. Проведення «Євробачення» у Ліверпулі від імені України стало прикладом культурної співпраці. Організатори інтегрували українську символіку, музику та візуальні образи в концепцію шоу. В якості зіркових гостей виступили Тіна Кароль, Верка Сердючка, Go_A тощо, а листівки, які показували глядачам перед кожним виступом, демонстрували українські відомі місця й природні пам'ятки, наприклад, Монумент Незалежності в Києві [4].

У 2024 р. виступ alyona alyona та Jerry Heil з піснею «Teresa & Maria» звертався до образу матері й репрезентував жінку як символ внутрішньої сили та стійкості [5]. Важливу роль у створенні візуального образу номера відіграла відома режисерка Таню Муїньо, яка також співпрацювала з Дуа Ліпа, BTS та ін.

Виступ гурту «Ziferblat» з піснею «Bird of Pray» у 2025 р. «розповідає» про українців, розлучених війною, але водночас має універсальний характер. Символічний образ птаха – головний у композиції – уособлює свободу, відродження та очікування змін [1].

Висновки. Таким чином, Україна презентувала себе не лише як країну-жертву, що потребує підтримки, а й як сучасну європейську державу з конкурентоспроможною, актуальною музичною сценою. Досвід участі України в ESC у 2022–2025 рр. засвідчив, що культурна дипломатія може бути ефективним інструментом міжнародної підтримки та важливим чинником євроінтеграції України.

Бібліографічні посилання

1. Горлач П. «Я в основному стурбований своїм народом»: Ziferblat про власну участь в «Євробаченні» та про участь Ізраїлю. *Суспільне. Культура*. 2025. URL: <https://suspilne.media/culture/976231-a-v-osnovnomu-sturbovanij-svoim-narodom-ziferblat-pro-vlasnu-ucast-v-evrobacenni-ta-pro-ucast-izrailu/>
2. Ходченко О. Є., Коверська Є. О. Конкурс «Євробачення» як інструмент культурної дипломатії. *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. № 1 (25). 2024. С. 176–190.
3. Eurovision Song Contest. Eurovision Song Contest 2022 – Grand Final – Full Show – Live Stream – Turin, 2022. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=VhyLh5sGRRl>

4. Eurovision Song Contest. Eurovision Song Contest 2023 – Grand Final | Full Show | Live Stream | Liverpool, 2023. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=yinCSFz8PfU&list=RDyinCSFz8PfU&start_radio=1&t=12300s
5. Eurovision Song Contest. Eurovision Song Contest 2024: Grand Final (Live Stream), 2024. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=ckGRHJ-J9G4&list=RDckGRHJ-J9G4&start_radio=1&t=11840s
6. Hume T. Eurovision Song Contest: It's soft politics, but it's politics'. URL: https://web.archive.org/web/20150623010049/http://ipress.ua/mainmedia/yevrobachennya_tse_myaka_polityka_odnak_tse_taky_polityka_2230.html

Костянтин Колчин

*студент 2 курсу факультету суспільних наук та міжнародних відносин,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна
e-mail: 2constantine007@gmail.com*

Переосмислення європейського кордону: як український досвід війни змінює оборонну ідентичність Заходу

Анотація

Доповідь присвячена аналізу того, як російська агресія проти України переформатує оборонну стратегію та ідентичність Західного світу. Визначено ключові вектори переосмислення європейського кордону. Обґрунтовується думка, що війна не лише загострила оборонну ідентичність Заходу, але й переглянула його геостратегічні пріоритети. Аргументується, що український досвід технологічних інновацій (дронів, кіберзахисту) стає еталоном для європейської оборонної промислової реформи.

Kostiantyn Kolchyn

*a second-year student at the Faculty of Social Sciences
and International Relations,
Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine
e-mail: 2constantine007@gmail.com*

Reimagining the European Border: How the Ukrainian War Experience Reshapes Western Defense Identity

Abstract

This paper analyzes how Russian aggression against Ukraine is reshaping the defense strategy and identity of the Western world. It identifies key vectors for reimagining the European border and argues that the war has not only intensified the West's defense identity but also led to a revision of its geostrategy and priorities. Furthermore, the author demonstrates that the Ukrainian experience with technological innovation – specifically drone warfare and cyber defense is becoming a benchmark for European defense industrial reform.

Постановка проблеми. Світові кордони перебувають у стані глибокої трансформації. Те, що здавалося непорушним постулатом міжнародної політики раптом виявилось крихким. Традиційні розуміння європейського кордону як умовної лінії між Сходом і Заходом істотно переформатувалися під впливом реальності гібридної війни. До 2022 року багато європейців розглядали російські претензії як абстрактну геополітичну гру, проте український спротив, а разом з ним - потужний досвід технологічних інновацій у військовій сфері, повністю змінив це сприйняття. Розглянемо як саме український опір переформатує оборонну ідентичність Заходу та чи варто вважати це явище переломним моментом у розвитку європейської безпекової стратегії.

Метою дослідження є з'ясування ключових напрямів впливу українського досвіду війни на трансформацію оборонної ідентичності Західного світу, а також аналіз того, як цей досвід сприяє переосмисленню європейського кордону в контексті сучасних безпекових викликів.

Виклад матеріалу. У першій половині 2022 року стало очевидним, що «концепція довіри» у європейській безпеці, яка панувала з часів холодної війни, виявилася недостатньою. Російське вторгнення в Україну продемонструвало, що сценарії великої конвенційної війни в Європі можуть реалізовуватися з високою інтенсивністю. Як зазначають аналітики Міжнародного інституту стратегічних досліджень у щорічних оглядах «Strategic Survey» (2022–2024), російське керівництво розраховувало на швидке досягнення стратегічних цілей в Україні, включно з встановленням контролю над значними територіями[1, с.15]. Недооцінка опору України та переоцінка власних можливостей стали ключовими прорахунками цієї стратегії. Для західних держав це стало сигналом до необхідності перегляду оборонних підходів та збільшення інвестицій у безпеку. У відповідь НАТО активізував процес розширення та посилення військової присутності на східному фланзі. Таким чином, країни Центрально-Східної Європи, зокрема Польща та держави Балтії, опинилися в епіцентрі не потенційного, а реального військового протистояння високої інтенсивності.

Те, що раніше називали "гібридною загрозою", перетворилося на масивні артилерійські обстріли та прямі напади на цивільну інфраструктуру. Саме цей факт змінив думку європейських лідерів про те, що безпека більше не є питанням довгострокового планування та дипломатичних переговорів, а вимагає невідкладних та матеріальних дій. НАТО у своїй Стратегічній концепції 2022 року визначило Росію як найбільш значну та пряму загрозу євроатлантичній безпеці, що ознаменувало повернення до логіки стримування як базового принципу[2]. Паралельно відбувається посилення військової присутності на східному фланзі Альянсу та розширення його складу. Символічним проявом зміни підходів стала політика «Зміни епох», проголошена канцлером Олафом Шольцом, яка передбачає створення спеціального фонду обсягом 100 млрд євро для модернізації збройних сил Німеччини [3]. Таким чином, безпека в Європі

дедалі більше розглядається як самостійна сфера, що потребує системних інвестицій.

У цьому контексті принципово змінюється і розуміння європейського кордону. Він перестав бути виключно лінією розмежування між юрисдикціями, перетворившись на лінію зіткнення цінностей та технологічних парадигм. Тобто, кордон перетворюється на багатовимірний простір. Проблема полягає в тому, що західна оборонна архітектура, тривалий час орієнтована на експедиційні операції та стримування гіпотетичних загроз, виявилася не готовою до масштабної конвенційної війни високої інтенсивності [4, с. 4].

Війна довела, що безпека не є «активом», який можна купити в рамках глобалізованого ринку; вона є проекцією сили, що вимагає постійної готовності. Зміна західного дискурсу (від суто дипломатичного засудження агресії до формування нових оборонних альянсів та посилення східного флангу) свідчить про те, що Європа повертається до розуміння кордону як зони прямої відповідальності.

Сучасна війна розгортається одночасно у фізичному, інформаційному та кібернетичному вимірах, що стирає традиційне розмежування між фронтом і тилом. Український досвід це демонструє. Особливо показовим є розвиток технологічного компоненту війни. Саме Україна стала прикладом ефективного використання таких інструментів, як безпілотні системи, цифрова координація бойових дій та кіберзахист критичної інфраструктури. Здатність ефективно інтегрувати відносно дешеві та гнучкі технологічні рішення у військову практику характеризують як «технологічно підсилену оборону» [5].

Окремо слід звернути увагу на трансформацію геостратегічного значення України. Від периферійного простору між ЄС і Росією вона поступово перетворюється на ключовий елемент європейської безпекової архітектури. У цьому контексті поняття «східного кордону Європи» набуває нового змісту: це вже не лише географічна межа, а зона активної взаємодії, де вирішується питання стабільності всього континенту. Як зазначають дослідники Європейської ради з міжнародних відносин, саме події в Україні визначають темпи та напрями трансформації європейської оборонної політики [6].

Водночас всі ці процеси супроводжується низкою суперечностей. Західні країни по-різному оцінюють рівень загрози та ступінь власної залученості у конфлікт, що відображається у внутрішньополітичних дебатах і нерівномірності підтримки України. З одного боку, формується нова солідарність і усвідомлення спільної відповідальності за безпеку; з іншого - зберігається прагнення уникнути прямої конфронтації та мінімізувати ризики ескалації. Така амбівалентність свідчить про те, що оборонна ідентичність Заходу перебуває у стані трансформації, а не завершеного формування.

Отже, українська війна виявила обмеженість попередніх підходів Заходу щодо можливості уникнення геополітичного протистояння. Україна сьогодні не просто захищає власну територію, вона визначає новий стандарт європейської безпеки. Водночас цей процес залишається незавершеним і суперечливим,

оскільки потребує узгодження між прагненням до стабільності та необхідністю довготривалого стримування агресії. Перспективи подальшої трансформації оборонної ідентичності Заходу значною мірою залежатимуть від здатності інтегрувати український досвід не як виняток, а як нову норму європейської безпеки. Закономірно припустити, що навіть після завершення гострої фази військового конфлікту ці змінення залишатимуться частиною архітектури європейської безпеки, оскільки вони базуються не на конкретному політичному рішенні, а на фундаментальному переосмисленні природи загроз та можливостей їх нейтралізації в сучасну епоху.

Бібліографічні посилання

1. Strategic Survey 2024: Щорічний огляд геополітики / Міжнародний інститут стратегічних досліджень (IISS). Лондон : Routledge, 2024. 496 с.
2. Стратегічна концепція НАТО 2022 року. Офіційний сайт НАТО. URL: <https://www.nato.int/strategic-concept/> (дата звернення: 22.04.2026).
3. Урядова заява Федерального канцлера Олафа Шольца перед Бундестагом 27 лютого 2022 р. щодо «Zeitenwende». Офіційний сайт Федерального уряду Німеччини. URL: <https://www.bundesregierung.de/> (дата звернення: 22.04.2026).
4. Watling J., Reynolds N. Meatgrinder: Тактика Росії у другому році вторгнення в Україну. Лондон : Королівський інститут об'єднаних служб (RUSI), 2023. 37 с.
5. Kofman M., Lee R. Сприйняття війни в Україні: технології та стратегії. Дослідницький інститут зовнішньої політики (FPRI), 2023. URL: <https://www.fpri.org/> (дата звернення: 22.04.2026).
6. Європейська рада з міжнародних відносин (ECFR). Як війна в Україні змінює оборону Європи : звіт 2024 року. URL: <https://ecfr.eu/> (дата звернення: 22.04.2026).

Володимир Комар

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії Центральної та Східної Європи
і спеціальних галузей історичної науки,
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна
e-mail: volodymyr.komar@cnu.edu.ua*

Східна Європа в геополітиці Республіки Польща

Анотація

У дослідженні зроблена спроба проаналізувати в історичному контексті сучасні геополітичні концепції Республіки Польща. Об'єктом аналізу стали політика «Східного партнерства», «Люблінський трикутник» та концепція «Тримор'я», ідейними витоками яких, на наш погляд, стали відповідно: концепція прометеїзму, ідея федералізму та концепція «Міжмор'я», які розвивалися у міжвоєнній Польщі в середовищі прихильників Юзефа Пілсудського.

Volodymyr Komar

*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of Central and Eastern European History
and Specialised Fields of Historical Studies,
Vasyl Stefanyk Carpathian National University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: volodymyr.komar@cnu.edu.ua*

Eastern Europe in the geopolitics of the Republic of Poland

Abstract

This study attempts to analyse the contemporary geopolitical concepts of the Republic of Poland within their historical context. The analysis focuses on the “Eastern Partnership” policy, the “Lublin Triangle” and the “Three Seas” concept, the ideological origins of which, in our view, were, respectively: the concept of Prometheism, the idea of federalism and the ‘Intermarium’ concept, which developed in interwar Poland amongst the supporters of Józef Piłsudski.

Постановка проблеми. Східний вектор залишається одним із основних напрямків зовнішньої політики Республіки Польща. У доповіді увага, в основному, зосереджена на аналізі найважливіших зовнішньополітичних концепцій Республіки Польща.

Геополітика Республіки Польща розвивається в руслі зовнішньополітичних доктрин НАТО і ЄС, членом яких вона є з 1999 і 2004 рр. Поряд з тим, влада Республіки Польща намагається реалізовувати власні геополітичні концепції, які розвиваються в східному напрямку і знаходять підтримку з боку Англії і США. Тут насамперед маємо на увазі політику «Східного партнерства», «Люблінський трикутник» і концепцію «Тримор'я».

Мета дослідження полягає в аналізі ідейних витоків геополітичних концепцій Республіки Польща.

Виклад матеріалу. У 2009 р. Польща спільно зі Швецією ініціювала програму ЄС «Східне партнерство» (СхП), зокрема для України. Східне партнерство як ініціатива ЄС була спрямована на підтримку демократичних і ринкових реформ та зміцнення відносин з шістьма східними сусідами: Україною, Молдовою, Грузією, Вірменією, Азербайджаном та Білоруссю [5, с. 30]. Східне партнерство нагадує концепцію прометеїзму Польщі, у якій передбачалося об'єднання зусиль неросійських народів Східної Європи в боротьбі з Росією [2].

Люблінський трикутник був створений 28 липня 2020 р. для посилення політичного діалогу, оборонної співпраці та економічної інтеграції між Литвою, Польщею та Україною. Основна мета – підтримка євроатлантичної інтеграції України, протидія російській агресії та розвиток спільної історичної та культурної спадщини. Витоками цієї геополітичної ініціативи є польська федераційна концепція, яка ще на початку ХХ ст. передбачала розпад Російської імперії, утворення незалежних Польщі, Литви і України та їх об'єднання у федерації на зразок давньої Речі Посполитої [1, с. 444]. Звідси назва, яка походить від міста Люблін, що символізує спадкоємність від Люблінської унії 1569 р.

Ініціатива Тримор'я пов'язана з розширенням впливу Польщі на держави у регіоні Адріатичного, Балтійського і Чорного морів. Вона має свої витoki в концепції Міжмор'я міжвоєнної Польщі, ідейним натхненником якої був Ю. Пілсудський. Метою концепції Міжмор'я, було об'єднання держав Балтійсько-Чорноморського регіону проти СРСР, щоб перетворити його у другорядну державу. Натомість Польща мала відродитися на зразок Речі Посполитої від моря й до моря. Федерація або конфедерація на чолі з Польщею передбачала об'єднання зусиль: України, Литви, Білорусі, Естонії, Латвії, Фінляндії, Чехословаччини, Угорщини, Румунії та Югославії. Концепція Міжмор'я не була реалізована у міжвоєнний період, але вона живить уяву сучасних польських політиків, які не позбавлені великодержавних амбіцій [3, с. 85].

У 2015 р. за ініціативи президента Польщі Анджея Дуди і президента Хорватії Колінди Грабар-Китарович було вирішено розширити співпрацю, створивши Тримор'я. Другий саміт відбувся в Варшаві 6–7 липня 2017 р. Його відвідав президент США Дональд Трамп, що свідчить про підтримку ініціативи з боку США і НАТО. Третій саміт відбувся в Бухаресті 17–18 вересня 2018 р. за участю президента Європейської комісії Жана-Клода Юнкера. 20 червня 2022 р. під час сьомого саміту Україні було надано членство в ініціативі Тримор'я [4, с. 248].

Висновки. Таким чином, пріоритетним у зовнішній політиці Республіки Польща залишається східний напрямок, який представлений Східним партнерством, Люблінським трикутником і концепцією Тримор'я. Всі ці концепції спрямовані на перехоплення в РФ домінуючих впливів у Східній Європі й перепідпорядкування їх Польщі. Завдяки ймовірній реалізації цих концепцій, або однієї з них, Польща претендує на роль регіонального лідера й таким чином намагається забезпечити свою національну й державну безпеку.

Невирішені проблеми історичної пам'яті, зокрема Волинської трагедії 1943 р., створюють перешкоди стратегічному партнерству України й Польщі. А без України польські геополітичні концепції, як Тримор'я і Люблінський трикутник, зокрема, не мають шансів на реалізацію.

Бібліографічні посилання

1. Комар В. Л. Політика Польщі в Східній Європі у 1918–1921 рр. *Велика війна 1914–1918: витоки, характер, наслідки: Монографія* / Наукова редакція д.і.н. проф. С.С.Трояна. К. 2018. С. 441–469.
2. Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Івано-Франківськ. 2011. 360 с.
3. Михтуненко В. Ініціатива «Тримор'я» як стратегічний проєкт «нової» Європи. *Консенсус*. 2022. №3. С. 83–89. URL: <https://doi.org/10.31110/consensus/2022-03/083-089>
4. Морозова О. Від концепції Міжмор'я до Люблінського трикутника: проєкти геополітичної орієнтації та спільної платформи дій України, Польщі й Литви у сфері безпеки. *Scripta Historica*. 2023. Nr 29. S. 247–262. URL: https://ssh.upsl.edu.pl/images/NR29/SH_2023_-_10.pdf
5. Todorov I. Neopolitychnyi proekt Mizhmoria i Rosiiska ahresiia. *Neopolityka Ukrainy: istoriia i suchasnist*. Uzhhorod. 2016. Vyp.2 (17). S. 27–40.

Михайло Кочан

*студент 2 курсу факультету суспільних наук і міжнародних відносин,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна
e-mail: kochan_m@365.dnu.edu.ua*

Права національних меншин як критерій євроінтеграції

Анотація

У роботі розглядається роль прав національних меншин як одного з критеріїв європейської інтеграції. Проаналізовано теоретичні підходи до визначення поняття національних меншин та міжнародні стандарти їх захисту в межах Ради Європи та ЄС. Розглянуто механізми впливу ключових європейських документів, зокрема Рамкової конвенції та Європейської хартії регіональних мов, на формування політики держав у сфері захисту меншин. Окрему увагу приділено значенню цих стандартів для України в контексті євроінтеграційного курсу, а також проблемам їх практичної реалізації та перспективам удосконалення державної політики.

Mykhailo Kochan

*a second-year student at the Faculty of Social Sciences
and International Relations, Oles Honchar Dnipro National University,
Dnipro, Ukraine
e-mail: kochan_m@365.dnu.edu.ua*

The Rights of National Minorities as a Criterion for European Integration

Abstract

The role of minority rights as a key criterion of Ukraine's European integration is examined. European standards and international legal frameworks are analyzed. The implementation of these norms in Ukraine is assessed, highlighting main challenges and prospects for improving state policy in the field of minority rights protection.

Постановка проблеми. Питання прав національних меншин набуває особливої ваги в умовах європейської інтеграції, оскільки саме рівень їх забезпечення виступає критерієм оцінки демократичності держави. У сучасному європейському правовому просторі права меншин є базовим індикатором дотримання прав людини загалом.

Для України це питання є особливо актуальним через необхідність адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу та Ради Європи. Попри наявність нормативної бази, що закріплює права національних меншин, залишається низка проблем, пов'язаних із практичною реалізацією цих норм, мовною політикою та рівнем інституційного забезпечення.

Європейські вимоги, попри формальне визнання прав меншин, передбачають також створення умов для збереження їхньої культурної та мовної ідентичності. У цьому контексті виникає потреба в аналізі відповідності українського законодавства міжнародним стандартам, а також у визначенні ефективності його застосування.

Метою доповіді є визначення ролі прав національних меншин як одного з ключових критеріїв європейської інтеграції та оцінка стану їх забезпечення в Україні.

Передбачається розглянути основні європейські стандарти у сфері захисту прав національних меншин, проаналізувати нормативно-правову базу України та рівень її відповідності міжнародним зобов'язанням. Окрему увагу приділено виявленню проблем практичної реалізації цих прав, зокрема у сфері мовної політики та культурного розвитку.

Також важливим є окреслення перспектив удосконалення державної політики у цій сфері з урахуванням вимог Європейського Союзу та рекомендацій міжнародних інституцій. Це дозволяє оцінити значення прав національних меншин як важливого чинника політичної та соціальної інтеграції України в європейський простір.

Виклад матеріалу. У сучасному європейському просторі права національних меншин розглядаються як важливий показник демократичного розвитку держави. Було сформовано підхід, за яким їх забезпечення прямо пов'язується із загальним рівнем дотримання прав людини. Національні меншини визначаються як групи, що відрізняються етнічною, мовною або культурною ідентичністю та прагнуть її зберегти. [7].

Ключовим документом у цій сфері стала Рамкова конвенція про захист національних меншин, яка закріплює принципи рівності, недискримінації та збереження самобутності. [7, с. 4-5] Важливим є гарантування права на використання рідної мови, що сприяє підтримці культурного різноманіття [7, с.

5]. Доповнює ці положення Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, яка визначає механізми використання мов у сфері освіти, адміністрації та медіа. Це дозволяє інтегрувати мовне різноманіття у суспільне життя [2, с. 8-11].

У межах євроінтеграції Україна орієнтується на ці стандарти, адаптуючи власне законодавство. Було закріплено право на збереження культурної ідентичності, використання рідної мови та участь у суспільному житті. Водночас ефективність реалізації цих норм залишається нерівномірною. Формальне приєднання до міжнародних документів свідчить про прагнення інтегруватися до європейського простору, однак практичне виконання потребує подальшого вдосконалення [7; 2].

Було виявлено проблеми, пов'язані з мовною політикою, недостатнім фінансуванням культурних ініціатив та різним рівнем забезпечення прав у регіонах. У звітах міжнародних інституцій підкреслюється, що законодавча база розвивається, проте ключовим викликом залишається її ефективне застосування [1].

Подальші перспективи пов'язані з удосконаленням законодавства та узгодженням його з європейськими стандартами. Особливого значення набуває збалансована мовна політика, яка поєднує захист державної мови з гарантіями для меншин. Важливим є розширення можливостей використання мов у сфері освіти та місцевого самоврядування [2].

Було також відзначено значення міжкультурного діалогу як умови ефективної реалізації прав меншин. Підтримка толерантності сприяє соціальній стабільності та покращує міжнародний імідж держави

Висновки. Було встановлено, що права національних меншин виступають важливим критерієм євроінтеграції. Європейські стандарти визначають чіткі вимоги щодо забезпечення рівності та збереження ідентичності, що формує основу політики держав-кандидатів [7 с. 4-5; 2 с. 8-11].

Україна зробила значні кроки у напрямі адаптації законодавства, проте зберігаються проблеми реалізації норм на практиці. Подальший розвиток залежить від ефективного впровадження прийнятих рішень та балансу між національними інтересами і міжнародними зобов'язаннями.

У результаті дотримання прав національних меншин розглядається як інструмент демократичного розвитку, що сприяє зміцненню інституцій та наближає Україну до повноправного членства в ЄС.

Бібліографічні посилання

1. Висновки та рекомендації Венеційської комісії щодо мовного законодавства України. *COUNCIL OF EUROPE*. 2017. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2017\)030-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2017)030-e)
2. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 1992 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014
3. Закон України «Про національні меншини (громади) в Україні». *Офіційний вебпортал парламенту України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>

4. Звіти Європейської Комісії щодо прогресу України у сфері євроінтеграції. *Європейська Комісія*. 2025 URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/EU-enlargement-.pdf>
5. Конституція України. 1996.
6. Копенгагенські критерії вступу до Європейського Союзу. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 1993 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/uk-ro/z0438-05/ed20050508#Text>
7. Рамкова конвенція про захист національних меншин. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 1995 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055

Іван Красіков

*аспірант кафедри політології, соціології та публічного управління
факультету суспільних наук та міжнародних відносин,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна.
e-mail: krasikov_i@365.dnu.edu.ua*

Участь громадян у відновленні на локальному рівні як частина процесу підготовки вступу до ЄС

Анотація

У доповіді проаналізовано роль участі громадян у процесах локального відновлення як складової підготовки України до вступу до Європейського Союзу. Розглянуто європейські підходи до participatory governance, нормативно-правові механізми залучення громадськості в Україні, а також результати емпіричних досліджень у громадах, що постраждали внаслідок війни. Виявлено низький рівень поінформованості населення про процеси відновлення, формальний характер участі та інституційні бар'єри для реального впливу громадян на ухвалення рішень. Обґрунтовано доцільність впровадження деліберативних інструментів участі, зокрема громадянських панелей, як елементу наближення до європейських стандартів демократичного врядування.

Ivan Krasikov

*Third-year postgraduate student at the Department of Political Science,
Sociology and Public Administration, Faculty of Social Sciences and International
Relations, Oles Honchar Dnipro National University,
Dnipro, Ukraine
e-mail: krasikov_i@365.dnu.edu.ua*

Citizen Participation in Local Recovery as Part of Ukraine's Preparation for Accession to the European Union

Abstract

The report analyzes the role of citizen participation in local recovery processes as part of Ukraine's preparation for accession to the European Union. It examines European approaches to participatory governance, Ukraine's legal mechanisms for public engagement, and the results of empirical research conducted in war-affected communities. The study identifies a low level of public awareness regarding recovery processes, the formal nature of participation, and institutional barriers limiting citizens' real influence on decision-making. The findings support the implementation of

deliberative participation tools, particularly citizens' panels, as a means of aligning Ukraine with European standards of democratic governance.

Постановка проблеми. Участь громадян у процесах відновлення на локальному рівні є однією з передумов ефективного врядування, підзвітності влади та наближення України до стандартів Європейського Союзу. У контексті євроінтеграції відновлення не може розглядатися лише як інфраструктурний процес, оскільки воно водночас є інституційною трансформацією місцевого самоврядування, що має ґрунтуватися на принципах прозорості, інклюзивності, участі громадськості та партнерства. Європейська Комісія у звітах щодо України розглядає розвиток демократії, верховенства права, належного врядування, децентралізації та спроможності громадянського суспільства як складові підготовки до членства в ЄС. У звіті Європейської Комісії щодо України за 2024 рік оцінюється прогрес України в межах політики розширення, зокрема у сферах демократичних інституцій, публічного управління, прав людини та взаємодії держави з громадянським суспільством. Крім того, План України в межах Ukraine Facility 2024–2027 прямо пов'язує відновлення, реформи та європейську інтеграцію, а також передбачає консультації з місцевими і регіональними органами влади, соціальними партнерами, громадськими організаціями та бізнес-асоціаціями. Участь громадян у прийнятті рішень відповідає також підходам Ради Європи, згідно з якими громадська участь може реалізовуватися на чотирьох рівнях: інформування, консультації, діалог і партнерство. Ці рівні мають застосовуватися на різних етапах формування та реалізації політики, зокрема під час планування відновлення територіальних громад.

Мета доповіді – аналіз участі громадян у процесах відновлення на локальному рівні в контексті підготовки України до вступу до Європейського Союзу, виявлення основних інституційних проблем і бар'єрів громадської участі, а також обґрунтування доцільності впровадження європейських інструментів партисипативної та деліберативної демократії.

Висновки. Нормативно-правова база України у сфері відновлення вже передбачає механізми участі громадськості. Зміни до законодавства у 2022–2023 роках запровадили програми комплексного відновлення територій, а постанови Кабінету Міністрів України визначили порядок їх розроблення, громадського обговорення та участі робочих груп. Водночас ці механізми залишаються переважно рамковими. Відсутність деталізованих процедур відбору представників громадськості, оцінки пропозицій та звітування про їх врахування створює ризик формального залучення.

Емпіричні дослідження, проведені за участі автора у 2023–2024 роках у громадах Дніпропетровської, Миколаївської, Сумської та Київської областей, засвідчили низький рівень поінформованості мешканців про процеси відновлення. Лише близько 4% опитаних знали про плани відновлення у своїй громаді, тоді як понад 70% не мали відповідної інформації. Це свідчить про слабкість базового рівня участі – інформування, без якого неможливі ефективні консультації, діалог або партнерство. Водночас дослідження зафіксувало і позитивні практики окремих громад, які розділяли в часі затвердження положень про робочі групи та формування їхнього складу, що дозволяло мешканцям

подавати кандидатури. Деякі громади також розробляли внутрішні алгоритми розгляду громадських пропозицій. Це свідчить, що навіть за умов недосконалого нормативного регулювання місцева влада може створювати ефективні практики *participatory governance*.

Основними проблемами залучення громадян до відновлення є: формальний характер участі; відсутність чітких процедур формування робочих груп; низька обізнаність населення; соціально-економічні бар'єри участі; нерівномірна активність різних груп населення; слабка комунікація між органами влади та мешканцями. Окремою проблемою є те, що громадяни можуть подавати пропозиції, однак без прозорого алгоритму їх розгляду вплив таких пропозицій на кінцеві рішення залишається обмеженим. Разом із тим дослідження виявило і позитивні практики: проведення соціологічних опитувань, організацію громадських обговорень, розробку алгоритмів опрацювання пропозицій, залучення громадськості до визначення пріоритетних об'єктів відновлення. Такі практики можуть стати основою для інституціоналізації участі громадян у процесах відбудови.

Важливим для України є досвід держав ЄС, зокрема Польщі, де поряд із громадськими консультаціями та бюджетом участі застосовуються деліберативні інструменти, наприклад, *panel obywatelski*, або панель громадян. Це випадково відібрана й демографічно репрезентативна група мешканців, яка протягом кількох сесій вивчає певну проблему, слухає експертів, обговорює альтернативи та формує рекомендації для влади. Такий інструмент дозволяє перейти від формального інформування до змістовного діалогу й партнерства. Для належної організації панелі громадян необхідними є: випадковий відбір учасників; демографічна репрезентативність; незалежна команда координаторів; можливість запрошення експертів; представлення різних точок зору; участь зацікавлених сторін; фасилітоване обговорення; відкритість процесу; достатній час для ухвалення рішень; визначений вплив рекомендацій; прозорість і публічне висвітлення процесу. Польський досвід показує, що панелі громадян можуть застосовуватися до складних питань міського розвитку, екології, енергетики, мобільності та громадської активності.

З огляду на вимоги ЄС до України у сфері демократичного врядування, громадська участь у відновленні має включати не лише формальні громадські слухання, а й ширший набір інструментів: публічні консультації, робочі групи з реальною участю громадськості, громадські панелі, бюджети участі, електронні платформи, дорадчі органи, публічне звітування щодо врахування пропозицій. Саме поєднання цих інструментів дозволить перейти від моделі інформування до моделі партнерства. Отже, участь громадян у локальному відновленні є не лише внутрішньою потребою українських громад, а й частиною підготовки України до вступу в ЄС. Вона пов'язана з виконанням стандартів належного врядування, прозорості, підзвітності, децентралізації та залучення громадянського суспільства. Для підвищення ефективності цього процесу необхідно інституціоналізувати механізми участі, забезпечити реальну представленість громадськості в робочих групах, створити прозорі процедури

розгляду пропозицій, розширити інформаційну політику на місцевому рівні та запроваджувати деліберативні практики, адаптовані до українських умов.

Бібліографічні посилання

1. European Commission. Ukraine Report 2023. DOI: <https://doi.org/10.2775/90360>
2. European Commission. Enlargement Package 2024. DOI: <https://doi.org/10.2775/145237>
3. Kempa J., Kozłowski A. Participatory Budget as a Tool Supporting Civil Society in Poland. DOI: <https://doi.org/10.2478/nispa-2020-0003>
4. OECD. Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions. DOI: <https://doi.org/10.1787/339306da-en>
5. Smith G. Democratic Innovations: Designing Institutions for Citizen Participation. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511609844>
6. Fishkin J. When the People Speak: Deliberative Democracy and Public Consultation. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199572102.001.0001>
7. Дунаєв І. В., Чернов С. І. Імплементація вимог Угоди про асоціацію Україна–ЄС в стратегіях громад. DOI: <https://doi.org/10.26565/1727-6667-2025-1-13>
8. Квітка С. А. Проєктний підхід до формування цифрових громад. DOI: <https://doi.org/10.15421/152501>
9. Михальчук Б. С. Е-участь у територіальних громадах України в умовах євроінтеграції. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304877>
10. Харитонюк О. Л. Панель громадян (panel obywatelski) як нова форма деліберативної демократії. Досвід Польщі. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.18>
11. У Дніпрі провели круглий стіл щодо залучення громадян до процесів відбудови у постраждалих громадах області. (2024). *Osoby*. URL: <https://www.osoby.com.ua/u-dnipri-provely-kruglyj-stil-shhodo-zaluchennya-gromadyan-do-proczesiv-vidbudovy-u-postrazhdalych-gromadah-oblasti/>

Валерія Лавренко

*кандидатка історичних наук, директорка Державного музею авіації імені
О. К. Антонова Національного університету «Київський авіаційний інститут»,
доцентка кафедри всесвітньої історії,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
e-mail: valeriia.lavrenko@kai.edu.ua*

**Американська авіація часів Другої світової війни очима радянського
інженера: за матеріалами видання «Експрес-інформація бюро нової
техніки»**

Анотація

У доповіді розглянуто образ США, який створювався у радянських фахівців авіаційної галузі через профільне періодичне видання. Зокрема, США постають не стільки інноваторами у площині конструкції літаків чи двигунобудування, скільки державою, яка може досягти надзвичайно високих показників виробництва за рахунок автоматизації виробничих ліній та менеджменту. З'ясовано, що найбільш часті згадки про американську авіацію пов'язані з пошуками неординарних рішень щодо мінімізації ресурсів у надзвичайно ресурсовитратній війні.

Valeriia Lavrenko

*Ph. D (History), Director, Oleh Antonov State Aviation Museum
of National University "Kyiv Aviation Institute",
Associate Professor, Oles Honchar Dnipro National University
e-mail: valeriia.lavrenko@kai.edu.ua*

**American aviation during World War II through the eyes of a Soviet
engineer: based on materials from the publication "Express Information Bureau
of New Technology"**

Abstract

The report examines the image of the United States that was created among Soviet aviation experts through specialized periodicals. In particular, the United States is portrayed not so much as an innovator in aircraft design or engine engineering, but as a state that can achieve extremely high production rates through the automation of production lines and management. It was found that the most frequent mentions of American aviation are associated with the search for extraordinary solutions to minimize resources in an extremely resource-intensive war.

Постановка проблеми. Сучасна російсько-українська війна суттєво трансформує уявлення Європи та світу про Україну. Не останньою причиною цих трансформацій є науково-технічні та виробничі інновації українських виробників БПЛА та зброярів у більш широкому розумінні цього слова. Але там, де панує ринкова конкуренція, є місце і деструктивній критиці та знеціненню.

Наприклад, Генеральний директор німецького оборонного концерну Rheinmetall Армін Паппергер у березні 2026 р. зробив критичну заяву щодо українських безпілотників, назвавши їх виробників «домогосподарками з 3D-

принтерами». В інтерв'ю А. Паппергер заявив, що українські дрони не є інноваційними, а їх виробництво порівняв із грою в конструктор LEGO [1].

Самі українські фахівці визнають, що українська оборонна промисловість переважно не створює наукових проривів, спираючись на досягнення 1970-1980-х рр., позаяк, українцям є чим пишатися з точки зору вміння налагоджувати логістичні ланцюги, масштабувати виробництво, та власне, розробляти оптимальні рішення для поля бою з мінімальними наявними ресурсами. Саме останнє стало запорукою виживання української державності в умовах асиметричної війни.

Дуже подібним до бачення сучасної України європейцями (у контексті воєнних технологій) було і бачення США союзниками по блоку Антигітлерівської коаліції у роки Другої світової війни (що, з рештою, не завадило геополітичній самореалізації США у повоєнний період). Спробуємо прослідкувати цю історичну аналогію.

Метою доповіді є аналіз уявлень радянських фахівців про американську авіацію у період Другої світової війни. За основу для аналізу було взято підшивку видання «Експрес-інформація бюро нової техніки».

«Експрес-інформація бюро нової техніки» видавалася з 1937 р. Центральним аерогідродинамічним інститутом (ЦАГИ), а протягом 1943-1944 рр. – Народним комісаріатом авіаційної промисловості (НКАП). Це видання містило короткий огляд науково-технічних удосконалень у авіаційній промисловості в усіх ключових країнах-виробниках літаків та вертольотів (у роки Другої світової війни – як «країнах осі», так і Антигітлерівської коаліції). На сьогоднішній день видання є бібліографічною рідкістю, проте, в Державному музеї авіації імені О. К. Антонова зберіглася практично повністю підшивка воєнного часу. Її зібрав та подарував бібліотеці Київського вищого інженерно-авіаційного воєнного училища (КВІАВУ) генерал-майор М. Максимов, про що є дарчий підпис, датований 11.07.1963 р. Після розформування КВІАВУ його бібліотечні фонди частково потрапили до Державного музею авіації імені О. К. Антонова, а сама експозиція музею знаходиться на місці колишнього навчального аеродрому училища.

Найперше, на чому акцентує увагу видання «Експрес-інформація бюро нової техніки», це величезні обсяги американського авіавиробництва. До авіазаводів, які постали до початку Другої світової війни додалися виробники автомобілів, які інтегрувалися у літакобудування та принесли з собою принципи конвеєрної зборки:

«У США висунута програма випуску 500 важких бомбардувальників на місяць – Боїнг В-17F та Консолідейтед В-24D. До виробництва двигунів цих літаків залучена також автомобільна промисловість... У США розроблена програма випуску 60 000 літаків в 1942 р. та 125 000 літаків в 1943 р... Одних свічок потрібно випустити 50 млн.» [2, с. 2].

«Вимога уряду збільшити виробництво літаків в 1942 р. з 50 000 до 60 000 та випустити в 1943 р. 125 000 літаків, буде, безсумнівно, виконаною авіаційною промисловістю США... Випуск 60 000 літаків на рік перевершить випуск американської авіапромисловості за всі 33 роки її існування (з січня 1909 р. до

1942 р. в США було побудовано близько 58 000 літаків)... Збільшення швидкості виробництва пов'язано з впровадження принципів масового виробництва (підвисні конвеєри, рельсові шляхи при зборці).» [3, с. 1].

«Перемикання автомобільної фірми «Крайслер» на авіаційну продукцію відноситься до початку 1941 р. і знайшло свій перший прояв у виробництві частин бомбардувальника Мартін В-26... З Детройта повідомляють, що моторна фірма Додж – філіал фірми Крайслер – почала будувати величезний авіамоторний завод у Чикаго. Кажуть, що на будівництві заводу залучено 18 000 робітників.» [4, с. 3].

«За розрахунками Управління цивільної авіації в 1950 р. в США буде знаходитися в експлуатації та на озброєнні 500 000 воєнних, транспортних та приватновласницьких літаків. Управління цивільної авіації розраховує, що в 1946 р. повітрям буде перевозитися близько 20 млн. людей на рік.» [5, с. 3].

Звичайно, в США план та факт випуску авіаційної продукції відрізнявся не на користь останнього (як і скрізь), однак, реальні цифри по роках, вміщені у одному з номерів видання 1945 р., все ж вражають: 1937 р. – 3100, 1939 р. – 6315, 1940 р. – 12636, 1941 р. – 19290, 1942 р. – 47873, 1943 р. – 85946, 1944 р. – 96369 [6, с. 1].

Друга особливість американської авіаційної промисловості, яка повсякчас підкреслюється у аналізованому виданні – це успіхи американського авіаційного матеріалознавства. Американські виробники постійно намагаються зменшити використання металів при виготовленні літаків, замінюючи їх шпоном та смолами чи пластичними матеріалами. Все це робиться з метою раціонального споживання ресурсів у довготривалій війні:

«Виготовлення літаків методом Відаля. Метод Відаля – пропитка термопластиками багатьох шарів шпона, нанесених на дерев'яні заготовки різних форм. Приклади літаків, побудованих за методом Відаля – моноплан Самміт МН-5.» [7, с. 3].

«В США розроблено новий вид пластичного матеріалу Королайт (фірма Columbian Rope)... Використовується для виробництва підшипників, шестерен та втулок.» [9, с. 3].

«Военно-тренувальний літак з пластмаси (США). Виготовлено двомоторний літак Ферчайлд АТ-13, призначений для тренування екіпажів бомбардувальників. Планер зроблено з пластифікованої фанери.» [10, с. 2].

«Фірма «Флетчер» виготовляє для ВВС армії США сидіння для льотчиків, зроблені цілковито з багатошарової фанери, що складається з листів тонкого шпону, склеєних синтетичним клеєм. Ці сидіння є взаємозамінними з металевими, не поступають їм за міцністю при значно меншій вазі.» [11, с. 2].

«Дефіцит авіаційних металів знову зробив актуальним питання про їх заміники. Здобуло поширення «покращене» (пресоване) дерево для гвинтів. Фірма Норт-Амерікен використовувала низьколеговані сталі замість алюмінію. Особливо підходящою була сталь за специфікацією SAE 1025. Ця сталь у якості експерименту використовувалася у конструкції літака Норт-Амерікен АТ-6А. На даний момент АТ-6А змішаної конструкції на 70 кг. важче за цільноалюмінієвий. Польотна вага збільшилася на 12 %, що припустимо для навчального літака.

Прискорився процес виробництва АТ-6А при застосуванні сталюого корпусу (зварювання замість 52 000 заклепок). Економія алюмінію на кожному літаку – 565 кг.» [12, с. 1].

«Фірма Райт пропонує зекономити багато тисяч кілограмів дефіцитного алюмінію завдяки застосуванню пластичних мас для деталей двигунів, таких як кожухи та дефлектори» [13, с. 2].

«Фірма Мерін Ейр Рісерч Корп випускає ангари для літаків, виготовлені майже повністю з фанери та багатошарового дерева, окремі шари якого склеюються синтетичним клеєм «пласкон» на основі мочевино-формальдегідних смол. Довжина ангару – 20,7 м., ширина – 12,2 м., висота – 4,3 м.» [13, с. 3].

«Досліди, проведені в США, показали, що капот мотора, виготовлений з певного різновиду пластифікованого дерева є більш вогнетривким, ніж металічний. Дерев'яні зразки виявилися в 5-10 разів більш стійкими по відношенню до полум'я киснево-ацетиленової зварювальної горілки, ніж зразки рівної ваги та еквівалентної товщини з дюралей та нержавіючої сталі.» [14, с. 1].

«Деталі з пластмас для винищувачів «Тандерболт». Обшивка кабіни за виключенням козирків виготовляється з метакрилатних пластиків, а деталі внутрішнього оздоблення кабіни – з пресованих багатошарових матеріалів...з пластика виготовлено навіть вентиляційну трубку кабіни пілотів... Вага труби – 516 г., а алюмінієвий аналог важить 935 г.» [15, с. 2].

Окрім того, американська авіаційна промисловість пишається використанням синтетичних матеріалів – нейлону та каучука. Наприклад, у номері «Експрес-інформації бюро нової техніки» за травень 1941 р. повідомляється, що вже 4 роки американці використовують нейлон для виготовлення парашутів, і в 1941 р. ВПС США замовили 28 000 парашутів з нейлона [8, с. 2].

Третя особливість американської авіаційної промисловості, яку усіляко підкреслює «Експрес-інформація бюро нової техніки» – це масове виготовлення планерів. Планери дійсно відіграли важливу та недооцінену роль у Другій світовій війни, будучи засобом доставки десанту, важкого озброєння та вантажів безпосередньо у тил ворога. Від'єднуючись від буксирувальника на певному віддаленні від цілі, планери рухалися практично безшумно, що дозволяло висаджувати десант з високою точністю, не даючи ворогу часу на відповідь:

«Побудова воєнно-транспортних планерів на заводі Форда в США. На деревообробному заводі Форда у Мічигані, який раніше будував залізничні вагони, на даний момент виготовляються планери, здатні перевозити 15 бійців у повному озброєнні. Планер має 15,85 м. в довжину, розмах крила в 25,6 м. та важить близько 1350 кг.» [11, с. 2].

«Планери для ВПС флоту США. Транспортні планери для авіадесантних частин флоту США будуються за окремою від ВПС армії програмою. Один з таких планерів – амфібія фірми Брістоль Ейркрафт Корп., що носить марку XLQ-1, проходив льотні випробовування на початку цього року у Філадельфії. Планер має розмах крила в 22 м., довжину – 12,2 м. та може перевозити 12 солдат з повним озброєнням та спорядженням. Під час випробовувань цей планер

підіймався з води та буксирувався летючим човном Консолідейтед РВУ-5 «Каталіна»» [14, с. 3].

«Фірма Ланкастер Кауфман в Сан-Луї спроектувала транспортний планер ХСГ-10А довжиною 20 м., розмах крила 32 м., повне навантаження 5400 кг. Фірма Дженерал Ейрборн Транспорт випустила планер ХСГ-16. Повне навантаження – 4500 кг.» [16, с. 2].

Висновки: Таким чином, говорячи про американську авіацію Другої світової війни, видання «Експрес-інформація бюро нової техніки», розраховане на радянських інженерів, робило акцент на впровадженні принципів масового виробництва, досягненнях у сфері використання в авіації пластичних матеріалів, нейлону та штучного каучуку, а також на виготовленні планерів. Цей досвід вважався найбільш актуальним в умовах ресурсовитратної війни.

Ніша США у світовій авіаційній промисловості у роки Другої світової війни може бути порівняна з сучасною нішею України у виготовленні оборонних технологій.

Бібліографічні посилання

1. Прадід Я. Гендиректор Rheinmetall назвав українських виробників дронів домогосподарками з 3D-принтерами. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zaxid.net/news/>
2. Экспресс-информация бюро новой техники НКАП. №32 (164). Ноябрь 1942.
3. Экспресс-информация бюро новой техники НКАП. №37 (169). Декабрь 1942.
4. Экспресс-информация бюро новой техники НКАП. №10. 1943.
5. Экспресс-информация бюро новой техники НКАП. №25 (225). Декабрь 1943.
6. Экспресс-информация бюро новой техники НКАП. №12 (315). Март 1945.
7. Экспресс-информация бюро новой техники. №40 (87). Апрель 1941.
8. Экспресс-информация бюро новой техники. №43 (90). Май 1941.
9. Экспресс-информация бюро новой техники НКАП. №33 (165). Ноябрь 1942.
10. Экспресс-информация бюро новой техники НКАП. №3. 1943.
11. Экспресс-информация бюро новой техники НКАП. №5. 1943.
12. Экспресс-информация бюро новой техники НКАП. №7. 1943.
13. Экспресс-информация бюро новой техники НКАП. №14. 1943.
14. Экспресс-информация бюро новой техники НКАП. №16. Август 1943.
15. Экспресс-информация бюро новой техники НКАП. №31-32 (334-335). Июнь 1945.
16. Экспресс-информация бюро новой техники НКАП. №19 (322). Апрель 1945.

Валентина Лазебник

завідувач відділу історії України і краю XIV – початку XX ст.

Дніпропетровський національний історичний музей

ім. Д. І. Яворницького,

м. Дніпро, Україна

e-mail: V.Lazebnik@i.ua

**Європейські вчені, банкіри, підприємці
в історії становлення української промисловості. 1870 – 1918**

Анотація

Висвітлюється досі практично не досліджений персоналістичний аспект теми «Європейські інвестиції у становленні української промисловості. 1870 – 1918» на основі унікальної колекції цінних паперів Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького і рідкісних друкованих видань кін. XIX – поч. XX ст.

Valentyna Lazebnyk

Head of the department of the history of Ukraine and our region

the 14th – the early 20th century

Dmytro Yavornytsky Dnipropetrovsk National Historical Museum

Dnipro, Ukraine

e-mail: V.Lazebnik@i.ua

**European scientists, bankers and entrepreneurs in the history of the
development of Ukrainian industry. 1870–1918**

The article is devoted to the history of European investments in the development of Ukrainian industry in 1870s – 1917s. The author focuses the attention on the personal aspect of this topic because considered it almost unstudied up to now. This research is based upon the unique collection of joint-stock companies' securities of Dmytro Yavornytsky National Historical Museum of Dnipro. The author also uses the rare printed publications of the late 19th and early 20th centuries.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна, розглядаючи перспективи економічного розвитку країни, пов'язує їх із питаннями інтеграції в Європейське економічне співтовариство. Актуальність теми зумовлена зростанням наукового і практичного інтересу до вивчення історичного досвіду, показовим прикладом якого є приклад успішного залучення підприємницьких інвестицій та структур із Англії, Франції, Бельгії, Німеччини та Швейцарії, які багато зробили для створення унікального промислового комплексу в Криворіжжі, Придніпров'ї та Донбасі.

Мета дослідження – визначити роль і місце особистостей із кола європейських фінансово-промислових груп, які внесли свої знання і підприємницькі навички у створення і діяльність промислових компаній в українському регіоні.

В останній чверті XIX ст. у проведенні капіталістичної індустріалізації в імперії значну роль відігравали європейські інвестиції, що обумовили появу у

радах і правліннях акціонерних компаній і промислових підприємств яскравих представників наукової, фінансової і технічної олігархії Європи. Регіоном, в якому іноземні промисловці виявляли найбільшу активність, був південний схід України – бувша Катеринославська губернія. Це сучасні Дніпропетровська, Запорізька, Донецька і Луганська області України. Іноземці вважали свої передові промислові технології та управлінські рішення головним активом великих прибутків – а прийнятними були 12 – 15% – що спонукало підприємців вкладати кошти і технічні проекти в гірничо-металургійну, машинобудівну, хімічну і будівельну промисловість, у міський транспорт (трамвай) та електрику українського регіону [6, с. 152 – 167].

Успішну діяльність того чи іншого підприємства визначали особистості, що їх створювали і керували ними. Цей бік історії майже не висвітлено в сучасних дослідженнях. Причиною такого стану є майже повна відсутність будь-яких надійних джерел, що мають біографічну інформацію про іноземних підприємців. Часто про них практично нічого не відомо, окрім прізвища.

У нашому розпорядженні є іменні списки правлень і рад, керівників підприємств низки російських та іноземних акціонерних товариств (далі – АТ), заснованих у Російській імперії, Франції, Бельгії, Англії, Німеччині для діяльності в імперії. Найбільш цінним джерелом для дослідження став «Указатель действующих в империи акционерных предприятий и торговых домов», до якого увійшли усі діючі станом на 1915 р. в імперії АТ [4, с. 1881 – 2151]. Не менш цінним є видання Ради з'їздів представників промисловості і торгівлі під назвою «Фабрично-заводские предприятия Российской империи» [11].

Ще одним важливим джерелом і доказом участі європейців у створенні, фінансуванні та діяльності компаній є цінні папери АТ і банків, виданих наприкінці XIX – поч. XX ст. в Європі та імперії, унікальна колекція яких зберігається в Дніпропетровському національному історичному музеї (далі – ДНІМ). Кожна акція і облігація має підписи президента або директора правління, деяких його членів. На жаль, не всі підписи на паперах пощастило прочитати або розшифрувати: багато їх написані французькою мовою, нерозбірливо. Деякі прізвища та імена змінювалися на російський лад і в різних джерелах писалися по-різному. У розшифруванні і розборі деяких прізвищ допомагав бельгійський колекціонер Даніель Стевенс [5].

Лідерами ділового світу, які діяли в українському регіоні, були бельгійці, французи, англійці та німці, які стали імпортерами західноєвропейського індустріального менеджменту, інновацій, інвестицій і духу капіталізму. Імена їх зберігають архіви, наукова література, енциклопедії: це науковці – Ернест і Арманд Сольве, Анрі Луї ле Шательє, Поль Думер; підприємці і промисловці – Жюль Кордевінер, Жак і Жорж Шодуари, Луї і Фернанд Ламберти, Іван та Рене Шарльє, Джон Грієвз, Октавій та Іван Гоки; банкіри і фінансисти – барон Елі д'Уассель, барон Фернан де Макаре, Теофіль Ломбардо, Густав Гартман, Моріс Верстрат; інженери – Рене Рауль Дюваль, Раймонд Легоде, Еміль і Гастон Камб'є та ін. Грифи підписів деяких з них читаємо на цінних паперах колекції. [5] Хто ж вони, ці особи?

За нашими дослідженнями головою правління АТ «Механічного виробництва на Півдні Росії» (1895), яке побудувало Чорноморський механічний і котельний заводи в Миколаєві, був **Анрі Луї ле Шательє** (Henry Louis le Chatelier; 1850 – 1936) – фізик і хімік, металознавець; вивчав процеси в доменних печах, виробництво цементу; професор Паризької Вищої Гірничої школи, Паризького університету, член Паризької Академії Наук. Але мало хто знає про його підприємницьку діяльність. Підписи Шательє стоять на акції товариства 1898 р. (№09214), а також на акції успішного АТ «Рудників Дубова Балка» на Криворіжжі (1913 р., №20520), членом і головою правління якого він був упродовж тривалого часу [11, №824А; 4, с. 811].

На сертифікаті Донецько-Юрїївського металургійного товариства у 500 франків (№00099), виданому в Парижі у 1914 р., стоїть підпис(можливо) голови правління француза П'єра Дарсі [5]. З ім'ям Дарсі пов'язують історію про звільнення із в'язниці міністра закордонних справ Тимчасового Уряду імперії М. І. Терещенка. Саме Дарсі ціною власного життя врятував українського підприємця: за дорученням Маргарит (дружина Михайла) він передав Троцькому унікальний коштовний синій діамант «Терещенко» в обмін на його звільнення у 1918 р. із Петропавловської фортеці (всупереч наказу Леніна).

П'єр (Петро) Генріхович Дарсі (1870–1918) – паризький фінансист і підприємець. У 1895–1918 рр. жив і працював у Російській імперії. Обіймав посаду віцепрезидента франко-російської промислової палати, брав участь у створенні центрів із вивчення французької мови Альянс Франсес (у містах Одеса і Харків). Присвятив себе розвитку металургійної промисловості, за що його називали «поважним металургом». Неодноразово бував в Україні, що була металургійним центром імперії і де були зосереджені найкращі металургійні, гірничі і хімічні підприємства, членом правління або головою яких він був. У 1902 р. очолив найбільший металургійний синдикат імперії «Продамет» (товариства для продажу виробів російських металургійних заводів), ядро якого складали українські заводи [1, с. 121]. Після більшовицького перевороту 1917 р. працював комерційним агентом посольства – організовував відправку до Франції членів французької колонії, переводив їх заощадження за кордон тощо. У 1918 р. його двічі заарештовували, звинуватили в змові проти радянської влади. Мішель Терещенко, онук Михайла Івановича, у своїй розповіді про цей період зазначає: «Після проведення оборудки П'єра Дарсі без будь-якої видимої причини заарештували і відправили в далеку московську в'язницю. А через деякий час він був знайдений там мертвим (23 грудня 1918 р. – В. Л.)» [10, с. 155–158]. Таким чином Троцький позбувся свідка, який мав доступ до оточення Леніна. Похований на кладовище для іноземців у Москві, а в 1927 р. перепохований у м. Діжон (Франція) [12].

Ернест Гаскон Сольве (1838–1922) – бельгійський хімік, інженер, підприємець, меценат і філантроп, який зробив визначне відкриття у хімічній науці – аміачний спосіб виробництва соди з кухонної солі, який використовується до сьогодні. Він стояв за будівництвом і розвитком першого содового заводу в імперії в сучасному місті Лисичанськ (Україна). У 1887 р. Сольве приїхав до Донбасу і створив АТ під назвою «Любімов, Сольве і К» із

капіталом у 3 млн. руб. [2, с. 647 – 648, 706; 4, с. 1013, №721]. У 1892 р. завод почав працювати під назвою «Донецький содовий завод». Будучи монополістом у галузі, підприємство було першим в імперії та другим в Європі за об'ємом виробництва! Дивіденди для власників цінних паперів товариства становили від 14% до 16%! На облігації товариства 1900 р. (№13932) стоїть підпис директора правління Арманда Сольве, сина винахідника [5]. Деякі верстати і вапняні печі заводу працювали аж до його закриття у 2012 р.

У підприємство Сольве вклав не лише свої гроші, а й своє бачення організації праці та стандартів життя. Чимало збудованих бельгійцями будинків у місті збереглися донині, а зруйновану 1 травня 2022 р. російською ракетою гімназію (бувше зразкове училище) у 2017 р., як унікальний архітектурний об'єкт, було номіновано на премію «Бельгійська спадщини за кордоном».

Сольве був ініціатором створення Інституту соціальних наук (Вільний Університет у Брюсселі), школи бізнесу «Солвей» та проведення міжнародного форуму фізиків Сольвеєвський конгрес. Із 1911 до 2005 р. відбулося 23 конгреси за участю Марії Кюрі, Альберта Ейнштейна, Ернеста Резерфорда. Іменем Сольвей названі містечка в США, Німеччині та Італії, де були його заводи. Його ім'я носить астероїд «7537Сольве» і гора в Антарктиді [14].

Рухомою силою французького капіталу були французькі банки. Яскравим представником ділків міжнародного бізнесу був французький банкір і фінансист **Теофіль Розар'євич Ломбардо** (1861–1910). Був родом із Салонік (Греція), одержав освіту у Франції і Німеччині, розмовляв і писав на 8 мовах. Із 1891 р. він майже постійно знаходився в Російській імперії у якості представника французьких банків і промислових фірм, обіймав посади директора і члена правління низки французьких банків, був засновником і членом правління багатьох АТ в українському регіоні [1, с. 133–135]. Його вважали спеціалістом із гірничо-металургійних справ: «Якщо за справу брався Ломбардо, то заздалегідь можна було не сумніватися, що вона буде процвітати» [9, с. 273–274].

Банкіри скуповували і розширювали вже діючі в Донбасі гірничі підприємства, закладали нові шахти, отримуючи гроші від випуску і продажу у Парижі їх акцій та облігацій. У 1891 р. Паризький Міжнародний Банк купив контрольний пакет акцій найстарішого і найбільшого у Донбасі Південно-російського товариства кам'яновугільної промисловості. Директором Правління АТ був Т. Ломбардо – його підпис стоїть на облігації товариства 1901 р. (№23513) [5]. Через фінансування банківським капіталом він «підняв на ноги» бельгійську компанію «Російський Провіданс. Маріуполь» (1905), що знаходилась під ліквідацією під час економічної кризи. Його підпис стоїть на акції АТ «Російський Провіданс» (№ 65439) від 1905 р. [5; 13]. Цікавий факт нещодавно був оприлюднений на сайті «Шукач»: «Одна з околиць міста Макіївка носить цікаву і незвичну назву «Ломбардо» і тут зберігся будинок під назвою «поміщика Ломбардо». Як з'ясувалося, неподалік від будинку більше 100 років тому був Південно-Донецький кам'яновугільний рудник, що належав саме цьому французькому банкіру і підприємцю [3].

Поль (Павел) Думер (Paul Doumer; 1857–1932) – математик і фінансист, міністр фінансів Франції у 1895 р. У вільний від політичної роботи час переходив

до бізнесового сектору і брав активну участь у підприємницькій діяльності через зв'язок із капіталістичними колами Франції. У 1911 р. в Парижі створюється товариство «Російський гірничий і металургійний Уніон» з капіталом у 20 млн франків. «Уніон» об'єднав Генеральне товариство (Макіївський завод), Російське Донецьке АТ кам'яновугільної промисловості і деякі бельгійські компанії. Головою Правління в Парижі був П. Думер. У збірці музею акція 1911 р. (№00396) і облігація 1913 р. (№28645) акціонерного товариства, видані в Парижі. Макіївські заводи «Уніону» виробляли рейки для залізниць імперії, а також постачали їх до Аргентини [11, №5Б].

Поль Думер увійшов в історію як підприємець найкрупнішого в українському регіоні АТ, що об'єднало металургійні підприємства, і як політик Третьої Республіки і президент Франції у 1931–1932 рр. Багатодітний Президент мав 8 дітей, з яких четверо його синів було вбито під час Першої світової війни. П. Думер був убитий російським анархістом в Парижі під час книжкового ярмарку [15].

Висновки. На завершення можна з упевненістю сказати, що у досліджуваний період європейські інвестиції в капіталістичне господарство українського регіону наприкінці XIX – на поч. XX ст. обумовили появу у керівництві великих компаній і промислових підприємств знаних іноземних ділків, які представляли інтереси різних європейських наукових і фінансово-промислових угруповань. Це були яскраві представники фінансової і технічної олігархії Європи, пов'язані головним чином із основними галузями важкої індустрії. Вони надали імпульсу розвитку промислового капіталізму й відіграли позитивну роль у відносно успішній українській індустріалізації, завдяки якій тут постав центр важкої промисловості світового значення Криворізько-Придніпровсько-Донбаський. Сподіваємося, що дослідження та популяризація теми скорегує та розширить існуючі погляди на історію економічного розвитку України та надасть певний поштовх подальшим студіям із цієї тематики як в Україні, так і в Європі [7; 8].

Бібліографічні посилання

1. Бовыкин В. И. Французские банки в России. Конец XIX – начало XX века. Москва: РОССПЭН, 1999. 254 с.
2. Материалы по истории СССР. Т. VI. Документы по истории монополистического капитализма в России. Москва: Изд-во АН СССР, 1959. 800 с.
3. Дом помещика Ломбардо в Макеевке. URL: Shukach.com/ru/node/59453 (дата звернення: 01.05.2026)
4. Иностранные акционерные предприятия, допущенные к деятельности в России. Указатель действующих в империи акционерных предприятий и торговых домов. Ч. 2. СПб, 1905. – 3811 с.
5. Колекція цінних паперів. Група «Нумізматика». Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького.
6. Куліков В. О. Іноземні підприємці як імпортери капіталу, інновацій та менеджменту в українських губерніях Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. Український історичний журнал. 2014, №3.
7. Лазебник В. Сталь у степу. Погляд з України. Дніпро, 2017. 240 с.

8. Лазебник В. Європейський слід у становленні української промисловості. Кінець XIX – початок XX століття. Київ, 2021. 272 с.
9. Некролог. Ломбардо Т. Р. Горний журнал. 1910. №8.
10. Терещенко Мишель. Первый олигарх. Второе издание. Киев: Ника-Центр, 2012. 226 с.
11. Фабрично-заводские предприятия Российской империи. Петроград, 1914. – 27 759 відомостей про підприємства.
12. Французы в России (1789 – 1917). Новые источники и новые подходы. *Материалы Международной конференции. Париж. 25 – 27.01.2010 г.* URL: magazines.russ.ru/nlo/2010/105/mi46.html
13. Шахти та рудники Донбасу. URL: <https://www.donmining.info.teofil-rozarevich-lombardo.html> (дата звернення: 01.05.2026)
14. Ернест Сольве. URL: [UK.wikipedia.org/wiki/Ернест Сольве](https://uk.wikipedia.org/wiki/Ернест_Сольве) (дата звернення: 01.05.2026)
15. Поль Думер. URL: [UK.wikipedia.org/wiki/Поль Думер](https://uk.wikipedia.org/wiki/Поль_Думер) (дата звернення: 01.05.2026)

Людмила Лучка

*кандидат історичних наук, директор Наукової бібліотеки,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна
e-mail: luchkadnu@gmail.com*

Стародруки французькою мовою у фондах університетської книгозбірні

Анотація

У статті досліджено рідкісні франкомовні примірники XVII- XVIII ст., які зберігаються у фонді наукової бібліотеки. Проаналізовано стародруки за хронологією, видами і змістом. Висвітлено окремі видання з різних колекцій, що зберігались у бібліотеках катеринославських навчальних закладах.

Lyudmila Luchka

*Ph.D (History), Director of the Scientific Library,
Oles Honchar Dnipro National University,
Dnipro, Ukraine
e-mail: luchkadnu@gmail.com*

Old printed books in French in the university library's collection

Abstract

The article deals with rare French-language books of the 17th-18th centuries, which are kept in the collection of the scientific library. The old prints are analyzed by chronology, types and content. Separate editions from various collections, which were kept in the libraries of Katerynoslav educational institutions, are highlighted.

Постановка проблеми. У сучасних умовах російсько-української війни проблема збереження книжкової спадщини України і світу стала назрілою і

першорядною. Наукова бібліотека зберігає різногалузевий, багатомовний документний фонд, мета якого спрямована на вивчення, аналіз та поширення книжкових джерел серед широкого університетського загалу. Історія книжкових пам'яток є цінною з погляду історичних документів і цікавою з мистецького оформлення у певному часовому просторі. Через книговидавничу справу Європи простежуються історичний шлях розвитку країни, розмаїття культурно-освітнього потенціалу та стан інтелектуального середовища.

Мета доповіді полягає у висвітленні і розкритті ролі європейської книжкової спадщини, зокрема франкомовних стародруків, у науково-освітньому процесі ДНУ, а саме досліджень з всесвітньої історії та історії книговидавничої справи.

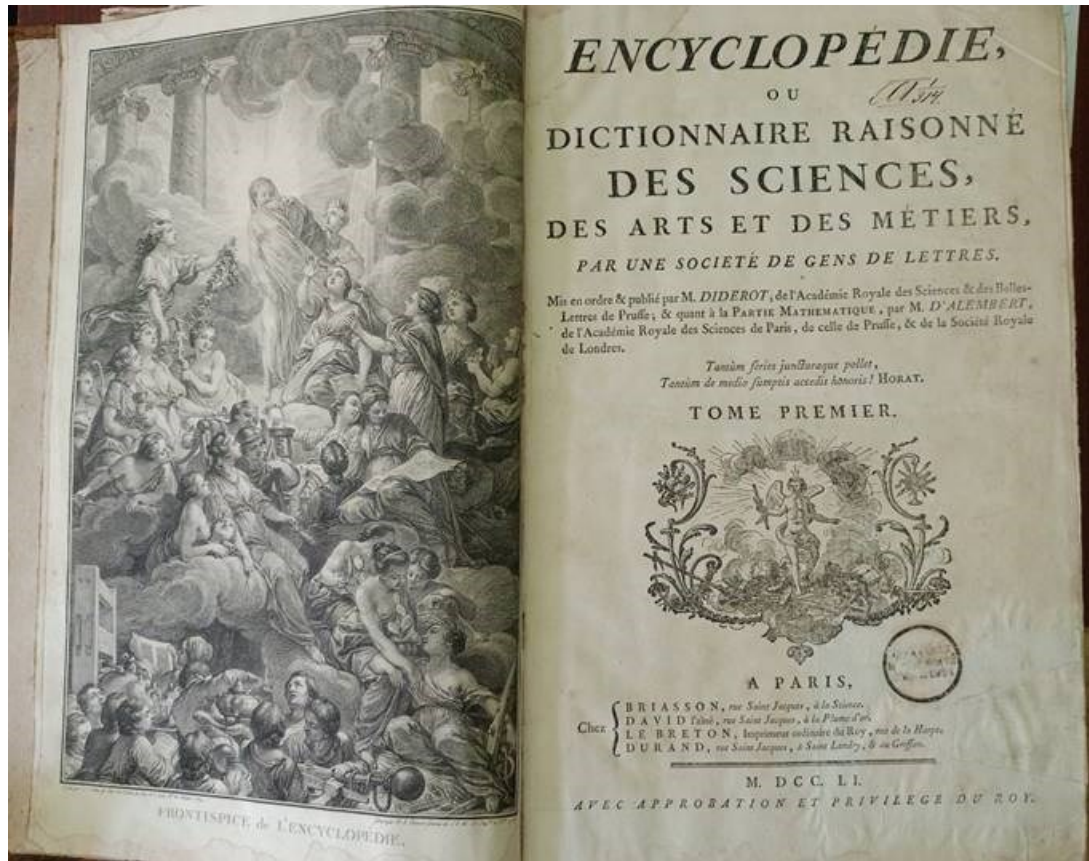
Виклад матеріалу. На початку XVI ст. Франція переживала піднесення книговидання. Багато друкарень було відкрито з ініціативи влади, тому Франція вийшла на провідне місце в Європі у галузі книгодрукування. Функціонували потужні друкарські фірми, які видавали твори класиків, наукові трактати та літургійну літературу. Значними книговидавничими осередками Франції були Париж, Ліон та Женева, де працювало багато німецьких друкарів, що прибули до Франції. Наприкінці XVIII ст. французька мова стала другою для дворянства. Університетські бібліотеки XVIII – початку XIX ст. мали значний за обсягом французький відділ [2, с. 309-311].

Історія франкомовної літератури наукової бібліотеки ДНУ імені Олеся Гончара тісно пов'язана з бібліотекою першого середнього навчального закладу Катеринослава – Головного народного училища, відкритого у 1793 р., з 1805 року перейменовано у Класичну гімназію. У 1805 р. основна бібліотека освітнього закладу зберігала близько 300 томів французькою мовою. Перша частина цієї колекції (21 назва) потрапила до катеринославської бібліотеки з бібліотеки Кременчуцького казенного училища (ККУ). З бібліотеки князя Г. Потьомкіна у Катеринославі залишилось 26 назв, 101 том. 32 томи французьких книг надійшли до бібліотеки Класичної гімназії завдяки Шарлю Обюртеню [1, с. 24].

Географічні межі видань охоплюють 22 міста: Париж, Ліон, Руан, Амстердам, Брюссель, Женева, Лозанна, Берлін, Лейпциг, Кельн, Гамбург, Лондон та інші. Хронологічні межі становлять 1658-1802 роки. У колекції за тематикою представлені такі галузі знань історія, природничі та технічні науки, літературознавство, юридичні науки. Серед них: словники, енциклопедії, зібрання творів світових вчених. Найбільша кількість видань даної колекції датується 1800 р. Кількість видань французького друку нараховує 167 одиниць [3, с. 63].

Наукова бібліотека університету з приватної бібліотеки Г. Потьомкіна зберігає французьку працю, підготовлену під керівництвом французького письменника Д. Дідро і математика Д'Аламбера «Енциклопедія, або Тлумачний словник наук, мистецтв і ремесел» (фр. *Encyclopedie ou Dictionnaire raisonne des sciences, des arts et des metiers*), з якої 9 томів під цією назвою і 10 томів з ілюстраціями під назвою «Колекція таблиць з природничих наук, гуманітарних наук та механіки» (*Recueil de planches, sur les sciences, les arts liberaux, et les arts*

méchaniques). Хронологічні межі фундаментального видання охоплюють 1751-1772 рр. Видання друкувалось протягом 20 років. На той час вартість комплекту з 28 томів складала 980 ліврів (299 сріблом).

«Енциклопедія, або Тлумачний словник наук, мистецтв і ремесел»
(Encyclopedie ou Dictionnaire raisonne des sciences, des arts et des metiers)

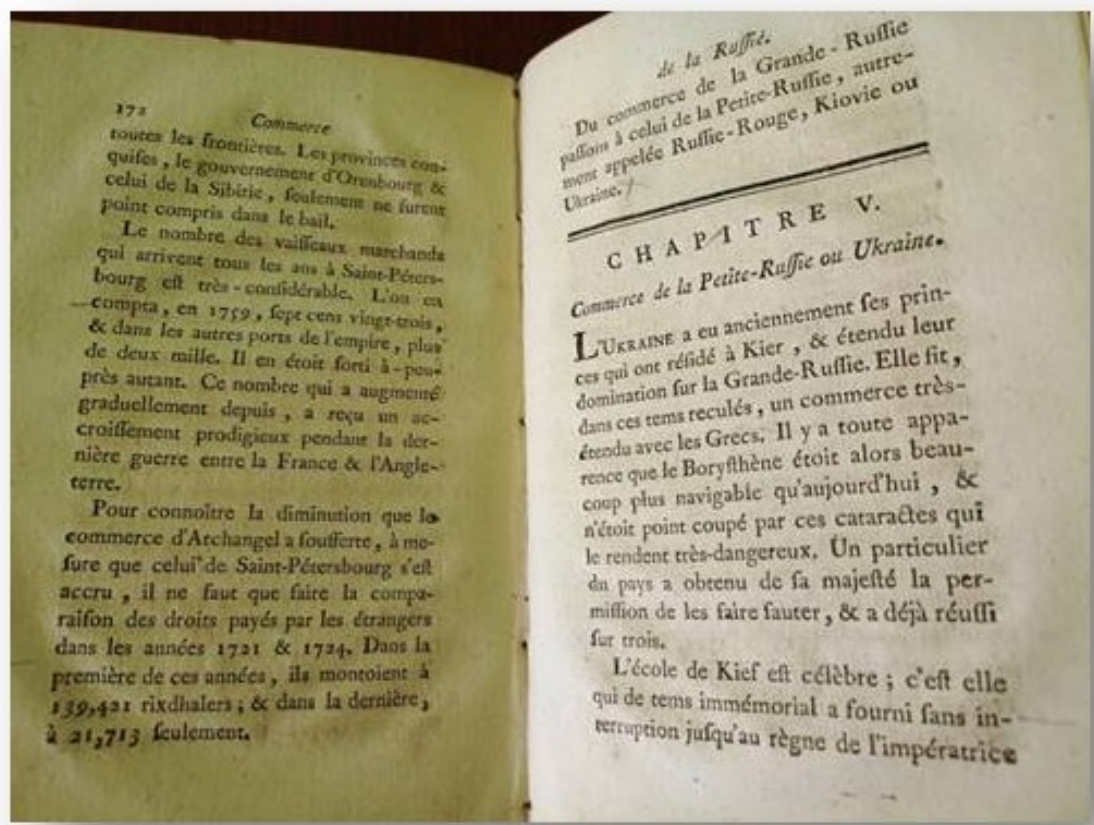
Наступна унікальна за мистецьким оформленням праця - «Природнича історія птахів» (Histoire naturelle, générale et particulière) Жорж-Луи Леклерка, графа де Бюффоона (1770-1774 рр.), французького натураліста, біолога, математика, геолога, письменника і перекладача XVIII століття. Вишукана робота і ретельне виконання не дозволило підготувати достатню кількість кольорових примірників. Наукова бібліотека має саме том в кольоровому варіанті. Видання належить до коштовних. Цікавий факт: для розмальовки 900 гравюр із зображенням птахів знадобилась праця понад 20 художників протягом п'яти років

«Природнича історія птахів» (*Histoire naturelle, générale et particulière*)
Жорж-Луи Леклерка, графа де Бюффоона (1770-1774 pp.)

У 1803 р. викладач французької мови Катеринославської гімназії Шарль Обюртен подарував бібліотеці даного закладу 32 книги французькою мовою. За тематикою це, переважно, книги фізико-математичної, природничої, технічної галузі. Серед них: Савер'єн Александре «Універсальний математичний та фізичний словник» («*Dictionnaire universel de mathématiques et de physique...*») (1753); Лассаль Л.-Д. «Теоретична і практична гідрографія для штурманів» (*Hydrographie demontree et appliquee...*) (1795). У відділі рідкісних видань зберігаються три примірники з печаткою «С. Auburtin, 1798» [3, с.47].

У 1812 році фундаментальна бібліотека Катеринославської класичної гімназії поповнилась 43 примірниками французькою мовою, що надійшли з Лейпцігу. Серед них науковий інтерес привертає праця німецького і французького історика, географа XVIII ст., атакже, автора низки робіт, присвячених історії України Йоганна-Бенедікта Шерера. «Історія торгівлі Росії Т.1» (1788) вміщує розділ V, у якому подається загальний огляд історії і географії України. Це одна з перших згадок про Україну. Цінним науковим виданням вважається «Хімічний словник» (1789) французького хіміка П'єра Маккера, який складається з п'яти томів.

«Історія торгівлі Росії Т.1» (1788) вміщує розділ V, у якому подається загальний огляд історії і географії України.

З приватної бібліотеки німецької родини Швейниців найстаріше за часом є французьке видання давньогрецького історика, письменника Ксенофонта «Відступ 10000 або похід Кіра проти Артаксеркса» у перекладі відомого французького письменника XVII ст. Перро д'Абланкура («Xenophon: La retraite des dix mille de Xenophon ou l'expédition de Cyrus contre Artaxerxes») (1658).

Роман французького абата Антуана Прево «Мемуари і пригоди знатної людини» («Memoires et Avantures d'un Homme de Qualite») (1731) зберігається у науковій бібліотеці у трьох томах під однією палітуркою. Автор мешкав у різних країнах, змінив не одну професію і мав пристрасть до подорожей. Цікава доля книги: через два роки після друку (1733 р.) виник гучний скандал і роман було публічно спалено як «пагубний для суспільства». І такої трагічної долі зазнали більшість примірників з колекції Швейниців. Наукова бібліотека має у своєму фонді дивом збережені заборонені видання.

Роман французького абата Антуана Прево «Мемуари і пригоди знатної людини» («Memoires et Avantures d'un Homme de Qualite») (1731).

Висновки. Отже, колекція стародруків французькою мовою, яка зберігається у НБ ДНУ імені Олеся Гончара, є цінною за змістом, авторськими колективами, укладачами, друкарським оформленням. Кожний примірник має печатки і дарчі написи, за якими можна простежити історію і розвиток світової книжкової спадщини. Дослідження книжкових пам'яток є потужним підґрунтям у висвітленні історичних фактів, подій, персоналій та створенні різнобічного інтелектуального простору Європи XVII – XVIII ст.

Бібліографічні посилання

1. Грахов Я. Д., Веребрюсов С. І. Краткий историко-статистический обзор Екатеринославской гимназии и подчиненных ей учебных заведений. Одесса, 1856. 307 с.
2. Овчинников В. Історія книги: навч. посіб. Львів, 2005. 420 с.
3. Саминский Е. Каталог старопечатных изданий. Ч. 4.: книги на французском языке. Днепропетровск, 2007. 68 с.

Аліна Максименко

студентка 2 курсу факультету суспільних наук та міжнародних відносин, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна
e-mail: maksimenko.alina72@gmail.com

Політика пам'яті як інструмент регіональної стабілізації: європейські моделі історичного примирення та їх релевантність для повоєнної України

Анотація

Тези присвячені дослідженню політики пам'яті як інструменту регіональної стабілізації в контексті повоєнного відновлення України. На основі порівняльного аналізу чотирьох європейських моделей - німецької («культура провини»), польсько-німецької (двосторонній діалог), іспанської («пакт забуття») та балтійської (меморіалізація подвійної окупації) - визначено їхні ключові механізми, здобутки та обмеження. Обґрунтовано доцільність формування гібридного інституційного підходу до меморіальної політики повоєнної України. Акцентується роль громадянського суспільства як необхідного суб'єкта цього процесу.

Alina Maksymenko

*a second-year student at the Faculty of Social Sciences and International Relations,
 Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine*
e-mail: maksimenko.alina72@gmail.com

Memory Politics as an Instrument of Regional Stabilization: European Models of Historical Reconciliation and Their Relevance for Post-War Ukraine

Abstract

The paper examines memory politics as a tool of regional stabilization in the context of post-war reconstruction in Ukraine. Through a comparative analysis of four European models - the German model ("culture of guilt"), the Polish-German model (bilateral dialogue), the Spanish model ("pact of forgetting"), and the Baltic model (memorialization of double occupation) - the key mechanisms, achievements, and limitations of each are identified. The paper argues for the formation of a hybrid institutional approach to memory policy in post-war Ukraine. The role of civil society as an essential actor in this process is emphasized.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 році залишає відкритими питання для українського суспільства, на які не можуть відповісти міжнародне право чи моделі економічної відбудови. Як суспільство, що пережило масове насильство, знаходить спільну мову з собою? Як воно говорить про те, що сталося, — і чи говорить взагалі? Ці питання не є другорядними: саме навколо них, як показує європейський досвід, або формується стійка демократична ідентичність, або накопичуються передумови для майбутніх конфліктів.

Українська ситуація є особливо складною не лише через масштаб руйнувань. Тут травма не завершена, вона продовжується просто зараз. Понад те, сучасна агресія лягає поверх цілого пласту неопрацьованих історичних ран: Голодомор, радянські депортації, колаборація часів Другої світової, регіональні відмінності у сприйнятті спільного минулого. Касьянов описує це як нашарування «воєн пам'яті» [6, с. 5]. У таких умовах питання про те, чи можна запозичити чийсь досвід і який саме, набуває цілком практичного значення.

Мета доповіді. Розглянути, як працювали європейські моделі політики пам'яті (німецька, польсько-німецька, іспанська, балтійська) на практиці, а також окреслити умови і застереження щодо їх адаптації для повоєнної України.

Виклад матеріалу. Поняття «політика пам'яті» охоплює доволі широкий спектр практик: від будівництва меморіалів і музеїв до шкільних програм, офіційних вибачень і судових процесів над злочинцями. Спільне в них те, що держава (або суспільство) свідомо формує колективні уявлення про травматичне минуле злочинів [5, с. 18–19]. Опираючись на концепцію Алеїди Ассманн, ми можемо розділити живу пам'ять свідків («комунікативну») та ту, що зафіксована в інституціях («культурну»). Перехід між ними це саме той момент, коли держава може або сформуванати здорову меморіальну культуру, або відкрити простір для маніпуляцій [3, с. 214–215].

Досвід повоєнної Німеччини часто називають еталонним, коли йдеться про подолання злочинного минулого. Це, мабуть, найбільш цитований приклад успішного опрацювання. І справді: Нюрнберзький трибунал, реформа освіти у 1960–70-х роках, берлінський Меморіал жертвам Голокосту, а також символічні жести, як-от вибачення Віллі Брандта у Варшаві - усе це склалося в доволі послідовну систему інституційного визнання.

Але є в цій моделі й суттєве застереження. Зокрема, дослідники звертають увагу на явище, яке можна описати як «меморіальне виснаження»: коли покаєння стає ритуалом, воно починає звільняти від відповідальності, а не поглиблювати її [4, с. 77]. А головне, ця модель спрацювала тому, що агресор сам визнав свою провину. Якщо ж країна, що вчинила злочини, продовжує їх заперечувати (а саме так поводить Росія) німецький сценарій просто не має де розгорнутися. Україна має вибудовувати власну меморіальну ідентичність без розрахунку на відповідь з боку країни-агресора.

Польсько-німецьке примирення демонструє приклад іншого роду. Так польсько-німецький підручник з історії, розроблений спільними авторськими колективами, є унікальним прецедентом. У ньому ті самі події описуються з двох перспектив, що легітимізує обидва національні наративи без їх уніфікації [7, с. 112]. Важливу роль відіграло й Листування єпископів 1965 року («Прощаємо і просимо прощення»), яке відкрило суспільний діалог ще в умовах комуністичного режиму.

З іншого боку, криза навколо польського «Закону про IPN» 2018 року наочно показує, наскільки крихкими є спільні історичні напрацювання. Навіть

глибока наукова співпраця не захищає історію від політичної інструменталізації. Для України цей досвід особливо актуальний у контексті болючих сторінок польсько-українських відносин, зокрема, дискусій про Волинь, які рано чи пізно доведеться вести відкрито й без уникнень.

На противагу активному діалогу, іспанський випадок демонструє стратегію свідомого ігнорування. «Пакт забуття», укладений під час іспанського Переходу (1975–1982), тривалий час сприймався як прагматичне рішення, що дозволило уникнути конфліктів й стабілізувати демократію. Проте згодом стало очевидно, що витіснена пам'ять про репресії перейшла в латентний конфлікт: у 2000-х роках вона повернулася в публічний простір разом із рухом за історичну пам'ять і новими законодавчими ініціативами [1, с. 201]. Цей досвід є критично важливим застереженням для повоєнної України. Спокуса «рухатися далі» заради швидкої нормалізації буде великою, особливо під тиском міжнародних партнерів, зацікавлених у стабільності. Проте з точки зору довгострокових наслідків, недоопрацьована травма неминуче повернеться в політичний дискурс, стаючи вразливим місцем для зовнішніх маніпуляцій та внутрішнього розколу.

Із усіх розглянутих моделей балтійська, мабуть, найближча до українського контексту - не лише тематично, а й структурно. Естонія, Латвія та Литва розробили власну меморіальну стратегію, центральним елементом якої є визнання двох окупацій (нацистської та радянської) як рівновеликих злочинів проти власних народів. Меморіали, музеї та інші практики формують уявлення про націю, яка зазнала насильства, але зберегла свою ідентичність [2, с. 87–88]. Разом із тим є тут і небезпека, на яку варто звернути увагу. Фокусування виключно на ролі «нації-жертви» може призводити до односторонності та витіснити складні питання. Як показує досвід країн Балтії, такий підхід іноді витісняє, наприклад, питання внутрішнього колабораціонізму на периферію дискурсу.

Що це означає для України? А те, що жодна з розглянутих моделей не підходить Україні як готовий шаблон. Кожна з них є продуктом конкретного часу, конкретних відносин між конкретними народами. Українська ситуація є безпрецедентною: країна одночасно воює, відбудовується і намагається осмислити кілька шарів травматичного минулого. За таких умов сліпе наслідування будь-якої моделі було б помилкою. Натомість варто говорити про виважений синтез: юридичне документування злочинів (нюрнберзький принцип), готовність до двостороннього діалогу з сусідами без уникнень (польсько-німецький урок), антитоталітарний меморіальний консенсус (балтійський досвід) і тверда відмова від «пакту забуття» (антиіспанський урок). А також особлива увага має бути приділена регіональним відмінностям у сприйнятті минулого всередині самої України.

Висновки. Політика пам'яті є не другорядним елементом відбудови, а однією з її основ. Для України, яка зіткнулася з агресором, що не визнає своїх злочинів, і яка водночас несе в собі кілька накладених шарів неопрацьованої пам'яті, найбільш продуктивним є формування гібридної моделі. Цей процес

вимагає не лише державної волі, а й зрілого громадянського суспільства - яке, попри все, Україна вже має.

Бібліографічні посилання

1. Aguilar Fernández P. *Memory and Amnesia : The Role of the Spanish Civil War in the Transition to Democracy*. 2nd ed. New York : Berghahn Books, 2002. 318 p.
2. Onken E. The Politics of Finding Historical Truth : Reviewing Baltic History Commissions and Their Work. *Journal of Baltic Studies*. 2020. Vol. 51. No. 1. P. 79–96.
3. Ассманн А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К. Дмитренко та ін. Київ : Ніка-Центр, 2012. 440 с.
4. Бросат А. Меморіальне виснаження : про кризу культури пам'яті в Європі. *Критика*. 2021. № 3–4. С. 74–81.
5. Ерл Д. Пам'ять, ідентичність, нація : теоретичні підходи до меморіальної політики. Львів : Літопис, 2020. 286 с.
6. Касьянов Г. Теорія та практика «політики пам'яті» : між суспільним запитом і науковою рефлексією. *Україна Модерна*. 2022. № 29. С. 1–24.
7. Маньковська Р. Спільний підручник як інструмент примирення : польсько-німецький проєкт у контексті європейської інтеграції. *Міжнародні відносини*. 2023. № 1. С. 107–119.

Євген Молдаванов

*магістр історії і археології,
незалежний дослідник, м. Павлоград, Україна
e-mail: moldavanoveugen@gmail.com*

Полікультурна спадщина Степової України: єврейський некрополь Павлограда як об'єкт спільної пам'яті

Анотація

У доповіді розглядається роль єврейської некрополістики Павлограда у формуванні спільної історичної пам'ятки регіону. На основі аналізу епіграфіки та символіки мацев доводиться приналежність пам'ятки до загальноєвропейського культурного контексту. Розглядається проблема збереження некрополя як практичний кейс захисту прав меншин та реалізації європейських цінностей мультикультуралізму в сучасній Україні.

Yevhen Moldavanov

*Master of History and Archaeology, Independent Researcher,
Pavlohrad, Ukraine
e-mail: moldavanoveugen@gmail.com*

Polycultural Heritage of Steppe Ukraine: The Jewish Necropolis of Pavlohrad as an Object of Shared Memory

Abstract

The report examines the role of Jewish necropolitics in Pavlohrad in shaping the region's shared historical memory. Based on the analysis of the epigraphy and symbolism of the matzevot, the study demonstrates that this heritage site belongs to a broader European cultural context. The problem of preserving the necropolis is considered as a practical case study in the protection of minority rights and the implementation of European values of multiculturalism in contemporary Ukraine.

Постановка проблеми. Формування європейської ідентичності України вимагає рефлексії над її полікультурним минулим. Єврейська некрополістика Павлограда є унікальним джерелом спільної пам'яті регіону, що засвідчує інтеграцію Степової України у загальноєвропейські міграційні потоки XVIII–XIX ст. (із Польщі, країн Балтії, Білорусі).

Сьогодні цей «архів у камені» перебуває під загрозою зникнення. Крос-аналіз метричних книг синагоги та натурних обстежень виявив критичну диспропорцію: із прогнозованих 8082 поховань (період 1792–1939 рр.) вціліло лише 228 мацев (2,8 %). Втрата 97% некрополя створює ілюзію монокультурності міста, стираючи внесок громади, інституційно сформованої ще у 1811 р.

Руйнація спільного мистецького коду, що має візуальні паралелі з пластикою Центрально-Східної Європи, зумовлена не лише ерозією пісковику, а передусім людським чинником: системним вандалізмом та неконтрольованою урбанізацією. Таке витіснення «іншого» з історичного простору суперечить європейським принципам поваги до спадщини меншин. Залучення міжнародної експертизи (зокрема, співпраця з дослідником Й. Зінчіним, Ізраїль) підкреслює транскордонне значення пам'ятки. Для України як кандидата в ЄС цей діалог є кейсом реалізації принципів інклюзивності. Актуальність проблеми полягає у подоланні історичної «амнезії». Без термінової цифрової консервації вцілілих пам'яток, регіон втратить матеріальний доказ своєї приналежності до європейського культурного різноманіття.

Виклад основного матеріалу. Становлення єврейської спільноти Павлограда відбувалося в межах масштабних міграційних процесів на межі XVIII–XIX ст. Формальною точкою відліку легальної присутності євреїв у регіоні став указ від 19 січня 1792 р. [8, арк. 2–2 зв], а матеріальним підтвердженням остаточного інституційного закріплення громади є епітафія найстарішої зі збережених мацев некрополя, датована 22 липня 1811 р.

Порівняльний аналіз картографічних матеріалів та результати натурних обстежень дозволили встановити існування двох послідовних етапів формування меморіального простору міста. Перший, «старий» некрополь площею 0,53 га, функціонував у західній частині колишнього передмістя поблизу русла р. Кочерги та озера Горілий Дуб. На момент заснування та в період активної експлуатації ця територія знаходилася далеко за межами тогочасної житлової забудови Павлограда. У сучасній топографії міста цей квартал окреслений вулицями Західною, Володимира Вернадського та Ясеневою. У період між 1850 та 1853 рр. на цій ділянці було припинено здійснення поховань, що було ймовірно зумовлено підняттям рівня ґрунтових вод через близькість водоєм. Після 1976 р. територія цього об'єкта була остаточно поглинута містом.

Другий, «новий» некрополь площею 2,13 га, був закладений у період між 1850 та 1853 рр. на відстані 200 м на південний схід від попереднього «старого» цвинтаря, також на значній відстані від межі тогочасного міста. Саме в цей період частину мацев разом із похованнями було перенесено зі «старої» ділянки на «нову», що відповідало релігійним канонам збереження пам'яті. Ставши основним місцем спочинку громади з середини XIX ст., цей некрополь сьогодні опинився в межах житлового району «Приточилівка». Його сучасні межі чітко локалізовані мережею вулиць: північна проходить по лінії вул. Вокзальної, південна – по вул. Робітничій, західна примикає до вул. Західної, а східна – до вул. Олексієва. Саме в межах цього простору 23 листопада 2021 р. автором було проведено детальне натурне обстеження, під час якого зафіксовано вцілілі пам'ятки меморіальної пластики.

Для глибшого розуміння контексту створення цих пам'яток було реконструйовано соціально-демографічний профіль громади, що сформувала ці некрополі, через репрезентативний масив метричних книг Павлоградської синагоги за 1876–1907 рр. На підставі аналізу 13355 актових записів визначено детальну соціальну стратифікацію єврейського населення міста. Попри очікуване домінування міщанського стану (85,7%), значну питому вагу мала купецька верства (7,59%), що забезпечувала статус Павлограда як важливого регіонального торговельного центру.

Особливий науковий інтерес викликає зафіксований спектр фахових та соціальних груп, який свідчить про глибоку інтегрованість громади в економічне та інтелектуальне життя епохи. Окрім землеробів (2,64%) та військових (2,51%), у метриках відображено формування потужного прошарку інтелігенції та службовців: лікарів (0,39%), провізорів (0,21%), аптекарів і фармацевтів (0,17%), а також поодинокі, проте знакові згадки про вчителів, інженерів, нотаріусів, ветеринарів, юристів, кандидатів права та технологів-хіміків. Наявність іноземних підданих (0,23%), студентів (0,18%), почесних громадян (0,04%) та «вільних художників» маркує високий рівень соціальної мобільності та культурних запитів спільноти. Водночас джерела фіксують і маргінальні групи, як-от поселенці у засланні (0,13%), правопорушники та дезертири, що дозволяє відтворити максимально повну, неідеалізовану картину міського життя.

Демографічна картина тогочасного Павлограда, реконструйована на основі аналізу 2608 актових записів про смерть у метричних книгах Павлоградської синагоги за 1876–1907 рр. (з яких 1191 запис стосується осіб жіночої статі та 1417 – осіб чоловічої статі), відображає типову для межі століть «трагедію дитинства» та специфічні умови життя громади. Статистичні дані фіксують критично високі показники смертності у віці до 1 року: 43,2% для осіб жіночої статі та 44,5% для осіб чоловічої статі. Сумарні втрати дитячого населення у віці до 5 років, згідно з реєстрами, перевищували 56% (57,4% для осіб жіночої статі та 56,9% для осіб чоловічої статі). Подальший розподіл смертності за віковими категоріями, зафіксований у актових записах, демонструє відносну стабільність у зрілому віці з поступовим зростанням показників після 50 років. Зокрема, пік смертності серед дорослого населення припадає на вік 60–70 років (6,3% у жінок та 8,1% у чоловіків) та 70–80 років (7,6% у жінок та 5,8% у чоловіків). Водночас дані

метрик фіксують поодинокі випадки феноменального довголіття, що виходять за межі загальної статистики: 0,1% жінок та чоловіків досягали 90–100 років, а в чоловічій вибірці зафіксовано унікальний показник дожиття до 110–120 років (0,1%).

Глибокий аналіз нозології (причин смерті), що налічує 70 найменувань у жінок та 97 у чоловіків, а також рейтинг розповсюдженості єврейських прізвищ за частотою згадувань у метриках, дозволяють детально відтворити генеалогічну та епідеміологічну карту регіону. Крім того, вивчення записів про походження померлих дає змогу реконструювати вектори внутрішньої міграції та встановити широку географію зв'язків громади з іншими містами й містечками Смути осілости. Ці результати будуть викладені у наступних публікаціях.

Саме ця зафіксована у джерелах просторова розімкненість підводить до розуміння того, що окремим викликом для реконструкції персональної історії павлоградців є надзвичайна мобільність єврейської громади, що різко контрастує зі стабільністю та територіальною прив'язаністю християнського населення регіону. Дослідження метричних книг виявляє феномен «географічної дифузії»: життєвий цикл однієї особи міг охоплювати різні локації (народження, навчання, шлюб, народження дітей, професійна діяльність, смерть – та, зрештою, місце поховання в метриках могли бути вказані в різних населених пунктах). Ця стратегія «мобільного виживання» перетворює пошук конкретної постаті на складний крос-регіональний детектив, що вимагає опрацювання масиву метрик не по одному місту, а по всьому простору Смути осілости та поза її межами. Така динаміка свідчить про гнучкість соціальних зв'язків та адаптивність громади до економічних викликів імперії, що ще раз підкреслює транскордонну природу пам'яті, зафіксованої на павлоградських мацевих.

Ця ментальна та територіальна розімкненість громади безпосередньо відбилася на естетиці некрополя. Приналежність пам'ятки до загальноєвропейського культурного контексту чітко простежується через аналіз її візуальної мови та петрографічних характеристик. Хоча домінування пісковика (78,4 %) відображає локальну ресурсну базу, художній вимір некрополя виходить далеко за межі провінційного мистецтва. Поруч із канонічними юдейськими символами (менора, руки Коена, зірка Давида, корона, лев, орел і т.п.), на мацевих Павлограда зафіксовано барокові мушлі, класицистичні драпування та рослинні орнаменти, що є прямими візуальними паралелями до меморіальної пластики Центральної та Східної Європи того часу. Така дифузія стилів доводить, що єврейська громада Степової України перебувала в єдиному естетичному полі з Віднем, Прагою та Берліном [2]–[7]. Унікальним свідченням поліконфесійності та внутрішньоєвропейського діалогу є знахідка мацеви караїма (1855 р.) з формулою «в могилі нашого брата», що демонструє складну архітектуру релігійної солідарності регіону.

Лінгвістична атрибуція написів, здійснена за участі Й. Зінчіна (Ізраїль), підкреслює транскордонний характер пам'яті. Панування ідишу (94,3 % об'єктів) засвідчує стійкість традиційної ашкеназької культури, тоді як поява білінгвістичних епітафій (ідиш-російська) маркує процеси акультурації, характерні для єврейських громад усієї Європи періоду модернізації.

Критичний стан некрополя (понад 44 % пошкоджених об'єктів) вимагає негайної реалізації європейських стратегій консервації. Пріоритетним напрямком є повна 3D-фіксація мацев та створення цифрового реєстру за допомогою фотограмметрії. Це забезпечить віртуальне збереження «архіву в камені» та інтеграцію Павлограда до загальноєвропейської бази даних меморіальної спадщини, перетворюючи локальну пам'ятку на об'єкт міжнародного наукового дискурсу.

Автор вбачає два сценарії порятунку об'єктів. Перший – збереження *in situ* (на місці) – передбачає встановлення постів охорони та відеоспостереження, а також індивідуальних герметичних прозорих боксів для кожної мацеві задля створення сталого мікроклімату. Другий, більш радикальний шлях – евакуаційна музеєфікація. Він передбачає перенесення оригіналів до спеціалізованої інституції (наприклад, КДЦ «Менора», м. Дніпро) для реставрації, зберігання та експонування. Тоді як на території некрополя пропонується встановлення точних копій, виготовлених методом 3D-друку з витривалих сучасних матеріалів, у масштабі 1:1. Такий підхід дозволить зберегти автентичну топографію цвинтаря, надійно захистивши оригінали від кліматичних чинників та вандалізму.

Розгляд цієї проблеми виходить далеко за межі суто технічних завдань, постаючи як практичний кейс захисту прав меншин та реалізації цінностей мультикультуралізму. Згідно з Рамковою конвенцією Ради Європи, спадщина меншин є невід'ємною частиною загальнонаціонального надбання [1, с. 2, 3]. Відтак, цифровізація некрополя є актом визнання суб'єктивності єврейської громади в історичному наративі України та демонстрацією переходу від радянської моделі «забуття» до європейської моделі інклюзивної пам'яті. У контексті євроінтеграції захист таких «складних» об'єктів є доказом поваги до культурного різноманіття та інструментом протидії ксенофобії. Через наукову реставрацію матеріальних об'єктів відбувається ментальна реставрація спільного європейського простору, де голос кожної меншини є рівноправною частиною історії.

Висновки. Проведене дослідження доводить, що єврейський некрополь Павлограда є невід'ємною частиною європейського культурного ландшафту, а його критичний стан (збереженість лише 2,8 % пам'яток) вимагає переходу від пасивного спостереження до активної цифрової консервації. Впровадження методів 3D-фіксації та розгляд некрополя як об'єкта спільної пам'яті є практичним кроком до утвердження інклюзивного історичного наративу України. Збереження цієї спадщини – це не лише технічне завдання, а іспит на відповідність сучасним європейським цінностям мультикультуралізму та поваги до прав меншин.

Бібліографічні посилання

1. Council of Europe. Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (CETS No. 199). Faro, 2005. URL: <https://rm.coe.int/1680083746>

2. Der Währinger Jüdische Friedhof – Ein Ort der Erinnerung / C. Theune et al. Vienna : University of Vienna, 2012 URL: https://histarch.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/a_histarch/projekte/theune/waehringer_friedhof/PosterWaehringerFriedhof.pdf
3. Greenblatt R. L. The Shapes of Memory: Evidence in Stone from the Old Jewish Cemetery in Prague. The Leo Baeck Institute Yearbook. 2002. Vol. 47, no. 1. P. 43–67. URL: <https://doi.org/10.1093/leobaek/47.1.43>
4. Hajós G. Denkmalschutz, Gartendenkmalpflege, jüdische Friedhöfe. *Jüdische Friedhöfe* / hrsg. von G. Hajós. Wien : Böhlau Verlag, 2011. S. 109–130. DOI: <https://doi.org/10.7767/boehlau.9783205791256.109>
5. Harck O. Archäologische Studien zum Judentum in der europäischen Antike und dem zentraleuropäischen Mittelalter. Petersberg : Michael Imhof Verlag, 2014. 656 s.
6. Muneles O., Vilímková M. Starý židovský hřbitov v Praze. Prague : Státní židovské museum, 1955. 480 s.
7. Rutenik T. The Jewish Cemetery in Berlin-Weißensee: Documentation and Conservation Strategies // Working Seminar on Jewish Immovable Heritage (April 2013, Bratislava). URL: <https://jewish-heritage-europe.eu/conferences/working-seminar-jewish-immovable-heritage/conference-presentations/presentation-by-tobias-rutenik-weissensee-cemetery-project/>
8. Про право громадянства для євреїв Катеринославського намісництва та Таврійської області : указ від 19 січ. 1792 р. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. (ЦДІАК Україна). Ф. 193. Оп. 1. Спр. 1847. Арк. 2–2 зв.

Аліна Моргунова

*завідувачка відділом «Музейний центр О. П. Блаватської та її родини»,
Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького,
м. Дніпро, Україна
e-mail: morgunovzh@gmail.com*

Теософський дискурс як модель «єдності у різноманітті»: історичний досвід формування мультикультурного діалогу між Сходом і Заходом

Анотація

У роботі проаналізовано теософський дискурс як історичну модель мультикультурного діалогу. На основі праць О. Блаватської та досвіду Парламенту світових релігій (1893) розкрито механізми збереження культурної ідентичності в межах універсалістських концепцій. Доведено, що теософська ідея «єдності у різноманітті» є альтернативою цивілізаційній уніфікації. Висвітлено релевантність цього досвіду для сучасної України в контексті її європейської інтеграції та захисту культурного суверенітету.

Alina Morhunova

*Head of the "Museum Center of H. P. Blavatsky and Her Family" Department,
Dmytro Yavornytskyi Dnipropetrovsk National Historical Museum
Dnipro, Ukraine
e-mail: morgunovzh@gmail.com*

Theosophical discourse as a model of "unity in diversity": historical experience of forming multicultural dialogue between East and West

Abstract

The paper analyzes theosophical discourse as a historical model of multicultural dialogue. Based on H. P. Blavatsky's works and the 1893 Parliament of the World's Religions experience, it reveals mechanisms for preserving cultural identity within universalist concepts. It is argued that the theosophical idea of "unity in diversity" serves as an alternative to civilizational unification. The study highlights the relevance of this experience for modern Ukraine in the context of its European integration and the protection of cultural sovereignty.

Постановка проблеми. Концепція «єдності у різноманітті» передбачає пошук моделей взаємодії культур, що забезпечують збереження ідентичності за одночасного формування спільного ціннісного простору. У цьому контексті актуальним є теософський рух, який запропонував модель синтезу духовних традицій Сходу і Заходу. Водночас у сучасній науці недостатньо досліджено теософський дискурс як інструмент мультикультурного діалогу та стратегії запобігання культурній уніфікації, що містяться у працях фундаторів руху.

Мета доповіді. Проаналізувати теософський дискурс як історичну модель мультикультурної комунікації на основі праць О. П. Блаватської та досвіду Парламенту світових релігій 1893 року; розкрити механізми збереження культурної ідентичності в межах універсалістських концепцій та окреслити релевантність цього досвіду для сучасного українського соціокультурного простору.

Виклад основного матеріалу. Аналіз останньої прижиттєвої статті О. П. Блаватської «Цивілізація, смерть мистецтва і краси» (1891) дозволяє спростувати міф про теософію як про вчення, що заперечує національні форми. Ця стаття є, фактично, «естетичним маніфестом» проти уніфікації. О. П. Блаватська гостро критикує тогочасну «матеріалістичну цивілізацію» за нищення автентичної європейської культури. Вона наголошує, що заміна національних ремесел, архітектури та мистецтва на безликі промислові стандарти є «духовною смертю» Європи. «Усюди, де дух наслідування опановує серце нації – передусім бідні робітничі класи – там зникають елементи національної самобутності, і країна опиняється на межі втрати своєї індивідуальності та все починає змінюватися на гірше» [1].

Авторка протиставляє цьому процесу ідею відновлення «вічної мудрості», що ґрунтується на синтезі філософських і релігійних традицій різних культур. Таким чином, теософія постає як альтернатива однобічному цивілізаційному розвитку та як модель інтеграції культурного різноманіття. Тобто, з точки зору О. П. Блаватської, справжня єдність людства можлива лише через розквіт кожної окремої культури. Уніфікація за західним зразком сприймається не як прогрес, а як деградація естетичної та духовної сфери буття.

Відтак, захист самобутності кожної культури стає необхідною передумовою для встановлення гармонійних зв'язків між ними на вищому, духовному рівні. Цей теоретичний концепт збереження різноманіття знайшов своє безпосереднє відображення в площині дипломатії духу, де визнання цінності кожної традиції дозволило перейти до побудови конструктивного діалогу.

Практичним втіленням ідей не тільки міжкультурної, а й міжрелігійної комунікації стали міжнародні форуми, зокрема Парламент світових релігій 1893 року. Це вагомий приклад формування одного із перших глобальних майданчиків міжрелігійного діалогу. Участь теософів, зокрема А. Безант та У. Джаджа, у цьому заході сприяла популяризації ідеї універсального братерства та взаєморозуміння між представниками різних духовних традицій. Матеріали Парламенту демонструють, що теософський дискурс функціонував як комунікативна платформа для інтерпретації східних релігій у західному інтелектуальному середовищі [2].

Теософський рух сприяв формуванню стійких міжкультурних зв'язків між Європою, Індією та іншими регіонами світу. Через видавничу діяльність, публічні лекції, освітні ініціативи та міжнародні контакти теософи створювали умови для циркуляції ідей, що поєднували різні культурні традиції. Ці процеси можна розглядати як ранню форму глобального культурного обміну, що передувала сучасним моделям міжкультурної комунікації.

Як теософський рух був заборонений радянським режимом за свою «надто вільну» і багатогранну природу, так і сьогодні Україна захищає право на різноманітність від спроб імперської уніфікації. Це зближує український історичний досвід із боротьбою за збереження демократичних стандартів ЄС. Для сучасної України теософські ідеї є ресурсом для розбудови комунікативних стратегій, що відповідають європейським цінностям толерантності та багатоманітності. Теософська теза про «духовну солідарність народів» сьогодні знаходить своє практичне втілення в солідарності країн Євросоюзу з Україною.

Історичний та сучасний досвід діяльності Теософського товариства в Україні доводить, що прагнення до європейської інтеграції та прийняття цінностей «єдності у різноманітті» не є для нас чимось новим або штучним. Це з одного боку звернення до нашого природного інтелектуального контексту початку ХХ століття, а з іншого боку новітня історія Теософського товариства в Україні, як частини самобутньої сучасної історії української культури.

Висновки. Застереження О. П. Блаватської щодо уніфікації сьогодні є маніфестом збереження культурного суверенітету. Принцип «єдності у різноманітті» у теософів є релігійно-філософським, а в ЄС – політико-правовим, проте їхня етична природа єдина. Для сучасної України цей досвід доводить: інтеграція в європейський простір не означає втрату національного обличчя. Навпаки, міцність ідентичності є нашою головною цінністю. Дослідження цієї теми дозволяє деколонізувати українську історію, показуючи її частиною великої європейської духовної мапи.

Бібліографічні посилання

1. Blavatsky H. P. Civilization, the death of art and beauty. Lucifer. 1891. Vol. 8. № 45. URL : <https://theosophy.world/resource/index-periodicals/civilization-death-art-and-beauty>
2. The International Theosophical Year Book, 1937. Adyar, Madras : Theosophical Publishing House, 1937. 250 p.

Катерина Мусієнко

*науковий співробітник відділу археології,
Дніпропетровський національний історичний музей
ім. Д. І. Яворницького, м. Дніпро, Україна
e-mail: myska.mause@gmail.com*

**Пам'ятки палеолітичної доби за результатами досліджень
археологічної експедиції Інституту археології АН УРСР 1959 р.
Порівняльний аналіз з європейськими пам'ятками палеолітичної доби**

Анотація

У тезах проаналізовано матеріали Романківської палеолітичної стоянки, дослідженої у середині ХХ ст. Розглянуто археологічні та антропологічні знахідки, визначено їх культурно-хронологічну належність і здійснено порівняння з пам'ятками Європи. Обґрунтовано значення території України як складової європейського палеолітичного простору.

Kateryna Musiienko

*Research Fellow, Department of Archaeology,
Dmytro Yavornytskyi Dnipropetrovsk National Historical Museum
Dnipro, Ukraine
e-mail: myska.mause@gmail.com*

Paleolithic Monuments Based on the Results of the 1959 Archaeological Expedition of the Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR: A Comparative Analysis with European Paleolithic Sites

Abstract

The thesis analyzes the materials of the Romankivska Paleolithic site studied in the mid-20th century. Archaeological and anthropological finds are examined, their cultural and chronological attribution is clarified, and comparisons with European sites are provided. The importance of Ukraine as part of the European Paleolithic space is substantiated.

Постановка проблеми. Матеріали Романківської стоянки залишаються недостатньо введеними до сучасного наукового обігу, що ускладнює їх інтеграцію у загальноєвропейські дослідження палеоліту.

Мета доповіді – проаналізувати матеріали стоянки та визначити її місце у системі європейських палеолітичних культур.

Виклад матеріалу. Романківська стоянка була відкрита у 1957 р. у зоні будівництва Дніпродзержинської ГЕС та досліджувалася впродовж 1957–1967 рр. співробітниками Інституту археології АН УРСР за участю Д. Я. Телегіна [3, с. 4–9], І. Я. Абрамова, М. М. Карлова та С. К. Накельського [12, с. 7–15]. Матеріали пам'ятки представлені археологічними колекціями, польовою документацією та численними публікаціями, однак досі не отримали комплексного узагальнення. Кам'яний інвентар Романківської стоянки належить до мустьєрської культурної традиції та представлений скреблами,

гостроконечниками, різцями й рубилами [5, с. 100–102]. Для виготовлення знарядь характерне використання леваллуазької техніки розщеплення кременю, що є однією з визначальних ознак середнього палеоліту Європи [2, с. 40–46]. Морфологічний аналіз знарядь свідчить про високий рівень технологічної організації виробництва, спеціалізацію окремих видів діяльності та ефективну адаптацію давнього населення до природного середовища Придніпров'я. Важливу інформацію про господарську діяльність населення надають остеологічні матеріали. Серед них виявлено рештки мамонта, бізона, носорога та печерного ведмеда, що підтверджує мисливський характер господарства та активне використання ресурсів навколишнього середовища. Окремий інтерес становлять кістяні вироби та орнаментовані предмети, які свідчать про розвиток технічних навичок і елементів символічної поведінки [1, арк.13–15; 7, арк. 31–34].

Особливе значення для науки мають антропологічні знахідки Романківського комплексу [6, с. 258–263; 8, с. 75 – 79]. Виявлена стегнова кістка людини поєднує морфологічні ознаки, характерні як для неандертальців, так і для *Homo sapiens* [13, с.14 – 20]. Ця знахідка є важливим джерелом для вивчення процесів антропогенезу та підтверджує складний характер еволюційних процесів у Європі наприкінці середнього палеоліту. Подібні матеріали дозволяють припускати існування контактів між різними популяціями давнього населення та наявність перехідних форм [4, с. 902–904]. На підставі аналізу археологічних матеріалів стоянка відноситься до пізнього етапу мустьєрської культури [10, с.37-40]. Водночас, окремі елементи інвентарю демонструють риси, характерні для раннього верхнього палеоліту, що може свідчити про складність культурних процесів та поступовий перехід між двома історичними епохами. Порівняння Романківської стоянки з пам'ятками Центральної та Східної Європи дозволяє простежити спільні риси у технології обробки каменю, типології знарядь та організації господарства. Насамперед це стосується поширення леваллуазької техніки та характерного набору мустьєрських виробів. Разом із тим простежуються й локальні особливості, зумовлені природними умовами Середнього Подніпров'я [11, с.20–24]. Таке поєднання загальноєвропейських тенденцій і регіональної специфіки підтверджує активну участь території України у формуванні культурних процесів палеолітичної доби. У сучасному європейському науковому дискурсі особливої актуальності набуває розгляд археологічної спадщини України як невід'ємної складової культурної спадщини Європи [14]. Матеріали Романківської стоянки демонструють важливу роль українських земель у процесах розселення, адаптації та культурного розвитку давнього населення континенту, що робить цю пам'ятку вагомим елементом загальноєвропейського палеолітичного простору. Романківська стоянка належить до пам'яток середнього палеоліту Придніпров'я та пов'язується з мустьєрською культурою. Кам'яний інвентар представлений скреблами, гостроконечниками та іншими знаряддями, виготовленими з використанням

леваллуазької техніки. Остеологічні матеріали свідчать про мисливський характер господарства. Особливий інтерес становить антропологічна знахідка, що поєднує риси неандертальців і *Homo sapiens*, що вказує на складність процесів антропогенезу. Порівняння з пам'ятками Центральної та Східної Європи демонструє спільність технологічних традицій та водночас наявність регіональної специфіки. Це підтверджує участь території України загальноєвропейських культурних процесах палеоліту.

У контексті євроінтеграції важливим є розгляд археологічної спадщини України як складової європейської культурної спадщини.

Висновки. Романківська стоянка є важливою пам'яткою середнього палеоліту, що відображає загальноєвропейські культурні процеси. Її матеріали підтверджують значення території України у формуванні палеолітичного простору Європи.

Бібліографічні посилання

1. Абрамов И. Я. Резная орнаментированная кость из с. Романково. *Краткие сообщения Института археологии*. 1960. № 10. С. 13–15.
2. Залізник Л. Л. Археологія України. Київ : Либідь, 2005. 504 с.
3. Звіт Дніпродзержинської експедиції Інституту археології АН УРСР за 1959 рік. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Фонд експедицій. № 1959/5.
4. Krause J., Orlando L., Serre D., Viola B., Prüfer K., Richards M. P. et al. Neanderthals in Central Asia and Siberia. *Nature*. 2007. Vol. 449, No. 7164. P. 902–904.
5. Мусієнко К. М. Нові надходження до історичного музею з колекції С. К. Накельського: Романківський комплекс. *Роль музеїв: історія та сучасність*. Дніпро, 2025. С. 100–102.
6. Накельський С. К., Карлов Н. Н. Залишки викопної палеолітичної людини в Середньому Подніпров'ї. *Радянська археологія*. 1966. № 1. С. 258–263.
7. Накельський С. К. Кістяні знаряддя праці Романківської середньопалеолітичної стоянки. *Давності Степового Подніпров'я (III–I тис. до н. е.)*. Дніпропетровськ, 1982. С. 31–34.
8. Накельський С. К., Карлов Н. Н. Про геологічний вік і значення залишків викопної палеолітичної людини, знайдених у Середньому Подніпров'ї. *Питання антропології*. 1965. Вип. 20. С. 75–79.
9. Підоплічко І. Г. О геологическом возрасте орнаментированного метаподия дикого осла из с. Романково. *Краткие сообщения Института археологии*. 1960. № 10. С. 16.
10. Смирнов С. В. Палеоліт Дніпровського Надпоріжжя. Київ : Наукова думка, 1973. С. 37–40.
11. Степанчук В. М. Нижній і середній палеоліт України. Київ, 2007. С. 20–24.
12. Харлан О., Мусієнко К. До біографії археолога, педагога, дослідника рідного краю Накельського Сергія Костянтиновича. *Музей та соціум: діалог, взаємобмін, формування ідентичності : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 2024 р.)*. Дніпро : ДНІМ, 2024. С. 6–15.
13. Хрісанфова Є. М., Момот І. А. Нова знахідка залишків копалини з басейну Дніпра (р. Самара). *Питання антропології*. 1987. № 78. С. 14–20.
14. PLOS ONE. 2025. URL: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0325693>

Ольга Недельчева
 кандидат богослов'я,
 м. Одеса, Україна
e-mail: nedelcholga@gmail.com

Арцизька базиліка – унікальний проєкт духовного центру для болгар в Україні

Анотація

Даний матеріал має на меті поінформувати та ознайомити наукову спільноту з появою нового духовного центру на Півдні України, який, безперечно, є унікальним релігійним і культурним проєктом, що виник у наші дні. Представляється одна велика і благородна ідея, пов'язана з духовними цінностями та настроями значної частини болгарського населення, яке перебуває за межами Болгарії, своєї прабатьківщини.

Olga Nedelcheva
Ph. D (Theology),
Odesa, Ukraine
e-mail: nedelcholga@gmail.com

The Artsyz Basilica – a Unique Project for a Spiritual Center for Bulgarians in Ukraine

Abstract

The purpose of this article is to inform and acquaint the academic community with the emergence of a new spiritual center in southern Ukraine, which is undoubtedly a unique religious and cultural project that has emerged in our time. It presents a grand and noble idea connected with the spiritual values and sentiments of a significant portion of the Bulgarian population living outside Bulgaria, their ancestral homeland.

Постановка проблеми. З часів масових виселень та переселень болгар до Бессарабії наприкінці XVIII століття та на початку XIX століття дослідники-болгаристи наголошують на незаперечному факті, що вже на самому початку, під час будівництва та облаштування своїх нових осель, болгари зводили церкви та відкривали школи. Практично не існує болгарського села в Україні, в центрі якого в минулому не височів православний храм. Про такі не відомо. З великою жагою і бажанням вільно сповідувати свою віру болгари будують і облаштовують свої церкви та собори.

Звернемося до Південної України. Зупинимось на місті Арциз, розташованому в Одеській області. Місто засноване у 1816 році німецькими колоністами-переселенцями. Розглядаємо наші дні – двадцять років XXI століття. Сьогодні в місті живуть люди різних етносів, серед яких і болгари, що також переселилися з болгарських земель і міцно влаштувалися тут понад два століття тому.

Мета доповіді – представити та висвітлити зародження й утвердження великої та благородної ідеї – створення Арцизької базиліки, тісно пов'язаної з

духовними цінностями та настроями значної частини болгарського населення, яке перебуває за межами Болгарії – своєї прабатьківщини – і проживає на території сучасної України.

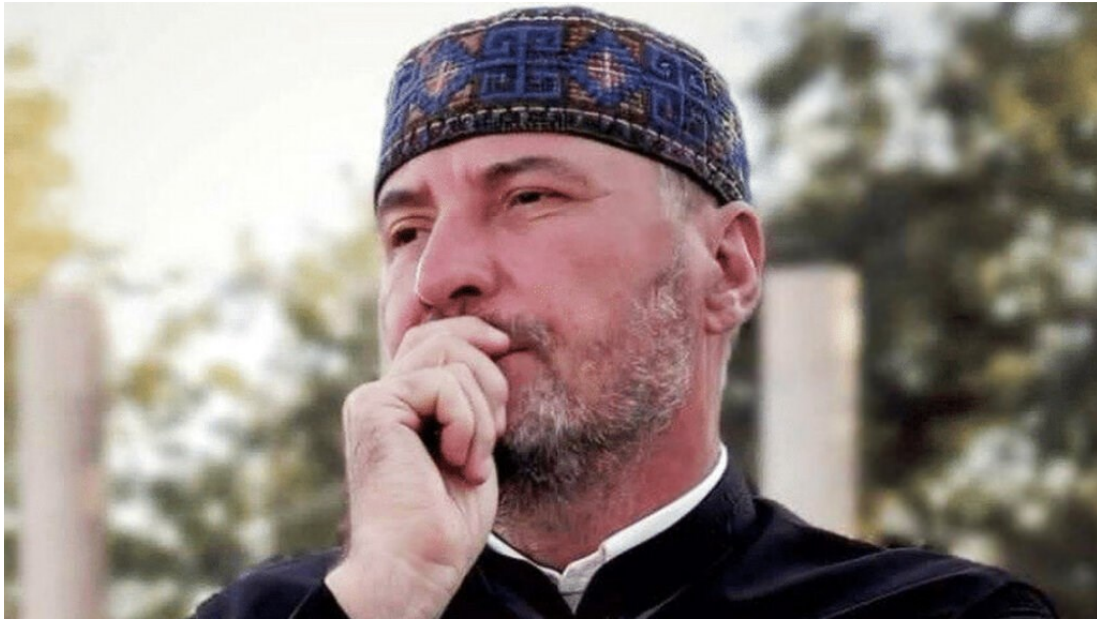
Арцизька базиліка. Джерело [1]

Виклад матеріалу. Якщо говорити про духовні центри сучасності, то було б доречно й правильно детально зупинитися та висвітлити це унікальне явище, що виникло як велика ідея, втілена в неповторному проєкті. Мова йде про створення надихаючого духовного та культурного проєкту в сучасному православному просторі. На думку наших сучасників, храмовий комплекс «Арцизька базиліка» є спорудою національного масштабу.

Кожен, хто ознайомився з цим грандіозним будівництвом, залишається під враженням від цього проєкту, що розкинувся на площі 14 гектарів і вражає своєю величчю та нехарактерною для України архітектурою. Для нас, православних болгар, дуже важливо, що «Арцизька базиліка» візуалізує сьогодні Болгарію та відроджує її неоціненну роль у минулому в поширенні християнства, у хрещенні слов'янських народів та у зміцненні православної віри.

«Якби ми не розпочали будівництво у 2011 році, сьогодні нам не було б про що говорити», – говорить отець Геннадій Мартінов.

Хто такий отець Геннадій? Він є засновником, ідейним натхненником і керівником виняткового, неповторного православного центру в нашій сучасній історії. Отець Геннадій – відкрита людина, готова завжди йти вперед і тільки вперед. Він привертає до себе кожну людину з першої фрази бесіди. І кожен його співрозмовник розуміє, що цей великий проєкт може стати справою лише особистості з таким характером, наділеної Божим даром і благодаттю.

Отець Геннадій Мартинов. Джерело: [1].

Отець Геннадій Мартинов – священник, який встигає бути всюди і завжди в потрібний момент. У нього динамічний ритм, а це більше, ніж швидкість. Він дає кожному своєму співрозмовнику та слухачеві нові можливості замислитися та поміркувати над вічними християнськими цінностями, а насамперед, – над сократівською філософською ідеєю *«пізнай себе»*, переплетеною з Христовою заповіддю *«Будьте досконалі, як досконалий і Ваш Небесний Отець»*.

Удосконалення – у справах. *«Подумай! Дій! Ти можеш!»*. І найголовніше: *сьогодні! Саме зараз! А не потім*. І гори зрушуються, як написано в Євангелії, коли людина має велику віру і творить. Так живе отець Геннадій. Так навчає й інших. Особистим прикладом. Справами. Він не зупиняється. Він каже: *«Живи!»*

За словами отця Геннадія, з часів незалежності в Україні віруючі люди отримали більше прав, відкрилися парафії, розпочалося будівництво нових храмів. У зв'язку з їхнім будівництвом багато людей долучилися до церкви, почали ходити до храму, бо це стало відкритим, можливим. Це хороший етап, який дає можливість людям легше пізнати себе через церковне життя. Це новий досвід, нова практика. Бо 70 і більше років люди ховалися, таємно, а тут новий вид, більш явний, більш чіткий, нове просвітництво.

Повертаючись до радянського періоду в житті бесарабських болгар, а також інших етносів, звертаємо увагу на те, що режим позбавляв людей церковного життя. І якщо розглядати людське життя в його соціальному форматі, то воно має свої ланки, основні структури. Коли в цьому ланцюзі бракує однієї з ланок, тоді він руйнується.

І за роздумами отця Геннадія: *«проявилось явне руйнування ладу суспільства, бо людина влаштована і матеріально, і духовно, і цей елемент спричинив великий збій, який і поклав кінець ідеї. Але Бог каже: на віки віків, тобто від стародавніх часів, у наші дні і в майбутньому, віра єдина і дух єдиний,*

проявляється в різних формах. Яка наша форма? Ми повинні самі її знайти і відкрити».

Про будівництво Арцизької базиліки в ранньохристиянському стилі вже давно говорять, пишуть і коментують як в Україні, так і в Болгарії. Поява великого православного храмового комплексу, виконаного в стилі базиліки, — це феномен, що не має аналогів у сучасному християнському світі. Іншого такого в Україні не існує.

Кожне інтерв'ю з отцем Геннадієм про цей новий церковний феномен, що привертає погляди віруючих та людей, які цікавляться культурою, до південної частини Одеської області, починається з питання: «Чому в болгарському стилі? Чому стародавні болгарські храми будуть відтворюватися тут, знову серед болгар, але вже далеко від їхньої прабатьківщини?».

Вражений величчю залишків Старої Митрополії, що розташована в центрі стародавнього болгарського міста Несебр, отець Геннадій, який є етнічним болгарином, починає самостійно працювати над однією грандіозною ідеєю, про яку кажуть, що подібної на цих землях немає. Свою увагу він зосередив на трьох стародавніх монументальних церквах, які вирішив об'єднати в одну величну середньовічну базиліку, виконану в ранньохристиянському стилі, що відтворює великі болгарські духовні центри.

У своїх численних інтерв'ю отець Геннадій розповідає, що *ще в античному світі люди мали простір, де могли спілкуватися, розмовляти, чи то після засідань, чи то після судових засідань. І саме на цій нейтральній території відбувалися людські спілкування. Для двору був визначений етикет і дрес-код. А у дворі ніхто тебе не турбує, не дивиться, як ти виглядаєш. Князь Володимир відправив посланців до Константинополя та Риму, щоб вони зробили вибір. Вибрали східну модель віри, поведінки і вже привозять куполоподібні храми. Базиліка ніяк не приходить. Вона історично не потрапляє на наші землі, навіть про неї тут довго не знають. І протягом тисячі років розвиваються куполоподібні храми. Вони є центричними. Тоді як базиліка є кораблем — вона постійно рухається. Вона виглядає як корабель, додаються деталі. Але основою є атріум, внутрішній двір корабля.*

Щодо своїх особистих роздумів про те, який саме храм слід збудувати й присвятити Богу, і чому саме ця думка є провідною в його богословських судженнях, отець Геннадій ділиться: *«усе, що я роблю, я хочу робити для Бога».* Саме про це й стверджує християнська антропологія: людина є співробітником Божим. *«Коли я захопився цією ідеєю, спочатку думав, що це буде типова купольна церква, я ходив, дивився, хотів вибрати щось найкрасивіше, щоб мені було приємно на душі, а на людей це справляло враження. І я навіть зробив кілька експедицій, відвідував різні святі місця. Я сам трохи малюю і робив ескізи того, що мені сподобалося, нотатки; архітектура мені не чужа, хоча я її не вивчав. Потім я почав і проектувати. Це додало мені сил. Я є співпроектувальником базиліки. Я знаю кожну деталь, за кожен сантиметр дам пояснення. Я вклав у це серце, знання та досвід предків. Все було важливо».*

У маленькому багатонаціональному місті Арциз, населення якого сягає близько 15 тисяч жителів, сьогодні проживає й чимала етнічна громада болгар.

Будливі, допитливі, активні. Храмовий комплекс, який зараз готовий на 60-70 %, бо роботи ще багато, має на меті об'єднати всіх людей не лише в місті, а й за його межами. Основна ідея базиліки полягає в тому, щоб вона дала щось нове кожному, хто прийшов подивитися, увійти, доторкнутися. Важливою частиною цього комплексу є двір – атриум. *«У просторі, де можна посидіти, задуматися, поміркувати. І це дуже близько до самого храму, який ми, віруючі люди, вважаємо домом Божим. Можна і зайти, можна і не зайти»,* - каже отець Геннадій, — *«Ви навіть не уявляєте, що дає атриум людям. А я є свідком перетворення людей від матеріального. Ідея базиліки у тому, щоб ми могли щось залишити, зберегти те, що ми створили. Створити інформаційні центри, об'єднати людей – усіх людей».*

Завдяки соціальній діяльності та ініціативам отця Геннадія сьогодні в маленькому провінційному містечку Арциз існує велика, як на місцеві масштаби, школа з духовним ухилом. До цього відносяться різні спортивні секції, художні колективи, танцювальні ансамблі, благодійні акції, молодіжні заходи, загальнонародне відзначення великих свят, концерти, дискотеки, організована їдальня для малозабезпечених людей та багато іншого. Активно діє й соціальний проект на чолі з отцем Геннадієм «Затишна провінція».

Кожен, хто дізнається про базиліку та виявляє до неї інтерес, приїжджає, щоб подивитися та оглянути її. Сам отець Геннадій каже: *«Вона ще не готова до екскурсій, там лише каміння й каміння, але люди вже приїжджають і приїжджають. Найрізноманітніші групи та делегації: учні, студенти, вчителі, журналісти. Минулого року прибула велика група, серед якої була й посол Словенії в Україні. Приїжджала й робоча група з Франції. Є інтерес».*

У воєнні роки, у жовтні 2023 року в Арцизі проводився благодійний концерт для мешканців міста, для яких грав військовий оркестр Національної гвардії у рамках проєкту «Разом до перемоги». На цьому благодійному концерті, що відбувся у храмовому комплексі «Базиліка», збиралися кошти на підтримку ЗСУ.

Після завершення будівництва комплексу «Базиліка» тут, за задумом отця Геннадія, буде відкрито Культурний центр, Середньовічний квартал з болгарською архітектурою тощо. Базиліка стане носієм того елемента, який залишається в серці, це зігріватиме кожного.

Висновки. З появою ідеї про створення, побудову і подальше розширення духовної обителі після завершення проєкту в Україні існуватиме потужний сучасний духовний осередок, в якому відроджуватимуться болгарські традиції, християнська символіка, і таким чином ми зміцнюватимемо й сьогодні, у третьому тисячолітті, коли минуло вже майже два з половиною століття від переселення, родову пам'ять, ідентичність та духовність. Це стане духовним мостом, про який сьогодні вже говорять, між Болгарією та болгарами, що залишилися за її межами.

Бібліографічні посилання

1. БНР. Father Genadiy from Artsyz: Bulgaria is the root of my heart and my blood. 2025. URL: <https://bnrnews.bg/en/post/386610/father-genadiy-from-artsyz-bulgaria-is-the-root-of-my-heart-and-my-blood> (дата звернення: 16.06.2026).
2. Інтерв'ю з отцем Геннадієм Мартиновим. Записано авторкою. 2026 р.

Олександр Нікілев
*доктор історичних наук, професор,
 незалежний дослідник,
 м. Дніпро, Україна
 e-mail: O_Nikilev@i.ua*

Освітня політика советської влади 1920–1930-ті рр. в національних регіонах України в контексті сучасного світосприйняття

Анотація

Доповідь присвячена проблемі реалізації освітньої політики советської держави в національних регіонах України. Розкрито особливості здійснення цієї політики в республіці. Попри проголошення пріоритету в розвитку освіти держава на цю сферу виділяла недостатньо коштів. Були серйозні проблеми з забезпеченістю навчальною літературою на рідній мові. Проте, зазначається, на кінець 20-х рр. у національних меншинах процент охоплення початковою освітою склав від 80 до майже 100%. Процес навчання знаходився під відчутним ідеологічним впливом. З початку 1930-х рр. розпочалася ліквідація освітніх закладів і репресії відносно їх педколективів під гаслами звинувачення у «шпигунстві» та «контрреволюційній діяльності». У середині 1938 р. відбулося припинення діяльності освітніх закладів усіх національних меншин та переведення їх на російську або українську мови навчання. У такий спосіб владою було покладено початок процесу асиміляції та зросійщення національних меншин.

Oleksandr Nikilev
*Doctor of Historical Sciences, Professor,
 independent researcher,
 Dnipro, Ukraine
 e-mail: O_Nikilev@i.ua*

Educational Policy of the Soviet Authorities in the 1920s–1930s in the National Districts of Ukraine in the Context of Contemporary Perception

Annotation

The report is devoted to the problem of implementing the educational policy of the Soviet state in the national regions of Ukraine. The features of the implementation of this policy in the republic are revealed. Despite the declaration of priority in the development of education, the state allocated insufficient funds to this area. There were serious problems with the provision of educational literature in the native language. However, it is noted that by the end of the 1920s. in national

minorities the percentage of primary education coverage was from 80 to almost 100%. The learning process was under a noticeable ideological influence. From the beginning of the 1930s, the liquidation of educational institutions and repression of their teaching staff began under the slogans of accusations of «espionage» and «counter-revolutionary activity». In mid-1938, the activities of educational institutions of all national minorities were terminated and their teaching was transferred to Russian or Ukrainian. In this way, the authorities began the process of assimilation and Russification of national minorities.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна, яка триває з 2014 р., окрім руйнацій в економічній, демографічній, соціальній сферах, нищення інфраструктури окупованих територій, супроводжується серйозними і агресивними заходами окупаційної влади по зміні менталітету українського населення захоплених територій, особливо – підростаючого покоління. Така ситуація робить актуальним активізацію дослідження з культурно-національної політики російської влади в аналогічній відтинки історії. Тож мета доповіді – зробити спробу до певної міри заповнити існуючу інформаційно-наукову прогалину і на прикладі освітньої політики совєтської влади у 1920-х-1930-х рр. в середовищі національних спільнот показати її мету, форми, методи і демографічні та етнокультурні наслідки.

З приходом до влади більшовиків Після перемоги у громадянській війні, перед ними постало завдання у багатонаціональній країні привести ситуацію у відповідність з ідеологічними і політичними завданнями совєтської влади. Важливе місце відводилося освітній політиці, як основі впливу на свідомість суспільства.

Населення національних регіонів краю, особливо німецького, єврейського, польського етносів, відзначалося доволі високим рівнем освіченості. Проте події громадянської війни сильно позначилися на ньому. Частина людей загинула. Частина навчальних закладів припинила своє існування. Матеріальна база існуючих – серйозно занепадала. З'явилися значні групи дітей, що не вміли ні читати, ні писати. Тож розпочалася робота по відродженню національної освіти. Однак, реалізація її відбувалася вже на нових засадах. Була створена совєтська система шкільної освіти. Однією з новацій її стало запровадження навчальних закладів трьох ступенів. Початкового (I–IV класи), середнього (V–VIII класи) та вищого.

Однак, нова система не враховувала традицій, на яких національна освіта у попередній період. І по суті, була кроком назад. Наприклад, у німецьких колоніях раніше в початковій школі термін навчання становив 5–6 років [1, с. 92; 10, с. 59].

Основу мережі національних шкіл становили 4-річки. Причини: 1) освітянське керівництво республіки, вважало, що національним спільнотам необхідно, перш за все, ліквідовувати неписьменність на рідній мові [14 арк. 29]; 2) дефіцит учительських кадрів зі світоглядними поглядами, відповідними світоглядним поглядам правлячої партії. Старі вчителі, у абсолютній більшості, не допускалися до викладання [1, с. 94; 3, с. 178, 181, 183].

Проте, коштів для належного забезпечення освітньої політики, держава не мала. Тож майже повністю переклала фінансування закладів освіти на

місцевий рівень. Але ані республіканський, ані місцеві бюджети також були неспроможні забезпечити утримання шкіл. У такій ситуації вище партійно-державне керівництво СРСР прийняло рішення залучити для цього кошти самого населення. Однак, при такій системі фінансування у влади обмежувалися важелі впливу на свідомість підростаючого покоління. В той же час, місцеві національні громади мали можливість впливати на політику викладання матеріалу, орієнтуючи її на традиції національної школи. В Україні, по деяких губерніях, коштом селянських громад утримувалося до 80% шкіл [3, с. 418].

Поєднання бюджетних та приватних коштів виявилось ефективним рішенням. На кінець 20-х рр., національних меншинах процент охоплення початковою освітою становив від 80 до – майже 100% [16, с. 29].

Однак, матеріально-технічне забезпечення навчальних закладів знаходилося на неналежному рівні. Мав місце дефіцит всього. Заняття проводилися в дві й три зміни. Серйозні складнощі були з забезпеченням навчальною літературою. Тиражі та номенклатура навчальних посібників не відповідала потребам. Вчителі змушені були здійснювати навчальний процес по дореволюційних, або присланих з-за кордону, або по російськомовних підручниках, що позначалося на якості освіти на рідній мові [1, с. 97; 8, с.158]. Проте, як позитив роботи педколективів шкіл, відзначалася наявність у дітей «марксистського світогляду».

Навчальні плани педагогічних технікумів і курсів були перевантажені різними дисциплінами політпросвітницького характеру. На вивчення ж рідної мови відводився мізер годин. Цілий ряд фахових предметів не викладалися взагалі [13, с.139].

Тобто, освітня політика у 1920-х рр. у середовищі національних спільнот республіки, по суті, була спрямована на кількісні показники, охоплюючи початковим навчанням якомога ширше коло дітей, залишаючи поза увагою його рівень і якість, зосереджуючи значну увагу на ідеологічних аспектах.

Вагоме місце освітянською політикою відводилося й ліквідації неписьменності населення національних регіонів. Увага до цієї проблеми була задекларована советськими партійними і просвітянськими органами ще на початку 1920-х рр. Проте, не знайшла належного вирішення. Причина – брак на це коштів. Тож фінансування і лікнепу було покладено на саме населення. У 1928 р. запроваджується самооподаткування сільського населення на культурні потреби [12, с. 79]. Фактично, ліквідацію своєї неписьменності фінансувало само населення національних регіонів, що не викликало у нього ентузіазму. Результат: на 1931 р. виконання в них лікнепу, в цілому по республіці становило лише 41% [6 с. 101].

З початком 30-х років державна політика в галузі національної освіти докорінно змінюється. Це проявилось у звинуваченні педагогічних колективів навчальних закладів національних спільнот у «шкідництві», «шпигунстві» та «контрреволюційній діяльності. Почалося з боротьби з так званою «гітлерівською допомогою» німецьким національним районам під час Голодомору та пошуку, так званих, «фашистських організацій» [9. С. 78]. В

ході її частина вчителів була репресована, частина – змушена перейти в інші сфери, а німецькі діти – до іншомовних шкіл [11, с. 183-184; 4, арк. 6; 5, арк. 23; 7, с. 237]. З 1934 р. почався наступ на освітян польських громад. Більшість репресованих була засуджена до розстрілу [15, с. 2]. Серед болгарської спільноти репресії розпочалися у грудні 1937 р [2, с. 233-240]. А в квітні 1938 року ЦК КП(б)У прийняв постанову, в якій навчальні заклади з викладанням мовами національних спільнот були оголошені осередками «буржуазно-націоналістичного впливу на дітей», їх функціонування визнавалося «недоцільним та шкідливим» і до початку 1938-1939 н. р. вони були ліквідовані [5, арк. 170–171].

Висновки. Таким чином, освітня політика советської влади в національних регіонах республіки, здійснювалася у відповідності до проголошеної більшовицькою партією мети та визначених нею завдань по формуванню винятково советського світогляду. Реалізація її відбувалася з ігноруванням норм і традицій, за якими набувалася національна освіта у попередній період, з заниженими вимогами до рівня і якості навчання, з опорою на формування «марксистського світогляду», зі значним залученням коштів самого населення. З залученням коштів населення відбувалася і ліквідація неписьменності. Через що не була реалізована. Позитивні тенденції у розвитку освіти національних спільнот тривали до завершення формування тоталітарного сталінського режиму. Початок змін почався з німецьких національних районів, поширився на інші національні громади і завершився ліквідацією освітніх навчальних закладів та переведенням їх на російську або українську мови викладання. У такий спосіб владою було згорнуто коренізацію в національних регіонах України, покладено початок процесу асиміляції її національних спільнот, затуханню етнокультурних процесів та зросійщенню національних спільнот республіки.

Бібліографічні посилання

1. Безносков О. І. Трансформація німецької національної освіти на півдні України в 20-ті рр. ХХ ст. *Вопросы германской истории*. Сб. научн. труд. Д., 2010. С. 89-98.
2. Грищенко Ю. Болгари в Україні 1920-х – 1930-х рр.: між національними проектами влади й реаліями життя. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018.
3. Деннингхаус В. В тени «Большого брата». Западные национальные меньшинства в СССР. 1917–1938 гг. М., 2012. URL: <http://flibusta.site/a/92201>.
4. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 19. Оп.1. Спр. 1593.
5. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 19. Оп. 3. Спр. 1871.
6. До історії міжнаціональних процесів в Україні (30-ті рр.). *Український історичний журнал*. 1992. №12. С. 91-106.
7. Клец В. К. Социально-экономическое положение немецких колоний Приднепровья в предвоенные годы. *Образование, жизнь и судьба немецких поселений в России: материалы 15-й Международной научно- практической конференции, Маркс, 5-9 августа 2015 г.* Москва: МСНК-пресс, 2016. С. 230-246.
8. Конончук І. М. Культурно-освітній розвиток етнонаціональних меншин в Україні у 20–30-ті рр. ХХ ст. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 5. С. 156-161.

9. Нікілев О. Ф. Колективізація і Голодомор 1932–1933 рр. на Дніпропетровщині в етнонаціональному вимірі. *Сучасні дослідження з німецької історії*. 2019. С. 74–81.
10. Ніколіна І. Загальноосвітня школа України 20-х – початку 30-х рр. XX ст.- Вінниця, 2013.
11. Німці в Україні. 20-30-ті рр. XX ст. Зб. док. держ. архівів України. / упорядн. Яковлева Л. В., Чирко Б. В. та Пишко С. П. Київ, 1994.
12. Свистович С. М. Діяльність громадськоосвітніх об'єднань України (1920 – початок 1930х рр.). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2013. Вип. 36. С.76–81.
13. Фесенко В. Освітня політика Радянської влади щодо польської етнічної меншини в добу українізації (1923–1932 рр.). Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. 2014. Вип. 702–703. С. 136–140.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань, Ф. 1. Опис 20. Спр. 2456.
15. Чабан М. Поляки на берегах Дніпра. *Дніпровська правда*, 2004. 2 липня.
16. Якубова Л. Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20–30-ті роки): коренізація і денаціоналізація. *Український історичний журнал*. 1998. № 6. С. 22–36.

Світлана Павленко

*PhD, Стипендіат імені Герди Хенкель,
Центр перспективних досліджень, Софія, Болгарія
e-mail: Skaiveta.sakuraidate@gmail.com*

Болгарсько-японський слід в історії України: рід Ракшеєвих в Одесі у другій половині XIX ст.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню зв'язків між Україною, Болгарією та Японією у другій половині XIX ст. крізь призму діяльності династії Ракшеєвих. Особливу увагу приділено Василю Ракшеєву як представнику болгарської торговельної діаспори в Одесі, його сину Олександр, почесному консулу Японії. Проаналізовано роль родини у формуванні торговельних мереж, освітніх ініціатив та механізмів економічної дипломатії.

Svitlana Pavlenko

*PhD, Gerda Henkel Fellow,
Centre for Advanced Study, Sofia, Bulgaria
e-mail: Skaiveta.sakuraidate@gmail.com*

The Bulgarian-Japanese Trace in the History of Ukraine: The Raksheev family in Odesa in the Second Half of the 19th Century

Abstract

This article examines the transnational connections between Ukraine, Bulgaria, and Japan in the second half of the nineteenth century through the activities of the Raksheev dynasty. Particular attention is paid to Vasyl Raksheev as a representative of the Bulgarian merchant diaspora in Odesa, his son Oleksandr Raksheev, Honorary Consul of Japan. The study analyzes the role of the family in shaping trade networks, educational initiatives, and mechanisms of economic diplomacy.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток Одеси у ХІХ ст. став основою для формування в місті численних етнічних спільнот. Досить рідкісним випадком поєднання болгарських, грецьких і японських зв'язків є родина Ракшеєвих (у болгарських джерелах – Рашеєвих). «Одеська» гілка цієї династії складалася з Василя Ракшеєва та його сина Олександра.

Історіографію проблеми умовно можна поділити на три групи: загальні дослідження японської зовнішньої політики та консульської мережі [1], праці, присвячені безпосередньо родині Ракшеєвих [5] та публікації спрямовані на висвітлення японської присутності в Одесі [1].

Дослідження базується на широкому колі *джерел* з Державного архіву Одеської області, Дипломатичного Архіву МЗС Японії та кола місцевих періодичних видань.

Мета доповіді – розкрити місце династії Ракшеєвих у розвитку болгарсько-японських зв'язків.

Поява родини Ракшеєвих в Одесі. Василій Ракшеєв народився у 1812 р. в Габрово, Болгарія. Він мав двох братів і сестру. Його мати, Іванка Степанова, походила з родини болгарських купців Палаузових. У 1832 р. Василій переїхав до Одеси до свого дядька Миколи Степановича Палаузова (1776–1856), де працював в його торговельній крамниці.

До кінця 1840-х рр. Ракшеєв став самостійним купцем, а згодом – купцем першої гільдії та почесним громадянином Одеси. Мав сина Олександра (1856–1898).

Василій Ракшеєв підтримав ініціативу болгарського просвітника Василя Априлова та двоюрідних братів Палаузових щодо створення Габровської гімназії. Показово, що просвітники зустрілися саме в Одесі. Ракшеєв неодноразово відвідував Габрово, брав участь у підготовці установчих документів навчального закладу, ревізії навчального процесу, організації будівництва нового шкільного приміщення, а також був присутній при закладенні будівлі майбутньої Априловської гімназії.

У подальшому Ракшеєв виступав як один із виконавців заповіту Василя Априлова, контролюючи фінансові й організаційні аспекти діяльності навчального закладу. Помер Василій Ракшеєв 3 січня 1907 р. в Одесі, переживши свого сина на дев'ять років [5, 176–184].

Почесний консул Японії. Олександр Ракшеєв, син Василя, як і батько, володів спадковим почесним громадянством, був співзасновником торгового дому «В. Ракшеєв і син», членом Чорноморського яхт-клубу та очолював Товариство фізичного розвитку дітей [1, с. 285]. За консульську службу він був відзначений японським мундиром та орденом Священного Скарбу ІV ступеня.

Олександр обійняв посаду почесного консула Японії в Одесі у 1892 р. При консульстві працювали секретарі – Муто Сейдзіро та з 1896 р. Тодо Шіро [10, р. 144]. У 1896 р. Ракшеєв долучився до ініціативи японських студентів у Москві, які надіслали до Одеси партію з десяти ящиків японських товарів загальною вартістю близько 600 єн для пробного продажу. Він організував їх реалізацію з повним покриттям витрат і 100 % прибутком; уся партія була продана протягом чотирьох днів [6, с. 3; 7, с. 3].

Почесний консул був переконаний, що головною перешкодою для розвитку японського експорту в регіоні виступала відсутність налагодженого каналу постачання продукції та прямих ділових контактів. На його думку, консульство мало перетворитися на посередника в експортних операціях між японськими виробниками та місцевими купцями. Головною передумовою реалізації цього наміру Ракшеев вважав відкриття в Одесі виставки японських товарів. Уже в 1893 р. він підготував два проєкти такої виставки та надіслав їх до японської місії в Санкт-Петербурзі й Міністерства закордонних справ у Токіо [8, р. 232–236].

Можна припустити, що саме постійні клопотання Ракшеева, його звіти та проєктні пропозиції стали одним із чинників того, що, коли в 1895 р. Міністерство сільського господарства і торгівлі Японії спільно з Міністерством закордонних справ розпочали масштабну міжнародну ініціативу зі створення комерційних музеїв при консульських установах, Одесу було включено до першого списку міст [9, р. 7]. Ця програма діяла до 1910-х рр., і в її межах щороку відкривалося близько шести тимчасових виставок у різних частинах світу.

Виставка відкрилася у серпні 1897 р. при японському консульстві в Одесі (маєтку родини Ракшеевих). За повідомленнями почесного консула, у перший місяць експозицію відвідало близько 10 тис. осіб, що свідчить про значний суспільний інтерес [3, с. 3].

Ракшеев розглядав виставку не лише як рекламний чи престижний захід, а як практичний механізм комерційного посередництва. Він акумулював близько 1300 єн у вигляді завдатків за зроблені замовлення для їх подальшої реалізації.

На початку 1898 р. Олександр Ракшеев раптово помер [4, с. 3]. Після цього секретар Тодо Широ змушений був вирішувати питання невиконаних замовлень, повернення завдатків і подальшої долі експозиції. Японська влада санкціонувала повернення коштів клієнтам, а колекцію було передано місту Одесі, де її частина склала так звану «Японську кімнату» у Музеї витончених мистецтв [2, арк. 1–5].

Висновки. Дослідження показує, що діяльність родини Ракшеевих є важливим прикладом функціонування транснаціональних мереж у ХІХ ст. Поєднання підприємництва, громадської діяльності, освітнього меценатства та дипломатичних функцій дозволило цій родині відіграти помітну роль у розвитку регіональних зв'язків Одеси з Болгарією та Японією.

Бібліографічні посилання

1. Білоусова Л. Японці в Одесі. Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. 2016. Вип. 15. С. 283–288.
2. Державний архів Одеської області. Ф. 16. Оп. 75. Спр. 203. Арк. 1–5.
3. Одесские новости. 1897. 12 сентября. № 4083. С. 3.
4. Одесские новости. 1898. 9 января. № 4193. С. 3.
5. Цонева Д. Васил Н. Рашеев и търговските връзки на Габрово с Одеса през ХІХ век. Исторически преглед. 1999. Кн. 1–2. С. 176–184.
6. Южное обозрение. 1897. 10 июня. № 155. С. 3.
7. Южное обозрение. 1897. 10 августа. № 213. С. 3.
8. Japan Center for Asian Historical Records. Ref. code B12083516300. P. 232–236.
9. Japan Center for Asian Historical Records. Ref. code B10074376800. P. 7.

10. Lensen G. A. Japanese Diplomatic and Consular Officials in Russia. Tokyo: Sophia University, 1968. 230 p.

Анна Падалка

*студентка 4 курсу гуманітарного факультету,
Криворізький державний педагогічний університет,
Кривий Ріг, Україна.
e-mail: annapadalka22@gmail.com*

Полікультурне минуле України як основа європейської інтеграції

Анотація

У доповіді розглянуто полікультурне минуле України як чинник її історичного розвитку та сучасної ідентичності. Показано, що багатокультурність, сформована внаслідок тривалих міжетнічних контактів, є важливим ресурсом європейської інтеграції та розвитку демократичного суспільства.

Anna Padalka

*a fourth-year student at the Faculty of Humanities,
Kryvyi Rih State Pedagogical University,
Kryvyi Rih, Ukraine.
email: annapadalka22@gmail.com*

Multicultural Past of Ukraine as a Basis for European Integration

Abstract

The paper examines the multicultural past of Ukraine as a factor in its historical development and contemporary identity. It is shown that multiculturalism, formed through long-term interethnic interactions, is an important resource for European integration and the development of the democratic society.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток України як європейської держави актуалізує питання осмислення її історико-культурної спадщини. Перебування України на перехресті цивілізацій зумовило формування полікультурного простору, в якому взаємодіяли різні етнічні, мовні та культурні традиції. Водночас у суспільному дискурсі співіснують наукові та політизовані інтерпретації цього явища, що ускладнює його об'єктивне розуміння. Це зумовлює необхідність аналізу полікультурного минулого України як ресурсу її європейської інтеграції.

Мета доповіді – аналіз полікультурного минулого України як важливої складової її історичного розвитку та визначення його ролі у формуванні сучасної ідентичності держави й процесах європейської інтеграції.

Виклад матеріалу. Україна є державою з багатовіковою історією, сформованою під впливом різних цивілізацій, культур і народів. Її геополітичне

розташування на перетині Європи та Азії зумовило тривалі міжетнічні контакти і формування полікультурного простору. У цьому контексті осмислення культурного різноманіття є важливим чинником історичного розвитку та сучасного цивілізаційного поступу держави.

Теоретичним підґрунтям аналізу виступає концепція мультикультуралізму, що визначається як визнання суспільства, яке складається з різних культурних груп, пов'язаних спільним соціальним простором і практиками [5, с. 65]. Формування концепції пов'язують із боротьбою за громадянські права у США в 1950-1960-х роках, коли було актуалізовано ідею збереження культурної ідентичності та поваги до відмінностей. У сучасному науковому дискурсі підкреслюється, що врахування культурного різноманіття сприяє подоланню упереджень і розвитку толерантності [5, с. 66]. В українських дослідженнях мультикультуралізм розглядається як принцип етнонаціональної та культурної політики, що передбачає право зберігати й розвивати власну ідентичність за підтримки держави [5, с. 66–67], хоча водночас він може викликати дискусії щодо балансу між різноманіттям і спільною ідентичністю.

Формування полікультурного простору сягає доби неоліту. Поширення аграрних технологій у VII–IV тисячоліттях до н.е. відбувалося різними шляхами – зі сходу через Кавказ і із заходу через Центральну Європу, що зумовило культурну неоднорідність регіону [2, с. 25]. Ранні міжкультурні контакти простежуються вже в комплексі Кам'яна Могила, де зафіксовано впливи від Північної Африки до Анатолії [2, с. 24]. Результатом тривалої взаємодії автохтонного населення з різними хліборобськими спільнотами стала трипільська культура – одна з найяскравіших пам'яток полікультурного синтезу на українських землях [2, с. 25].

Традиція міжкультурної взаємодії продовжилася в античну добу у відносинах населення Північного Причорномор'я, насамперед з Римською імперією. Характер цих відносин варіювався від конфронтації до співпраці залежно від обставин. Рим поєднував військовий контроль із політикою інтеграції місцевих еліт через систему почесних титулів і надання містам автономії. Гарнізони в Херсонесі, Тірі та Ольвії забезпечували стабільність регіону та сприяли розвитку міського життя [3, с. 293], включаючи його до середземноморського цивілізаційного простору.

У добу Київської Русі полікультурність проявлялася як у зовнішніх контактах, так і у внутрішній соціально-політичній структурі. Дослідники відзначають існування різних моделей політичного розвитку, оскільки на різних територіях «переважали монархічні або республіканські феодальні тенденції» [6, с. 18], що свідчить про регіональне різноманіття та відсутність уніфікованої моделі.

Давньоруська держава перебувала у зоні перетину європейських і східних впливів: міста «мали чимало спільного з урбаністичними центрами Сходу» [6, с. 19], що зумовлено її розташуванням у чорноморсько-середземноморському ареалі. Це відображалось і в політичній системі, де земельні володіння надавалися князем як носієм державної влади, а не як приватна власність, що відрізняло Русь від західноєвропейської моделі [6, с. 18]. Етнокультурно це

проявлялося в інтеграції скандинавської династії у слов'янське середовище, що сприяло формуванню нової ідентичності [6, с. 19].

У ранньомодерний період, зокрема на Волині, сформувалася складна етнічна структура населення, де поряд з українцями проживали поляки, євреї, вірмени та інші групи, інтегровані в економічне життя регіону. Їхня частка в містах сягала 10–30 %, що свідчить про значну роль у соціально-економічних процесах. Єврейські громади були важливою складовою економіки, особливо у сфері торгівлі та податкових відносин [1, с. 4]. У новітній період ця полікультурність зберігалася: у 1930-х рр. Волинь залишалася поліетнічним регіоном із переважанням українців (близько 68 %), а також значною часткою поляків (16,7%) і євреїв (9,9%) [7, с. 634].

Міжетнічні відносини нерідко зазнавали політичного впливу, особливо в умовах криз і воєн. У ХХ столітті етнічний чинник використовувався як інструмент пропаганди та мобілізації, що загострювало напругу [8, с. 325]. Це засвідчує, що полікультурність потребує інституційного регулювання та правового захисту, зокрема в межах європейської системи захисту прав національних меншин.

У сучасний період полікультурність України закріплена на нормативно-правовому рівні та базується на Конституції України й міжнародних актах, зокрема Рамковій конвенції про захист національних меншин і Європейській хартії регіональних мов або мов меншин. Це відображає інтеграцію України до європейського правового простору. Прийняття Закону «Про національні меншини (спільноти) України» (2022) є частиною розвитку цієї політики, хоча супроводжується дискусіями щодо термінології та правового узгодження [4, с. 41].

Отже, полікультурне минуле України сформувало традицію тривалого співіснування різних етнічних і культурних спільнот, що сприяло становленню відкритого соціокультурного простору, близького до європейської моделі багатоманітного суспільства та є важливим ресурсом європейської інтеграції України.

Бібліографічні посилання

1. Атаманенко В. О. Документи описово-статистичного характеру як джерело з історії єврейських громад Волині другої половини XVI – першої половини XVII ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». Острог, 2016. Вип. 25. С. 148–153.
2. Відейко М., Огнев'юк В. Зародження і становлення української цивілізації. С. 22–45. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. С. 22–46.
3. Відейко М. Римляни в Херсонесі. Римська присутність і готи. *Історія цивілізації. Україна. Том 1: Від киммерійців до Русі (X ст. до н. е. – IX ст.)*. Харків : Folio, 2019. С. 291–295.
4. Гусев О. Ю., Котилко Я. М. Характеристика поняття «національні меншини (спільноти) України». *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2023. Т. 34 (73). № 2. С. 40–47. URL: <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2023.2/07>

5. Ковалинська І. В. Поняття «полікультурність» та «мультикультурність» у науковому дискурсі. *Освітологічний дискурс*. 2016. № 1 (13). С. 65–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2016_1_9
6. Моця О. П. Київська Русь: держава, культура, народність. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки» / редкол.: В. В. Трофимович (голов. ред.) [та ін.]. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2018. – Вип. 27. С. 17–21.
7. Надольська В. Етнічні меншини Волині (кінець 30-х – 90-ті рр. XX ст.). *Народознавчі зошити*. Львів, 2001. № 3 (39). С. 634–638.
8. Ніколаєць Ю. О. Національні меншини України у роки Другої світової війни у контексті етнополітичних практик воюючих сторін: науковий дискурс. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2020. Вип. 5–6 (91–92). С. 321–367. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nikolaiets_natsionalni.pdf

Наталя Печеніна

*кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії,
Криворізький державний педагогічний університет,
м. Кривий Ріг, Україна.
e-mail: natalip1208@ukr.net*

З досвіду міжнародної співпраці Криворізького державного педагогічного університету з європейськими країнами (2022–2026 рр.)

Анотація

У статті проаналізовано основні напрями та результати міжнародної співпраці Криворізького державного педагогічного університету з європейськими партнерами у 2022–2026 роках, зокрема участь істориків Польщі та Німеччини у розвитку освітніх і наукових ініціатив. Висвітлено значення гостьових лекцій, спеціалізованих курсів і спільних академічних проєктів для модернізації історичної освіти, впровадження сучасних методологічних підходів та посилення міжнародної академічної інтеграції університету.

Natalia Pechenina

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of history
Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, Ukraine
e-mail: natalip1208@ukr.net*

Experience of International Cooperation of Kryvyi Rih State Pedagogical University with European Countries (2022–2026)

Abstract

The article analyzes the main directions and outcomes of international cooperation between Kryvyi Rih State Pedagogical University and European partners during 2022–2026, with particular attention to the contribution of historians from Poland and Germany to the development of

educational and academic initiatives. It highlights the importance of guest lectures, specialized courses, and joint academic projects for the modernization of historical education, the implementation of contemporary methodological approaches, and the strengthening of the university's international academic integration.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації системи вищої освіти України, зумовлених як внутрішніми реформами, так і зовнішніми викликами періоду 2022–2026 років, особливої актуальності набуває розвиток міжнародної академічної співпраці як важливого чинника забезпечення якості освітнього процесу та інтеграції до європейського науково-освітнього простору. Криворізький державний педагогічний університет у зазначений період активно розширював партнерські зв'язки з науковими установами європейських країн. Особливе місце в цьому процесі посідає наукова та освітня підтримка з боку істориків Польщі та Німеччини, яка реалізовувалася через проведення гостьових лекцій, розробку та впровадження спеціалізованих навчальних курсів, а також участь у спільних академічних ініціативах.

Метою цієї статті є аналіз основних напрямів та результатів міжнародної співпраці Криворізького державного педагогічного університету з європейськими партнерами у 2022–2026 роках,

Виклад матеріалу. Вагомим складником міжнародної співпраці Криворізького державного педагогічного університету у 2022–2026 роках стала взаємодія з польськими науковими та освітніми інституціями, яка набула системного й багатовимірного характеру.

Польський напрям співпраці реалізовувався через партнерство з Українським історичним товариством в Польщі (голова – професор Роман Дрозд) та такими провідними університетами, як Гданський університет, Університет Марії Кюрі-Склодовської, Поморський університет у Слупську та Вроцлавський університет. Співпраця з польськими істориками характеризувалася широким тематичним спектром та орієнтацією на інтеграцію українських студентів у контекст історії Центрально-Східної Європи. Серед лекторів – Роман Дрозд (професор Поморського університету в Слупську), Роман Висоцький (професор Інституту історії Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні), Ярослав Сирник (професор Вроцлавського університету), Ігор Галагіда (професор Гданського університету) [1; 2]. У 2022/23 навчальному році в межах реалізації академічної мобільності студентів спеціальності «Історія» було організовано низку міжнародних освітніх курсів, зокрема Роман Висоцький прочитав курс «Історія Європейського Союзу: виникнення та діяльність» [3], Ігор Галагіда – курс «Суспільно-політична історія Польщі: вибрані аспекти» [4].

Важливою рисою співпраці стала її взаємність та орієнтація на довготривалі академічні зв'язки. Козолуп Олег (гр. ІІ-21), Фатченко Катерина, Чуніховська Дар'я, Падалка Анна (всі троє - гр. ІС-22) брали участь в програмі академічної мобільності Erasmus+ КА1 та пройшли семестрове навчання в Гданському університеті (Польща) [5].

Ще одна довгострокова програма – програма «Подвійний диплом», здобуття вищої освіти за інтегрованими навчальними програмами одночасно у двох навчальних закладах різних країн за рівнем «Магістр». За цією програмою маємо двох випускників – Анастасію Шевченко та Артура Квасневського [6].

Натомість німецький напрям співпраці вирізнявся більшою тематичною спеціалізацією та глибиною опрацювання окремих проблем, що простежується на прикладі партнерства з Гайдельберзький університет. Ключовим досягненням стало впровадження спеціалізованого курсу «Нацистські злочини в Україні: проблеми дослідження та комеморації», реалізованого на базі кафедри Східноєвропейської історії історичного факультету. Зміст курсу охоплював актуальні питання дослідження злочинів нацистського режиму на території України, сучасні підходи до їх інтерпретації в європейській історіографії, а також проблематику історичної пам'яті та політики комеморації та сприяв глибшому розумінню студентами складних питань інтерпретації історичного минулого та осмислення практик меморіалізації.

Вивчення цього курсу відбувалося в лютому-березні 2023 р. [7] та квітні-травні 2024 р. Заняття проводили провідні фахівці з історії України періоду Другої світової війни з Гайдельберзького університету (Німеччина) [8]. Серед них професор Таня Пентер [9], доктор Ясмін Зьонер, доктор Вольфганг Шнайдер, Королівську академію мистецтв і наук Нідерландів презентував доктор Карел Беркгоф [10].

Окрім освітнього компонента, співпраця з німецькими колегами мала важливе наукове значення, оскільки сприяла залученню українських студентів і викладачів до актуальних міжнародних дослідницьких дискусій. 25 травня студенти Гайдельберзького університету, які вивчають історію Східної Європи ХХ ст., на семінарському занятті досліджували історію росії та України в 1920-1930-ті роки. З доповіддю на тему «Голодомор 1932-1933 рр. – геноцид українського народу» студент групи ІП-20 Ростислав Горбунов [11].

Таким чином, співпраця з Гайдельберзький університет стала важливим чинником інтернаціоналізації освітнього процесу та сприяла підвищенню якості історичної освіти та інтеграції у європейський науково-освітній простір.

Також варто відзначити активну участь студентів та викладачів в Міжнародній Зонненберзькій конференції «Entwicklungsperspektiven für Europa in bewegten Zeiten», які проходили у 2023–2025 роках [12].

Порівняльний аналіз дозволяє констатувати, що співпраця з польськими та німецькими істориками мала взаємодоповнювальний характер. Польські партнери забезпечували ширший контекстуальний і регіональний вимір історичної освіти, тоді як німецькі колеги зосереджувалися на поглибленому дослідженні складних і чутливих історичних проблем із застосуванням сучасних теоретико-методологічних підходів. Спільним для обох напрямів стало активне використання гостьових лекцій і міжнародних курсів як ефективного інструменту інтеграції до європейського академічного простору.

З січня 2025 р. розпочато наукову співпрацю з Університетським коледжем у Корк (Ірландія), відколи старший викладач кафедри історії, доктор філософії Олександр Коротаєв взяв участь в науковому міжнародному дослідницькому проєкті «Розсекречена історія: КДБ та релігійне підпілля радянської України», що ініціюється урядом Ірландії [13]. 20 березня 2025 р. з гостьовою лекцією перед істориками виступив Джеймс Капало, провідний співробітник кафедри релігій Університетського коледжу Корк [14].

Висновки. Досвід міжнародної співпраці Криворізького державного педагогічного університету з європейськими партнерами у 2022–2026 роках засвідчує високий потенціал міжнародної академічної взаємодії як чинника підвищення якості історичної освіти, розвитку критичного мислення студентів і включення українських закладів вищої освіти до актуальних європейських наукових процесів.

Водночас отримані результати дозволяють окреслити перспективи подальшого розвитку міжнародної співпраці. Зокрема, доцільним є поглиблення інституційного партнерства через реалізацію спільних освітніх програм і подвійних дипломів, розширення практики довготривалих міжнародних курсів, а також активізація участі у грантових проєктах і дослідницьких консорціумах. Перспективним напрямом є також розвиток цифрових форматів співпраці, включаючи спільні онлайн-курси, відкриті лекційні платформи та академічні обміни.

Бібліографічні посилання:

1. Діалог істориків про актуальне в історичному контексті. Криворізький державний педагогічний університет. URL: <https://kdpu.edu.ua/istorii/navchalno-metodychna-robota/akademichna-mobilnist-ta-neformalna-osvita/19369-dialoh-istorykiv-pro-aktualne-v-istorychnomu-konteksti.html>
2. Фахове спілкування істориків. Криворізький державний педагогічний університет. URL: <https://kdpu.edu.ua/istorii/navchalno-metodychna-robota/fakhova-maisternia/32641-fakhove-spilkuvannia-istorykiv.html>
3. Курс лекцій польського професора для українських студентів-істориків. Криворізький державний педагогічний університет. URL: <https://kdpu.edu.ua/istorii/navchalno-metodychna-robota/akademichna-mobilnist-ta-neformalna-osvita/22795-kurs-lektsii-polskoho-profesora-dlia-ukrainskykh-studentiv-istorykiv.html>
4. Академічна мобільність в режимі онлайн. Криворізький державний педагогічний університет. URL: <https://kdpu.edu.ua/istorii/navchalno-metodychna-robota/akademichna-mobilnist-ta-neformalna-osvita/20987-akademichna-mobilnost-v-rezhymi-onlain.html>
5. Академічна мобільність студентів-істориків. Зима' 2023. Криворізький державний педагогічний університет. URL: <https://kdpu.edu.ua/istorii/navchalno-metodychna-robota/akademichna-mobilnist-ta-neformalna-osvita/24063-akademichna-mobilnist-studentiv-istorykiv-zyma-2023.html>
6. Результат академічної мобільності: магістр історії отримала подвійний диплом. Криворізький державний педагогічний університет. URL: <https://kdpu.edu.ua/press-centre/novyny/novyny-mizhnarodnoho-spivrobitnytstva/30771-rezultat-akademichnoyi-mobilnosti-mahistr-istoriyi-otrymala-podviyny-dyplom.html>
7. Академічна мобільність: історики. Криворізький державний педагогічний університет. URL: <https://kdpu.edu.ua/istorii/navchalno-metodychna-robota/akademichna-mobilnist-ta-neformalna-osvita/26659-akademichna-mobilnist-istoryky.html>

8. Академічна мобільність істориків. КДПУ - Гайдельберзький університет. Криворізький державний педагогічний університет. URL: <https://kdpu.edu.ua/istorii/navchalno-metodychna-robota/akademichna-mobilnist-ta-neformalna-osvita/22779-akademichna-mobilnist-kdpu-haidelberzkyi-universytet.html>
9. Гостьова лекція проф.Т.Пентер. Криворізький державний педагогічний університет. URL: <https://kdpu.edu.ua/istorii/navchalno-metodychna-robota/akademichna-mobilnist-ta-neformalna-osvita/25539-hostova-lektsiia-proftpenter.html>
10. Актуальні проблеми історії: гостьова лекція д-ра К.Беркгофа. Криворізький державний педагогічний університет. URL: <https://kdpu.edu.ua/istorii/navchalno-metodychna-robota/akademichna-mobilnist-ta-neformalna-osvita/24867-aktualni-problemy-istorii-hostova-lektsiia-d-ra-kberkhofa.html>
11. Семінар в Гайдельберзькому університеті. Криворізький державний педагогічний університет. URL: <https://kdpu.edu.ua/istorii/navchalno-metodychna-robota/akademichna-mobilnist-ta-neformalna-osvita/22518-seminar-v-haidelberzkomu-universyteti.html>
12. Міжнародна Зонненберзька конференція: участь істориків. Криворізький державний педагогічний університет. URL: <https://kdpu.edu.ua/istorii/navchalno-metodychna-robota/akademichna-mobilnist-ta-neformalna-osvita/31313-mizhnarodna-zonnenberzka-konferentsiia-uchast-istorykiv.html>
13. Кривий Ріг - Бад Кіссінген : реалізація права на академ.мобільність. Криворізький державний педагогічний університет. URL: <https://kdpu.edu.ua/istorii/navchalno-metodychna-robota/akademichna-mobilnist-ta-neformalna-osvita/21805-krivij-rig-bad-kissingen-realizatsiya-prava-na-akadem-mobilnist.html>
14. О.Коротаєв: звіт про участь в міжнародному проекті. <https://kdpu.edu.ua/istorii/naukova-robota/naukova-robota-vykladachiv/28958-okorotaiev-zvit-pro-uchast-v-mizhnarodnomu-proiekti.html>
15. Гостьова лекція Дж.Капало. Криворізький державний педагогічний університет. URL:<https://kdpu.edu.ua/istorii/zahalna-informatsiia/novyny/29692-hostova-lektsiia-dzhkapalo.html>

Анатолій Подольський

*кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України, директор Українського центру вивчення історії Голокосту, м. Київ, Україна.
e-mail: apodolskyi@gmail.com*

Освітня та наукова діяльність

Українського центру вивчення історії Голокосту: меморіальні проекти в часи російської війни проти України

Анотація

Доповідь присвячена освітній та науковій діяльності Українського центру вивчення історії Голокосту, наголос зроблено на роботу по вшануванню пам'яті жертв Голокосту в Україні під час російської агресії та війни. Як приклад проаналізовано науково-освітній, меморіальний проект «Камені спотикання».

Anatolii Podolskyi

*Candidate of Historical Sciences, Leading Research Fellow
at the I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Director of the Ukrainian Center for Holocaust Studies, Kyiv, Ukraine.
e-mail: apodolskyi@gmail.com*

Educational and Scientific Activities

of the Ukrainian Center for Holocaust Studies: Project of Memory during the Russian War Against Ukraine

Abstract

The report is devoted to the educational and scientific activities of the Ukrainian Center for the Study of the History of the Holocaust, with an emphasis on the work to honor the memory of Holocaust victims in Ukraine during the Russian aggression and war. As an example, the scientific and educational memorial project “Stumbling Blocks” is analyzed.

Український центр вивчення історії Голокосту (УЦВІГ) засновано у 2002 році. Центр є неурядовою громадською організацією, яку було створено в партнерстві з Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України. Пріоритетними напрямками роботи Центру є наукові дослідження та педагогічна діяльність. Основними темами наукових досліджень є регіональні особливості Голокосту на теренах України, відображення Голокосту в ЗМІ під час нацистської окупації України, нацистська ідеологія та механізми її реалізації, проблеми антисемітизму та заперечення Голокосту, компаративні дослідження Голокосту та інших геноцидів. Центр проводить конференції та семінари з цієї проблематики. В рамках педагогічної діяльності Центр консультує викладачів історії Голокосту у середніх та вищих навчальних закладах України, сприяє створенню та поширенню освітніх програм та підручників з цього предмету для

українських шкіл, проводить конкурси учнівських та студентських робіт. Поряд з основними напрямками роботи Центр проводить видавничу діяльність, має періодичні видання: науковий часопис «Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі» та інформаційно-педагогічний бюлетень «Уроки Голокосту». Центр співпрацює з науковими та педагогічними установами з інших країн світу [3].

В часи повномасштабного вторгнення Росії проти України УЦВІГ не припиняв і не припиняє свою наукову, освітню, меморіальну діяльність. Широкомасштабна війна путінської Росії проти України одразу і суттєво змінила підходи до вивчення теми Голокосту [1, арк.6-8]. Зокрема, в першу чергу, це вплинуло на освітян, що фахово викладали історію Другої світової війни, історію Голокосту. Вчителі історії, студенти, науковці, викладачі вишів - ставши на захист країни зі зброєю в руках чи опинившись в евакуації, на прифронтових або, навіть, окупованих територіях, отримали особистий досвід вже цієї війни. За цих обставин вивчати і викладати історію Голокосту так, як ми це робили до 24 лютого 2022 р., більше неможливо. Бо на тлі масових злочинів, вчинених російськими загарбниками проти цивільного населення в Україні, напрошуються нові аналогії, порівняння путінської Росії із тоталітарними режимами минулого і т.п. Тобто, ми почали думати над зміною парадигми. Адже неправильно і неможливо готувати навчальні посібники, готувати тексти чи викладати історію Голокосту і при цьому робити вигляд, що ніби нічого не відбувається тепер, під час російської агресії та війни проти України.

Як викладати історію Голокосту після 24 лютого 2022 року? Що з нашим словником під час війни? Запозичення термінів, категоріального апарату з контексту історії Другої світової війни та інше. Український центр вивчення історії Голокосту частково, ще на початку повномасштабної війни дав відповідь на ці питання. Зусиллями наукових співробітників Центру та викладачів історії було підготовлено електронний навчальний посібник [1]. Вже більше чотирьох років як українські освітяни використовують його під час уроків історії в старших класах своїх навчальних закладів.

Важливим для діяльності Українського центру вивчення історії Голокосту в часи сучасної війни залишається меморіальний напрям роботи, а саме вшанування пам'яті жертв Голокосту. Один з потужних прикладів такої меморіальної діяльності є проєкт «Один камінь- одне життя. 80 Каменів спотикання для Києва» [2]. Цей проєкт спрямований на вшанування єврейських та неєврейських жертв Бабиного Яру УЦВІГ разом з Посольством Німеччини в Україні розпочав у 2021 році, коли відзначались 80 роковини трагедії Бабиного Яру. Проте, з початком повномасштабного російського вторгнення в Україну проєкт був призупинений, але вже у 2025 році продовжений.

Варто відзначити, що «Камені спотикання» – це міжнародний проєкт, покликаний вшанувати пам'ять жертв нацизму. В його ідеї лежить встановлення меморіального «каменю», невеликої металевої таблички з відомостями про особу, яка загинула від рук націонал-соціалістів в добу Голокосту або врятувалась попри переслідування. «Камені спотикання» встановлюються поблизу її останнього місця проживання, роботи або навчання, аби перехожі метафорично «спотикнулись» через нього та

зупинились на хвилинку, замислившись про людину, яка жила тут колись. Певною мірою «зустрілись» з цією людиною та представили жахливі часи, в які довелося жити і загинути цій людині. Ініціатива проєкту "Камені спотикання" належить німецькому художнику Гунтеру Демнігу (Gunter Demnig), що був розпочатий в Німеччині в середині 1990-х років минулого століття, вже більше як 25 років тому. Закладеними в землю бетонними кубами з латунними пластинами вшановується пам'ять про людей, яких в період з 1933 до 1945 року переслідували і в більшості випадків убили нацисти, націонал-соціалістичний злочинний режим, що був у Німеччині. Проєкт "камені спотикання" присутній у численних містах Німеччини та Європи. "Камені спотикання" встановлюють в пам'ять про євреїв Європи, жертв Голокосту, а також про сінті й рома, людей з політичного та релігійного спротиву, гомосексуалів, свідків Ієгови, жертв "евтаназії" чи начебто "асоціальних". Бетонні куби з ребром довжиною 10 сантиметрів закладаються у тротуар перед останнім вільно обраним місцем проживання переслідуваних нацистами. Ім'я особи та ключові дані, обумовлені переслідуванням, гравіюють на латунній пластині на поверхні.

Як вже було зазначено у столиці проєкт розпочався напередодні повномасштабного російського вторгнення у нашу країну і отримав назву: «Один камінь, одне життя – 80 каменів спотикання для Києва» приуроченому до 80 річниці трагедії у Бабиному Яру. В рамках проєкту відбулося встановлення іменних «каменів спотикання», що вшанували пам'ять людей, чия доля була пов'язана з Бабиным Яром, тобто ті, хто був вбитий чи переслідуваний нацистським режимом у період з 1941 по 1943 рік. До проєкту було залучено команди учасників: представників навчальних закладів, громадських організацій та приватних осіб. Вони провели дослідження біографій персоналій до вшанування, відвідали освітні заходи, пов'язані з історією Бабиного Яру, історією меморіалізації цього простору тощо. Це зробило київську реалізацію проєкту не лише комемораційною, а й освітньою. Проєкт поставив на меті забезпечити щоденну «зустріч» містян з пам'яттю про тих киян, котрі загинули чи постраждали від нацистських переслідувань у період окупації міста. Ми прагнемо ввести цю пам'ять до міського простору Києва.

Протягом 30 вересня-8 жовтня 2021 року з нагоди 80-х роковин трагедії Бабиного Яру Український центр вивчення історії Голокосту разом з партнерами відкрив перших 10 «каменів спотикання» для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру. Восени 2025 та навесні 2026 років було встановлено ще 6 Каменів спотикання. Камені були відкриті киянам, євреям і неєвреям, тим хто був вбитий нацистськими окупантами, тим хто врятувався і тим, хто рятував. Проєкт став можливим не тільки завдяки підтримки Посольства Німеччини в Україні, КМДА а головне – командам учасників, що досліджували біографії. Це вчителі, учні, студенти навчальних закладів України, що зголосилися працювати в проєкті та яких відібрав УЦВІГ. Всі докладні біографії киян, яким поставили у столиці «камені спотикання» можна знайти на офіційному сайті проєкту [2]. Це результат дослідницької, фахової роботи команд проєкту.

В Україні цей проєкт вперше з'явився в 2009 році у невеличкому старовинному українському місті Переяславі-Хмельницькому, що знаходиться на відстані близько 100 км. на схід від Києва. Протягом 2009-2017 років в місті було встановлено дев'ять «каменів спотикання» жертвам нацистської окупації України та жертвам Голокосту. Наступним місцем в Україні, де були встановлені «камені спотикання» стало давнє волинське місто Рівне, що більше ніж за 300 км. на захід від Києва. Влітку 2018 року в Рівному було встановлено п'ять «каменів спотикання» людям, що стали жертвами німецьких окупантів в роки Другої світової війни. У одному з найвідоміших історичних і культурних міст України, у Чернівцях, що розташоване на землях Північної Буковини, близько 600 км на захід від Києва, було встановлено меморіальний знак «Поріг пам'яті» (Stolperschwelle) в рамках відзначення 80-х роковин початку Голокосту на території Буковини, 6 липня 2021 року. «Поріг пам'яті» в пам'ять про євреїв Чернівців, депортованих в 1942 році зі стадіону «Маккабі» у Чернівцях. Поки у цьому місті немає «каменів спотикання», проте вперше в Україні з'явився «Поріг пам'яті».

Таким чином, на сьогодні в Україні вже встановлено тридцять «каменів спотикання» в трьох містах країни: в Переяславі-Хмельницькому, Рівному та Києві. А також один «поріг пам'яті» в Чернівцях. Така форма вшанування пам'яті жертв Другої світової війни, жертв Голокосту поступово поширюється і стає доволі популярною в Україні. Такий процес відбувається завдяки ініціативам українських неурядових наукових і освітніх організацій та підтримки таких ініціатив з боку німецьких партнерів та, в першу чергу, дозволу і підтримки засновника проєкту в Німеччині та європейських країнах п. Гюнтера Демніга і Stolpersteine Foundation [4]. Шлях проєкту в Україні розпочався 2009 року і продовжується дотепер. Незважаючи на бюрократичні перепони в кожному місці проєкту, про що говорили і писали його ініціатори, скрізь встановлення «каменів спотикання» врешті решт було підтримано місцевою громадою і місцевою владою. Ми налаштовані оптимістично і віримо в те, що такий меморіальний проєкт має потужне майбутнє в Україні, де вже до реалізації проєкту долучатимуться не тільки неурядові інституції та ентузіасти, але й місцева і центральна влада України. Очевидно, проєкт має бути розширений не тільки у столиці, але й в багатьох регіонах України.

Бібліографічні посилання

1. Бобров В.О. (Ред.). *Як говорити про Голокост після 24 лютого 2022 року. Рекомендації для вчителів : електронне видання*. Київ : Український центр вивчення історії Голокосту. 2022. URL: https://holocaust.kyiv.ua/Other/details/yak_gov_hol2022?objId=2022
2. Офіційний сайт міжнародного освітнього, меморіального проєкту «Один камінь – одне життя. 80 каменів спотикання для Києва». URL : <https://kyivstones.org/>
3. Офіційний сайт Українського центру вивчення історії Голокосту. URL : <https://holocaust.kyiv.ua/>
4. Сайт Фонду Stolpersteine Foundation. URL : <https://www.stolpersteine.eu/en/the-foundation>

Ольга Посулько

*кандидат історичних наук, доцент, завідувачка кафедри історії України,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна
e-mail: olgaposunko70@gmail.com*

Еріка Алманова

*студентка 2 курсу історичного факультету,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна
almanovaerika@gmail.com*

**Цалкінські греки в Україні: досвід діяльності Дніпропетровського
обласного товариства греків «Патріда»**

Анотація. У статті досліджується досвід діяльності Дніпропетровського обласного товариства греків «Патріда» як осередку збереження культурної ідентичності греків, зокрема цалкінських урумів, в Україні. Аналізуються основні напрями роботи організації, її роль у підтримці мовної та культурної спадщини греків-переселенців.

Olha Posunko

*Ph. D (History), Associate Professor,
Head of the History of Ukraine Department,
Oles Honchar Dnipro National University
Dnipro, Ukraine
olgaposunko70@gmail.com*

Erika Almanova

*a second-year student at the Faculty of History,
Oles Honchar Dnipro National University
Dnipro, Ukraine
almanovaerika@gmail.com*

**The Tsalka Greeks in Ukraine: the experience
of the Dnipropetrovsk Regional Greek Society “Patrida”**

Abstract

The article examines the activities of the Dnipropetrovsk Regional Greek Society «Patrida» as a centre for preserving the cultural identity of the Tsalki Greek community in Ukraine. The main directions of the organization's work and its role in supporting the linguistic and cultural heritage of the Greek settlers are analysed.

Постановка проблеми. Цалкінські греки є окремою групою понтійського субетносу, що компактно проживає у Цалкінському районі Грузії. Їхні предки походять із Північно-Східної Анатолії, переважно з Ерзурумського та Трабзонського еялетів. Масове переселення греків на Кавказ розпочалося у 1830 р., внаслідок російсько-турецької війни 1828-1829 рр., коли за Адріанопольським договором православним грекам, які воювали на боці Росії, дозволили переселитися в межі Російської імперії [7, с. 6–7].

Більшість цалкінських греків належить до тюркофонів-урумів, які сповідують православ'я, але в побуті послуговуються діалектом турецької мови поряд із російською та грузинською. Попри мовні відмінності між тюркофонами та еллінофонами, обидві групи зберігають глибоку грецьку етнічну самосвідомість [1, с. 60–61].

В українській дослідницькій традиції проблематика цалкінських греків фактично залишається малодослідженою. Певний внесок зробили культурологиня Гулай О. С., етнографиня Араджионі М. А., краєзнавець Калмакан М. О. [2, 4, 6]. Практична сторона організації цалкінських греків в Україні реалізована в значній мірі завдяки діяльності активіста грецької діаспори Д. С. Алманова. До сьогодні окремого системного дослідження, присвяченого саме цій спільноті в Україні, не існує.

Метою даної розвідки є огляд міграції цалкінських греків на територію України та аналіз досвіду їхньої інституційної самоорганізації на прикладі Дніпропетровського обласного товариства греків «Патріда». Інтерв'ю його керівника, Дмитра Алманова, є важливим джерелом інформації для узагальнення матеріалу.

Виклад матеріалу. Міграція цалкінських греків до України є відносно новим явищем. Активна освітня міграція молоді з грецьких сіл Грузії до Української РСР розпочалася з середини ХХ ст. і особливо посилилася наприкінці 1960-х рр. В той час Дніпропетровськ став одним із перших центрів цалкінського земляцтва. Сюди приїздили на навчання, згодом залишалися для професійної реалізації, створювали родини. Паралельно осередки цалкінських греків формувалися також у Харкові, Криму та в Одеському регіоні.

Починаючи з 1990-х рр. і до сьогодні Дніпро залишається одним з важливих центрів грецької громади. У 1991 р. Дмитро Алманов разом із Шотою Дядяєвим заснували міське товариство греків «Еллада», а у 1997 р. – Дніпропетровське обласне товариство «Патріда», яке увійшло до Федерації грецьких товариств України. Ці організації об'єднували як цалкінських тюркофонів, так і надазовських греків-урумів та ромеїв. Основними напрямками роботи стали недільні школи з вивчення новогрецької мови (дімотіки), гуртки грецьких танців, відзначення Дня незалежності Греції (25 березня), а також участь у міських і обласних культурних заходах національних громад. Восени 2025 р. в Університеті митної справи та фінансів у Дніпрі відкрито Українсько-

грецький центр, що об'єднав різні грецькі громади регіону, зокрема й переселенців із грецьких районів Донецької області.

Доля самого керівника «Патріди», за його словами, є достатньо типовою для представників даної громади. Алманов Дмитро Спиридонович (1943 р. н.) родом з Цалкінського району Грузинської РСР. За походженням – представник понтійських греків, нащадок переселенців із Карса та Ерзурума. До Дніпропетровська прибув у 1960 р. з освітньою метою – навчався у Дніпропетровському інженерно-будівельному інституті, отримав фах інженера-будівельника. Рік служив в армії, повернувся до Цалки, а 1969 р. з родиною остаточно осів у Дніпропетровську.

Кожен такий студент, згодом житель Дніпропетровська, ставав потенційним «першопроходцем» проживання у новому краї. Через якийсь час приїздили інші родичі та знайомі. Пристосуватися до нових умов дозволяли міцні стосунки земляків, які всіляко підтримували один одного. База для організаційного оформлення громади виникла, коли її кількість перевищила 100 осіб.

Ідею грецьких клубів Д. С. Алманов запозичив під час відряджень до Москви. Поштовхом до дії стали проголошення незалежності України у 1991 р., активізація національних рухів і нове законодавство про національні меншини. Того ж року на міському рівні виникло товариство «Еллада», а 1997 р. Алманов зареєстрував обласне товариство «Патріда» і очолив його. Паралельно в області діяла інша грецька організація «Елліфтерія». Спочатку між ними існувала певна конкуренція, однак згодом відносини переросли у партнерство та спільне проведення заходів.

Загалом усі грецькі товариства об'єднували близько 400 осіб. «Патріда» налічувала приблизно 200 членів, переважну більшість яких становили цалкінські греки, і залишалася найчисельнішою аж до початку повномасштабного вторгнення Росії у 2022 р.

На початку 2000-х рр. діяльність товариства вийшла за межі локального рівня: було налагоджено зв'язки з Грецією та міжнародними об'єднаннями. Зокрема, для грецької молоді Дніпропетровщини щоліта почали організовувати безкоштовні поїздки до таборів відпочинку у грецькому місті Кавала. Також за посередництва меценатів з Греції був підписаний договір із міжнародною гуманітарною організацією «Лікарі світу», за яким дніпровські греки могли отримувати безкоштовну медичну допомогу в міських закладах охорони здоров'я. Крім цього, товариство «Патріда» почало брати активну участь у всесвітніх з'їздах та конференціях понтійських греків, що проходили в Афінах і Салоніках.

Допомога товариству з боку органів місцевої влади носить радше ситуативний характер. За словами Д. С. Алманова, у 2010 р. за сприяння Дніпропетровської ОДА профінансовано видання книги документальних нарисів «Греки Дніпропетровщини» [3]. Міська влада надавала консультативну

підтримку в пошуку приміщення для грецького центру. В обох випадках допомога була одноразовою. Ці факти свідчать скоріше про відсутність системної програми підтримки грецької спільноти, та і загалом національних громад, з боку місцевої влади.

Суттєвих трансформацій діяльність товариства зазнала в умовах російсько-української війни. Воєнні події призвели до скорочення чисельності громади, припинення масових заходів та переходу до онлайн-форм роботи. Водночас відбулося об'єднання з переселенцями з грецьких сіл Донецької області, що змінило соціальну структуру діаспори та актуалізувало нові завдання.

Висновки. Цалкінськи греки відіграли ключову роль у становленні грецького діаспорного руху на Дніпропетровщині. Діяльність товариства «Патріда» посприяла популяризації грецької культури й мови в регіоні. Втім, в нових умовах нагальними стають питання кількісного збереження громади, її розвиток і організація майбутнього в Україні.

Бібліографічні посилання

1. Аклаев А. Р. Этноязыковая ситуация и некоторые особенности этнического самосознания грузинских греков (по материалам исследований в Цалкском районе Грузинской ССР). *Советская этнография*. 1988. № 5. С. 60–70.
2. Араджиони М. А. Греки Крыма и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII в. – 90-е гг. XX в.). Монография. Симферополь: Издат. дом «Амена», 1999. 132 с.
3. Греки Дніпропетровщини: історія та сучасність / упоряд. Д. С. Алманов, О. М. Катічев ; гол. ред. В. М. Трофимович. Дніпропетровськ: Арт-Прес, 2012. 112 с.
4. Гулая О. С. Традиції жертвоприношення як культурний код етнічної свідомості греків України. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*. 2013. Вип. 5. С. 28–34.
5. Інтерв'ю голови громадської організації «Дніпропетровське обласне товариство греків «Патріда» Д. С. Алманова (2026 р.). *Особистий архів Е. Алманової*. 8 арк.
6. Калмакан М. А. Малобуяльские греки: введение в историю, именные списки по данным метрических книг Иоанно-Предтеченской церкви за 1814–1833 гг., 1881–1917 гг. Одесса: Друк, 2002. 361 с.
7. Читлов Д., Читлов Ф., Гуриели Э. Цалкинцы – дети Грузии: Историко-публицистическое и научно-социологическое исследование. Тбилиси, 1992. 336 с.

Дмитро Романчук
*старший науковий співробітник,
 Дніпропетровський національний історичний музей
 ім. Д. І. Яворницького, м. Дніпро, Україна
 e-mail: romanchuk_museum1849@yahoo.com*

«The Face of the Soviet Sphinx»: Україна 1922 року у свідченнях європейських емісарів місії Нансена

Анотація

В доповіді представлений короткий огляд звітів емісарів місії Ф. Нансена, як унікальних джерел з історії голоду 1921-1923 рр. в Україні. Розглянуті економічні, соціальні та антропологічні аспекти катастрофи. Свідчення європейців фіксують не лише гуманітарну трагедію, а й політичну природу голоду, викриваючи радянську систему як «хижацьку державу» (predatory state).

Dmytro Romanchuk
*Senior Research Fellow,
 Dmytro Yavornytskyi Dnipropetrovsk National Historical Museum
 Dnipro, Ukraine
 e-mail: romanchuk_museum@yahoo.com*

«The Face of the Soviet Sphinx»: Ukraine of 1922 in the Testimonies of European Emissaries of the Nansen Mission

Abstract

The report presents a concise overview of the accounts provided by the emissaries of F. Nansen's mission as unique primary sources on the history of the 1921-1923 famine in Ukraine. The economic, social, and anthropological aspects of the catastrophe are examined. The testimonies of these Europeans document not only the humanitarian tragedy but also the political nature of the famine, exposing the Soviet system as a «predatory state».

Постановка проблеми. Місія Ф. Нансена – один з перших масштабних прикладів практичної реалізації європейської солідарності щодо України. В умовах гуманітарної катастрофи 1921-1923 рр. діяльність місії вийшла за межі простої допомоги, ставши актом визнання суб'єктності України в європейському просторі. Досвід подолання гуманітарної катастрофи 1920-х рр. через залучення зовнішніх ресурсів залишається актуальним і в сучасних реаліях.

Мета доповіді – охарактеризувати та порівняти зміст реляцій європейських емісарів місії Нансена як потужну джерельну базу для вивчення голоду 1921-1923 рр. в Україні. Цей корпус джерел має колосальний потенціал для досліджень історії повсякденності та побуту катастрофи, антропологічних та психологічних аспектів, разом з тим це джерела про солідарність та етичний вибір конкретних людей, що їхали в епіцентр епідемій та голоду, щоб допомогти абсолютно чужому народу.

Джерельну базу дослідження складають звіти представників Місії Нансена та пов'язаних з нею організацій (МКЧХ, МСДД): керівника місії в Україні В. Квіслінга, економічного експерта Ж. де Люберзака, делегатів Ж. Дессона, С. Ферр'єр, Е. Жильсона, Дж. Горвіна та Н. Рамзеєра. Проведений аналіз дозволяє констатувати високий рівень конвергенції свідчень, та виокремити як спільні ключові сюжети, так і унікальні компоненти, притаманні лише одному автору. Разом вони формують панорамну багатовимірну модель катастрофи.

Географію обстежень зумовив голод. В. Квіслінг виділив п'ять ключових губерній, що стали епіцентром трагедії: Донецьку, Катеринославську, Миколаївську, Одеську та Запорізьку, а також південь Полтавської, Кременчуцької та Харківської. Окремо підкреслив критичне становище Криму, який територіально та логістично був інтегрований у загальну картину лиха на півдні [3, с. 2].

Майже кожен автор виокремлює вокзали та залізничні станції як специфічні локації, де концентруються біженці та фіксується найвища щільність смертності. На вокзалі Полтави за два дні загинуло 400 дітей [5, арк. 21], а опис дітей та дорослих на вокзалі Кременчука (пухлі ноги від голоду, гнійні рани, поїдання сміття) є одним із найсильніших і найстрашніших емоційних свідчень Ж. де Люберзака [6, с. 307]. Через станцію Знам'янка щодня проходило від 3 до 5 тис. біженців, 70 % яких були з Поволжя [4, арк. 294]. Ж. де Люберзак єдиний автор який згадує про блокаду міст – міліція не пускала голодуючих біженців до Києва, що показує, як влада намагалася ізолювати міста від наслідків голоду в селах, що прирікало тисячі людей на смерть на перонах, вокзалах та вздовж залізничних колій [6, с. 304].

Повний колапс економіки спричинив руйнацію простору та матеріальної культури. «Паливний голод» проявився у знищенні житла – описані села, де будинки розібрані на дрова, що фактично стирало ці поселення з ландшафту [3]. Використання перекотиполя, як єдиного джерела тепла свідчить про повну відсутність вугілля та дров, більше того, про розвал транспортної логістики [4, арк. 288, 289; 2, с. 888], адже, як зазначає Ж. де Люберзак на Донбасі вдосталь вугілля, яке псується, «горить» [6]. В Харкові, Одесі, Катеринославі будинки розграбовані на дрова, знищуються предмети побуту, вирубуються парки та алеї [1; 5, арк. 7, 12; 4, арк. 292]. Відбулася повна дегуманізація певних районів – відсутність людей і свійських тварин, тисячі гектарів необроблених полів, засилля диких гризунів (бабаків та ховрахів), страх натрапити на бандитів тощо [6, с.307; 4, арк. 289, 294].

Антропогенний тиск на фауну проявився в тотальному винищення свійських тварин – корів, коней, свиней, птиці, включаючи навіть котів і собак («усіх з'їли»), що є класичним маркером термінальної стадії голоду. Це в свою чергу призвело до тяглової кризи, а вона – до аграрного регресу. В Запорізькій губернії поголів'я свійських тварин зменшилось у 8 разів з 1,5 млн. голів до 196 тис. в порівнянні з довоєнними даними [4, арк. 295]. Статистика втрати поголів'я

коней (у Дальнику – з 3000 голів до 150, в Лоцманській Кам'янці на 1000 домогосподарств залишилось 23 коня), призвело до скорочення посівних площ більш ніж утричі та пояснює механізм самовідтворення голоду [2, с. 886; 1, с. 480]. Де Люберзак закликає до негайної тракторизації сільського господарства, інакше голод триватиме роками [6, с. 307].

Окрім надсмертності, демографічна катастрофа проявилась в неконтрольованій міграції та критичній кількості безпритульних дітей («людських уламків», «дітей Денікіна»), що стало результатом поєднання голоду, наслідків воєн та примусового переміщення близько 9000 сиріт із Поволжя до виснажених українських губерній [2, с. 885]. За висновками С. Ферр'єр сотні безпритульних дітей воліли померти від голоду та холоду, аніж підкоритися ярму дисципліни – потрапити в притулок чи дитячий будинок, – оскільки жебракуванням та злочинним життям можна було вижити, натомість в притулках шанс померти від голоду та хвороб був значно вищим [5, арк. 10]. Це підтверджують описи Ж. Дессона, який інспектував саме дитячі заклади Одеси та Катеринослава. Окрім критичної нестачі продовольства, він констатував крайню деградацію побуту: відсутність опалення, брак елементарної гігієни, відсутність мила, сорочок, простирадл; пелюшки не кип'ятилися тижнями, скупченість дітей, які спали по 3-4 особи в одному ліжку, часто поруч із хворими на тиф [1, с. 476-479]. Зафіксовані медичні наслідки голоду – через затримку розвитку діти не зможуть мати власних нащадків, супутні хвороби (холера, тиф) набули характеру епідемій, а рівень смертності від висипного тифу не нижче 25-28 %, що абсолютно не відповідало офіційній інформації від влади про 2% [4, арк. 290-291].

Без винятку всі автори так чи інакше торкнулися психології дитинства в умовах виживання. Ж. Дессона вражений тишею в дитячих будинках – замість дитячого галасу він бачить мовчазних дітей, які годинами сидять нерухомо, притиснувши коліна до підборіддя. Зафіксований стан передчасного дорослішання та зміни соціальних ролей, коли діти беруть на себе роль матері чи сестри для іншої дитини («я взяла Надю за сестру»), намагаючись штучно відтворити сімейну структуру [1, с. 470-471]. Головним стимулом для спілкування дітей є питання про їжу. Ж. Дессона і С. Ферр'єр згадують про єдиний момент, що викликав посмішку на виснажених обличчях, це була пропозиція сфотографуватися – коротка мить відчуття власної важливості [1, с. 471]. Один хлопчик навіть пропонував за фотографію «оплату» – шматочок мотузки зі своєї кишені [5, арк. 10]. Описані явища глибокої соціально-психологічної деформації – специфічні ігри в «голод і смерть» – діти лягають на землю і вдають трупи, сміючись, коли перехожі лякаються [5, арк. 20]. С. Ферр'єр глибше інших торкнулась теми соціалізації, виховання та освіти, поставивши під сумнів ефективність разової продовольчої допомоги. Вона наголошувала на необхідності комплексної реабілітації, стратегія порятунку має зміститися з кількісного на якісний рівень – краще забезпечити повний цикл

соціалізації меншій групі дітей, ніж допустити маргіналізацію більшості врятованих [5, арк. 20-21].

Фактично звіти документують економічну та політичну неспроможність радянської системи управління в Україні на початку 1920-х рр. Опис сотень покинутих дітей, що помирають на очах в урядовців в Харкові підкреслює цинізм та повну безпорадність режиму [6, с. 304]. В. Квіслінг прямо вказує на те, що реквізиції (продрозверстка) та податки за новою економічною системою виснажили запаси зерна у селян, що зробило голод неминучим. Україна була змушена відправити понад 30 млн. пудів зерна до Поволжя, навіть коли сама вже голодувала [3, с. 2, 7, 8]. Е. Жильсон відкрито констатує політичне ігнорування кризи з боку російського уряду. Попри реальний дефіцит продовольства, більшовицька влада продовжувала вилучати українське зерно, керуючись стереотипом про «невичерпну житницю» [2, с. 884]. Держава вилучає 140 млн пудів (понад 30% від усього врожаю) як податок навіть у рік тотального неврожаю, що фактично є смертним вироком для селян [2, с.889].

Місія Нансена – не лише історія порятунку мільйонів життів, а й свідчення того, що Україна історично перебувала у фокусі європейської громадськості. Аналіз звітів доводить: європейці чітко ідентифікували політичну природу голоду, спростовуючи міф про його суто природні причини. Це дозволяє ретроспективно розглядати радянську систему управління через призму концепції «failed state» (недієздатної держави), обтяженої ознаками «predatory state» (хижацької держави) – яка не просто не справлялася з кризою, а свідомо поглиблювала її, вилучаючи ресурси у голодуючого населення. Попри зовнішні ознаки тоталітарного контролю, звіти делегатів фіксують повний параліч базових державних функцій: нездатність забезпечити фізичну безпеку громадян, колапс логістики та інфраструктури, втрату монополії на соціальну опіку тощо. Місія Нансена, разом з іншими філантропічними організаціями, виступила сурогатним інститутом життєзабезпечення там, де офіційна держава зазнала краху.

Бібліографічні посилання:

1. Dessonnaz G. La famine en Ukraine // Revue Internationale de la Croix-Rouge. 15 juin 1922. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S1026881200013970a.pdf>
2. Gilson E. Enquete sur la situation actuelle des enfants en Ukraine et dans les regions de la Volga. URL : <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S1026881200093375a.pdf>
3. La Famine en Ukraine. Rapport du Capitaine Vidkun Quisling, représentant du Dr. Nansen pour l'Ukraine et la Crimée, Kharkow, le 30 mars 1922. URL : <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/27721/file.pdf>
4. Notes sur la situation en Ukraine et en Crimée. Haut commissariat du Dr. Nansen. Information 29. URL: <https://archives.ungeneva.org/reports-communicated-by->

[the-international-committee-for-russian-relief-dossier-concerning/download?token=8f0477748bc6549f60c213d5176a47645a6419ed61655e9df3c75aa64c074524](https://archives.ungeneva.org/famine-en-ukraine-union-internationale-de-secours-aux-enfants-geneve-transmet-le-rapport-de-mlle-suzanne-ferriere-ainsi-quun-graphique-illustrant-la-collaboration-des-diverses-organisations-de-secours/download?token=8f0477748bc6549f60c213d5176a47645a6419ed61655e9df3c75aa64c074524)

5. Rapport de Melle Ferriere sur son voyage en Russie. URL: <https://archives.ungeneva.org/famine-en-ukraine-union-internationale-de-secours-aux-enfants-geneve-transmet-le-rapport-de-mlle-suzanne-ferriere-ainsi-quun-graphique-illustrant-la-collaboration-des-diverses-organisations-de-secours/download?token=7e397191383ee1500160fa816b61f6b24ae8fb9ac366b247679620c894e3c5c9>
6. Un voyage d'enquete economique en Ukraine. Rapport de M. Jean de Lubersac, expert economique du Dr. Nansen. Haut commissariat du Dr. Nansen. Information 25. URL: <https://archives.ungeneva.org/reports-communicated-by-the-international-committee-for-russian-relief-dossier-concerning/download?token=3a26cdef3a7fa4fae309bb5e95f4541b6407bdebf4ec837c24912139cbd3f1b6>

Варфоломій Савчук

*доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна
e-mail: varfolomey44@gmail.com*

Науковець з Польщі С. О. Мокржецький в історичному просторі Катеринославщини

Анотація

Доповідь присвячена з'ясуванню зв'язків С. О. Мокржецького з Катеринославщиною в контексті майже невідомої на сьогодні діяльності польського вченого з розвитку природничо-історичного відділу Катеринославського обласного музею імені О. М. Поля (нині – Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького) та його контактів з Д. І. Яворницьким.

Varfolomii Savchuk

*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Professor of the Department of World History,
Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine
e-mail: varfolomey44@gmail.com*

The Polish Scholar S. O. Mokrzecki in the Historical Space of the Ekaterinoslav region

Abstract

The report is devoted to clarifying the connections of S. O. Mokrzehetsky with the Katerynoslav region in the context of the almost unknown activities of the Polish scientist in the development of the natural history department of the Katerynoslav regional museum named after O. M. Pole (now

the Dnipropetrovsk National Historical Museum named after D. I. Yavornytsky) and his contacts with D. I. Yavornytsky.

Постановка проблеми. Внесок польської спільноти в культурний, науковий та технічний розвиток на українських землях за часів імперії є важливою і актуальною історичною проблемою в контексті входження сучасної України в європейський простір.

Мета доповіді. Визначити локації перебування та напрями діяльності С. О. Мокржецького на Катеринославщині і його внесок в становлення Катеринославського Обласного музею імені Поля.

Виклад матеріалу. Вперше С. О. Мокржецький з'являється на Катеринославщині влітку 1892 р. після завершенні навчання у Петербурзькому лісоому інституті. Він починає свою діяльність у Катеринославській губернії на посаді таксатора [3, с. 7]. На Катеринославщині С. О. Мокржецький працював недовго й у тому ж році обійняв таку ж посаду у Криму.

У 1893 р. таврійське губернське земство, стурбоване широким поширенням нових видів шкідників, вперше в імперії започаткувало посаду губернського ентомолога і запросило на неї С. О. Мокржецького. Це призначення стало знаковим у житті польського вченого. При підтримці таврійського земства у Сімферополі 1899 р. було відкрито природничо-історичний музей, який став центром наукових досліджень та музейної справи в Криму. Подальша діяльність С. О. Мокржецького була пов'язана з цим музеєм, директором якого він був.

Відомо, що в статуті Катеринославського Обласного музею імені О. Поля був закладений і розвиток у ньому природничого напрямку колекціонування і досліджень. І хоча Д. І. Яворницький не дуже активно опікувався розвитком цього напрямку, він, враховуючи позиції Катеринославського наукового товариства та земства щодо необхідності посилення цього напрямку, робив певні кроки щодо його розвитку. У цьому контексті важливою виявилась роль С. О. Мокржецького, який на той час вже мав значний досвід організації діяльності природничо-історичного музею.

У 1907 р. Д. І. Яворницький здійснив поїздку до Таврійського природничо-історичного музею. Ознайомлення з його експозицією та спілкування з С. О. Мокржецьким сприяло тому, що Д. І. Яворницький запропонував вченому взяти участь у наповненні колекцій природничого відділу Катеринославського обласного музею імені О. М. Поля. Вперше ці інформація була наведена в дисертаційному дослідженні Т. О. Гребінник [1, с. 83].

Д. І. Яворницький 27 грудня 1908 р. звернувся до Катеринославської губернської земської управи з поданням щодо збільшення щорічного фінансування музею «на 2400 крб до зробленого раніше у 1907 році» [2, с. 768]. У поданні зазначалось, що «перш за все необхідно збільшити субсидію директору музею при Симферопольській Губернській Земській Управі С. О. Мокржецькому, який взяв на себе обов'язок поповнити природничо-історичний відділ при музеї імені “Поля”» [2, 768].

В доповідній записці, представлений в раду музею, С. О. Мокржецький виклав бачення своєї діяльності: «14 червня 1908 р., рада обласного музею імені

“О. М. Поля” зробила мені честь і доручила організацію природничо-історичного відділення музею. Прийнявши на себе цей обов’язок, я в даний час маю честь представити як звіт про пророблене мною протягом першого півріччя, так і програму найближчої діяльності відділення» [2, с. 769].

С. О. Мокржецький подає у своїй доповідній записці широку картину можливостей природничо-історичного відділу Обласного музею імені О. М. Поля і зазначає: «Природничо-наукове відділення повинне якомога повніше і художньо відобразити образ природи і сільського господарства даної області подібно тому, як археологічне відділення, завдяки працям Д. І. Яворницького, вже надало повчальну і наочну картину давно минулого життя краю» [2, с. 769].

І далі С. О. Мокржецький розвиває своє бачення ролі природничо-історичного музею: «Місцевий музей або його природничо-історичне відділення повинно переслідувати дві головні задачі: збирання природничо-історичних і сільськогосподарських колекцій, які б слугували матеріалом для опису края; по-друге, за допомогою так званих виставкових або показових колекцій (опудала птахів і звірів, біологічні препарати, колекції шкідливих комах, моделі і т. ін.) знайомити суспільство і населення з природою і творіннями сільського господарства рідної країни» [2, с. 770]

С. О. Мокржецький навів також перелік службових обов’язків, які повинен мати preparator природничо-історичного відділу. Він склав і обґрунтував кошторис витрат на облаштування природничо-історичного відділу та на його утримання, відштовхуючись від подібних кошторисів інших земських природничо-історичних музеїв, та запевнив, що «обробка колекцій, стосунки зі спеціалістами за різними галузями природознавства і сільського господарства, визначення, опис колекцій і загальне керівництво відділенням буде лежати на мені, рівно як і вся відповідальність за постановку справи за цим відділенням, і я в міру необхідності буду приїздити до Катеринослава» [Там само]. Управа підтримала практично усі пропозиції С. О. Мокржецького і перспектива розвитку природничо-історичного відділу музею після цього набула конкретних рис.

Відомо, що природничо-історичний відділ в музеї так і не набув необхідного розвитку. Причин було декілька. Їй одна з них, що, судячи з усього, Д. І. Яворницький все-таки охолонув до цього проєкту. Чи сталося це з причин еволюції особистих стосунків Д. І. Яворницького та С. О. Мокржецьким, чи були й інші причини, потребує подальшого дослідження. Але в будь-якому разі роль С. О. Мокржецького у визначенні напрямів діяльності природничо-історичного відділу Обласного музею імені О.М. Поля була значною.

Висновки. В історії сучасного Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького була досить яскрава сторінка, яка свідчить як про наявність маловідомих стосунків між польським і українським вченими, так і те, що Д. І. Яворницький певний час все-таки мав плани на розвиток природничо-історичного відділу. Крім того, цей та інші сюжети, які в тезових рамках неможливо розкрити, свідчать, що С. О. Мокржецький досить тісно був пов’язаний з Катеринославською губернією, і є всі підстави думати, що були й

інші напрями діяльності польського вченого, які стосувалися Катеринослащини.

Бібліографічні посилання

1. Гребінник Т. О. Земські природничо-історичні музеї Півдня України: організація та природознавча діяльність. 60-ті роки XIX ст. – початок XX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.07. Київ, 2002. 210 с.
2. Приложенія къ Постановлениямъ Екатеринославскаго Губернскаго Земскаго Собранія XLIII очередной 1908 г. сессіи (съ 8 по 22 января 1909 г. включительно). Екатеринославъ : Тип. Губерн. Земства, 1909. 822 с.
3. Czyzewski J. A. Zygmunt Mokrzecki znakomity entomolog polski (Zygmunt Mokrzecki, a prominent Polish entomologist). Lwów, 1937. 80 p.

Катерина Сирко

*студентка 2 курсу факультету суспільних наук
та міжнародних відносин, Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна
e-mail: syrko-k@365.dnu.edu.ua*

Європейські освітні програми як інструмент формування спільної ідентичності

Анотація

Доповідь присвячена ролі європейських освітніх програм у формуванні спільної європейської ідентичності. Розглянуто теоретичні підходи до визначення поняття «європейська ідентичність», проаналізовано механізми впливу ключових програм ЄС – Erasmus+, Болонського процесу, eTwinning, Jean Monnet – на ціннісні орієнтації молоді. Окрему увагу приділено значенню цих програм для України в контексті євроінтеграційного курсу.

Kateryna Syrko

*Second-year student at the Faculty of Social Sciences
and International Relations, Oles Honchar
Dnipro National University, Dnipro, Ukraine
email: syrko-k@365.dnu.edu.ua*

European Educational Programs as an Instrument for Shaping a Common Identity

Abstract

The report focuses on the role of European educational programs in the process of forming a common European identity. Theoretical approaches to defining the concept of "European identity" are considered, and the mechanisms of influence of key EU programs – Erasmus+, the Bologna Process,

eTwinning, Jean Monnet – on the value orientations of young people are analyzed. Special attention is paid to the significance of these programs for Ukraine in the context of the European integration course.

Постановка проблеми. В умовах посилення євроскептицизму та зростання популістських рухів питання формування спільної європейської ідентичності набуває особливої гостроти. Для України, яка обрала незворотній євроінтеграційний курс, це питання виходить за межі академічного дискурсу і стає стратегічним пріоритетом. Освітні програми ЄС розглядаються як один із ключових інструментів цього процесу, однак їхня реальна ефективність залишається предметом наукової дискусії.

Мета доповіді. Дослідити механізми впливу європейських освітніх програм на формування спільної ідентичності та оцінити їхнє значення для євроінтеграційних процесів в Україні.

Виклад матеріалу. Європейська ідентичність розглядається як багаторівневе утворення, що виникає через взаємодію політичних акторів і процесів соціального обміну, включно з комунікацією, соціальними мережами та політичними домовленостями [2, с. 3]. Її основними складовими виступають спільні цінності, культурна належність та історична пам'ять, які формуються через процес європеїзації – трансформацію колективних уявлень на національному, регіональному та локальному рівнях [2, с. 9].

Освіта є ключовим інструментом формування європейської ідентичності. Згідно з резолюцією Ради ЄС щодо стратегічних орієнтирів європейського співробітництва в галузі освіти та навчання ET 2030 (OJ C 66, 2021), пріоритетами визначено активне громадянство, міжкультурний діалог і розвиток демократичних цінностей та соціальної згуртованості [3]. Освітня політика ЄС розглядає навчання як простір формування ідентичності.

Серед конкретних механізмів реалізації цієї функції провідне місце посідає програма Erasmus+, яка через студентську мобільність забезпечує міжкультурну взаємодію. Участь у програмі Erasmus+ сприяє зростанню рівня ідентифікації студентів із Європою, особливо серед тих, хто раніше мав слабший рівень такої ідентичності [5, с. 103–108]. Болонський процес, своєю чергою, формує спільний освітній простір через стандартизацію ступенів і визнання кваліфікацій, що створює відчуття єдиної академічної спільноти [1]. Програми eTwinning та Jean Monnet доповнюють цей підхід: перша формує європейські орієнтації у школах, друга – розвиває академічний дискурс про ЄС.

Водночас ефективність цих програм обмежена. Дослідження Ієна Вілсона показує, що учасники Erasmus із більш проєвропейськими поглядами часто мали їх і до участі, тобто програма радше підсилює вже сформовані орієнтації [7, с. 1115–1118]. До того ж вони охоплюють переважно студентську еліту, залишаючи значну частину молоді поза увагою, а домінування англійської мови суперечить принципу «єдності у різноманітті» [6, с. 490–495].

Для України участь у європейських освітніх програмах має особливе значення. З 2014 року держава є асоційованим учасником Erasmus+, а після початку повномасштабної війни активність зросла десятки тисяч українців скористалися можливостями мобільності. Це дало змогу зберегти академічні зв'язки з Європою та підготуватися до відбудови й інтеграції [4]. Молодь із досвідом навчання в ЄС стає носієм проєвропейських цінностей і сприяє їх поширенню.

Висновки. Європейські освітні програми є складовою формування спільної ідентичності. Водночас обмежене охоплення та орієнтація на академічну еліту свідчать про потребу розширення доступу для ширших груп. Для України участь у цих програмах є стратегічним чинником формування проєвропейської ідентичності

Бібліографічні посилання

1. Bologna Declaration. The European Higher Education Area: Joint Declaration of the European Ministers of Education. 1999. URL: <https://www.ehea.info/page-ministerial-conference-bologna-1999>
2. Checkel J. T., Katzenstein P. J. The politicization of European identities. *European Identity*. Cambridge University Press, 2009. P. 1-25. URL: https://assets.cambridge.org/97805217/09538/excerpt/9780521709538_excerpt.pdf
3. Council of the European Union. Council Resolution on a Strategic Framework for European Cooperation in Education and Training ET 2030. *Official Journal of the European Union*. 2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2021:066:TOC>
4. Erasmus+ support to Ukraine: four years of solidarity and action. *Erasmus+*. 2026. URL: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/node/5513>
5. European Commission. *Erasmus+ Higher Education Impact Study*. Publications Office of the EU, 2019. P. 103-108. URL: <https://orca.cardiff.ac.uk/id/eprint/123501/1/2019%20NC-02-19-323-EN-N-1.pdf>
6. Mitchell K. Student Mobility and European Identity. *Journal of Contemporary European Research*. 2012. Vol. 8, № 4. P. 490-518. URL: <https://www.jcer.net/index.php/jcer/article/view/473/369>
7. Wilson I. What Should We Expect of 'Erasmus Generations'? *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 2011. Vol. 49, № 5. P. 1113-1140. URL: <https://www.pure.ed.ac.uk/ws/files/14663622/erasmusgenerationsauthorfinal.pdf>

Євгеній Сніда

*кандидат історичних наук, доцент кафедри спеціальних галузей
історичного знання та дидактики історії,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна
e-mail: snida2017@ukr.net*

**Берестейська унія 1596 р. у системі європейської цивілізаційної
інтеграції: релігійний та соціокультурний виміри**

Анотація

У розвідці розглянуто Берестейську унію 1596 р. не лише як релігійний акт, а як масштабний європейський інтеграційний проєкт, що заклав цивілізаційні підвалини для розвитку українсько-білоруських земель. Проаналізовано соціокультурні наслідки цієї події, зокрема формування унікального синтезу візантійсько-православної духовної традиції та західноєвропейської інституційної модернізації. Доведено, що попри початковий суспільний розкол, унія стала каталізатором потужного інтелектуального сплеску й заклала підґрунтя для збереження національної ідентичності українців в умовах культурного фронтиру.

Yevhenii Snida

*PhD in History, Associate Professor in the Department of Specialised Fields
of Historical Knowledge and the Didactics of History,
Oles Honchar Dnipro National University,
Dnipro, Ukraine
e-mail: snida2017@ukr.net*

**The Union of Brest of 1596 in the Context of European Civilizational
Integration: Religious and Sociocultural Dimensions**

Abstract

This study examines the Union of Brest of 1596 not merely as a religious act, but as a large-scale European integration project that laid the civilizational foundations for the development of the Ukrainian-Belarusian lands. The study analyzes the sociocultural consequences of this event, particularly the formation of a unique synthesis of the Byzantine-Orthodox spiritual tradition and Western European institutional modernization. It has been demonstrated that, despite the initial social division, the union served as a catalyst for a powerful intellectual surge and laid the groundwork for the preservation of the Ukrainian national identity in the context of a cultural frontier.

Постановка проблеми. Кінець XVI ст. став для українських і білоруських земель періодом глибоких трансформацій. Перебуваючи в складі Речі Посполитої, ці території опинилися на перетині двох великих цивілізаційних проєктів – візантійсько-православного (Східного) та латинсько-католицького (Західного). Берестейська церковна унія 1596 р., за підсумками якої проголосили об'єднання Київської православної митрополії з Католицькою церквою під зверхністю Папи Римського, стала однією з найскладніших і найсуперечливіших подій в історії Східної Європи.

У традиційній історіографії унію нерідко розглядали крізь призму релігійного конфлікту й полонізації українців. Однак у контексті сучасних досліджень Берестейська унія постає як масштабна спроба цивілізаційної інтеграції – пошуку українсько-білоруською елітою свого місця в європейському просторі, що стрімко модернізувався.

Мета – осмислити Берестейську церковну унію 1596 р. не лише як церковно-релігійний акт, а як соціокультурний феномен, що заклав цивілізаційний вектор розвитку українських земель.

Виклад основного матеріалу. Проблематиці Берестейської церковної унії 1596 р. присвячена чисельна низка наукових праць. Так, до цієї теми зверталися О. Литвин [1], І. Сковчиляс [4], Є. Сніда [5], І. Стрихар [6], Л. Тимошенко [7], Н. Яковенко [8] та ін. Якщо для доробку істориків 1990-х рр. характерним було накопичення фактологічного матеріалу й вироблення теоретико-методологічного інструментарію з вивчення злуки двох церков, то для сучасних студій яскраво вираженою є тенденція інтегрувати унію до загальноєвропейського контексту.

Попри, здавалося б, добру вивченість цієї знаменної події з української історії, наукові пошуки в окресленій площині не припиняються. З огляду на це, а також напередодні 430-річчя Берестейської унії, вважаємо за потрібне узагальнити це явище у системі європейської цивілізаційної інтеграції крізь опцію релігійного й соціокультурного вимірів.

Наприкінці XVI ст. православна церква в Речі Посполитій перебувала в стані глибокої інституційної та інтелектуальної кризи. Після падіння Константинополя (1453 р.) духовний центр православ'я занепав, опинившись під владою Османської імперії. Натомість на сході зростала амбітність Москви, що 1589 р. домоглася утворення власного патріархату й почала претендувати на статус «Третього Риму» й покровителя всіх православних.

З іншого боку, католицька Європа переживала потужне оновлення. На Тридентському соборі (1545–1563 рр.) розпочато процеси Контрреформації, що супроводжувалися сплеском розвитку освіти, книгодрукування і появою нових чернечих орденів, зокрема єзуїтів. Православні українські єпископи (Іпатій Потій, Кирило Терлецький та ін.) гостро відчували маргіналізацію своєї церкви. Крім цього, вони були обурені дискримінацією їх з боку польської влади. Це виявлялося у порушенні світськими магнатами їхніх прав і відсутністю представництва в сенаті Речі Посполитої.

За таких умов православні ієрархи розглядали унію як інструмент *цивілізаційного вирівнювання*: можливість зберегти східний обряд і традиції, але водночас отримати політичну рівноправність, захист Папи Римського й доступ до європейської системи освіти.

Укладання унії означало спробу вирватися з ізольованого простору *Slavia Orthodoxa* (православного слов'янства), що на той час істотно відставав у модернізаційних процесах, і долучитися до *Slavia Romana* (західноєвропейського культурного кола). У ширшому геополітичному контексті Берестейську унію доцільно розглядати як своєрідний ранньомодерний європейський інтеграційний проєкт, що виходив далеко за межі суто теологічних компромісів. Для

тогочасних українських інтелектуалів об'єднання з Римом означало символічне повернення до простору *Res Publica Christiana* – єдиної загальноєвропейської спільноти, яка шукала шляхів консолідації перед обличчям зовнішніх і внутрішніх криз [5; 9].

Через цей канонічний акт Київська митрополія здобувала прямий інституційний доступ до розгалуженої західноєвропейської мережі дипломатії, книгообміну й університетської науки. Фактично, унія стала сміливою спробою українсько-білоруських еліт подолати крізь релігійно-конфесійний вимір географічну й культурну провінційність. Це був крок у напрямку деізоляції східного покордоння і перетворення з пасивних спостерігачів на повноправних співтворців європейського інтелектуального й культурного просторів [5].

Берестейська унія запропонувала унікальну модель цивілізаційного синтезу. Догматично й адміністративно греко-католицьку церкву було інтегровано до західного світу, але літургійно й ментально вона залишилася східною. Ця гібридність сформувала на українських землях специфічний культурний фронтір (пограниччя) і трансфер ідей – українці отримали змогу засвоювати західноєвропейські надбання ренесансного гуманізму, бароко, схоластичної освіти без повної втрати власної ідентичності [5].

Найвагомішим, хоч і парадоксальним, наслідком Берестейської унії став потужний культурний розвиток, що охопив як прихильників, так і противників об'єднання. Зіткнення двох ідеологій спровокувало небачену раніше інтелектуальну активність.

Дискусія навколо унії породила новий літературний жанр – полемічну публіцистику. Твори Іпатія Потія, Мелетія Смотрицького, Івана Вишенського та кліриків Острозької академії вивели тогочасну українську літературу на європейський рівень аргументації. Ця полеміка змусила обидві сторони шукати нові форми самовираження, звертатися до історії, права й теології, що стимулювало розвиток книгодрукування і науки.

Для конкуренції з католицькими єзуїтськими колегіумами, і православні, й греко-католики були змушені модернізувати свою освіту. Унійна церква згодом реформувала своє чернецтво, утворивши Чин Святого Василя Великого (василіян) (1617 р.), яке стало потужним освітнім рухом, відкриваючи школи європейського зразка [2]. Зі свого боку, православні (зокрема, Київське братство) заснували школи, що згодом злилися у Києво-Могилянську колегію (1632 р.) – навчальний заклад, побудований за західними європейськими стандартами, але для захисту східної ідентичності.

Унія пришвидшила диференціацію українського суспільства. Частина вищої аристократії в умовах релігійної невизначеності поступово полонізувалася та перейшла до римо-католицизму. Натомість захисниками православної ідентичності стали нові соціальні верстви: міщанство (через братства) та козацтво, яке перетворилося на потужну військово-політичну силу, що зрештою призвело до Хмельниччини.

У короткостроковій перспективі Берестейська унія не досягла своєї головної мети – повного об'єднання церков. Замість подолання кризи вона розколола Київську митрополію на два ворожі табори: православний

(нелегальний до 1632 р.) і греко-католицький (підтримуваний державою). Це породило жорстокі протистояння, зокрема вбивство унійного архієпископа Йосафата Кунцевича у Вітебську [3, с. 232].

Утім, у довгостроковій, багатовіковій перспективі цивілізаційний проєкт унії виявився життєздатним. Унійна церква, пройшовши через століття випробувань, у XIX–XX ст. стала головним інститутом збереження української національної ідентичності в Галичині й Закарпатті. Вона виховала генерацію національних будителів (від «Руської Трійці» до митрополита Андрея Шептицького), які інтегрували український національний рух до європейського контексту.

Висновки. Берестейська церковна унія 1596 р. була набагато складнішим явищем, ніж просто зміна церковної юрисдикції. Це був масштабний цивілізаційний проєкт, покликаний розв'язати кризу православної ідентичності через її інтеграцію до західноєвропейського культурного й політичного простору. З одного боку, унія спричинила глибокий розкол українського суспільства й стала каталізатором кривавих соціально-політичних конфліктів XVII ст. З іншого – вона запустила незворотні процеси культурної модернізації, стимулювала розвиток освіти, друкарства й філософської думки. Зрештою, Берестейська злука закріпила статус України як унікального цивілізаційного перехрестя. Створивши синтез східної духовності та західної організаційної структури, церковний союз 1596 р. сформував інституцію, що через століття відіграла ключову роль у європейському самоусвідомленні українців.

Бібліографічні посилання

1. Литвин О. С. Ставлення князя Василя–Костянтина Острозького до Берестейської церковної унії 1596 р. у світлі історіографічних інтерпретацій. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2025. Т. 36 (75), № 4. С. 62–69. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/4.9> (дата звернення 28.04.2026).
2. Недавня О. В. Василяни. Велика українська енциклопедія. 2022. URL: <https://vue.gov.ua/Василяни> (дата звернення: 30.04.2026).
3. Пронкевич О. Правдива реляція про смерть і мучеництво святого Йосафата Кунцевича. *Український історичний огляд*. 2025. Вип. 4. С. 227–236. DOI: <https://doi.org/10.47632/2786-717X-2025-4-227-236> (дата звернення: 29.04.2026).
4. Сковчиляс І. Я. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII–XVIII століть : Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. Львів : Вид-во УКУ, 2004. Т. 2. 512 с.
5. Сніда Є. О., Дяченко О. В. Інтерпретація Берестейської церковної унії 1596 р. у працях сучасних українських істориків. *Вісник гуманітарних наук*. 2026. № 17. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.19229160> (дата звернення: 01.05.2026).
6. Стрихар І. Історія церкви в Україні: бібліографічний покажчик видань із фондів бібліотеки Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. *Добрий Пастир: Науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого*. Богослов'я. Філософія. Історія. 2023. Вип. 18. С. 334–350. DOI: <https://doi.org/10.52761/2522-1558.2023.18> (дата звернення 30.04.2026).
7. Тимошенко Л. В. Феномен Берестейської унії (XVI – початок XVII ст.). Дрогобич : Коло, 2024. 760 с.
8. Яковенко Н. М. Реформація грецької церкви: унія, оновлення православ'я. Історія української культури : У 5-ти т. Київ, 2001. Т. 2. С. 505–530.

9. «Slavia Unita» в історії та культурі Київської митрополії кінця XVI – XVIII ст. / вст. ст. Максима Яременка; упоряд.: Оксана Вінниченко, Олексій Вінниченко, Ірина Скочиляс, Ярослав Федорук, Максим Яременко. Львів–Київ : Український католицький університет, 2024. 840 с.

Олена Сова

*кандидат економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу соціального капіталу,
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи
Національної академії наук України, м. Київ, Україна.
e-mail: sovy@ukr.net*

Фінансова спроможність територіальних громад у досягненні цілей згуртування

Анотація

У статті досліджено роль і значення фінансової спроможності територіальних громад як ключового чинника для досягнення цілей соціального згуртування, стійкості та розвитку місцевого соціуму в умовах сучасних викликів та євроінтеграційного курсу України.

Olena Sova

*PhD in Economics, Associate Professor,
Senior Research Fellow, Department of Social Capital,
Mykhailo Ptukha Institute of Demography and Quality of Life Research
of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
email: sovy@ukr.net*

The financial capacity of local authorities to achieve cohesion objectives

Abstract

This article examines the role and significance of the financial capacity of local authorities as a key factor in achieving the goals of social cohesion, sustainability and the development of local communities in the context of contemporary challenges and Ukraine's path towards European integration.

Постановка проблеми. Фінансова спроможність територіальної громади – це багатовимірне поняття, яке поєднує бюджетну автономію, якість управління, інституційну спроможність і соціальну відповідальність. Її посилення в умовах сучасних викликів є необхідною умовою формування згуртованого, стійкого та здатного до розвитку місцевого соціуму. Формування системи фінансової стійкості має стати пріоритетом не лише для місцевих органів влади, але й для національної стратегії регіонального розвитку. На шляху євроінтеграційного процесу України громади виступають не суто об'єктом підтримки, а рівноправним партнером у побудові соціально згуртованого суспільства.

Мета доповіді – визначити роль фінансової спроможності територіальних громад у досягненні цілей згуртування.

У контексті сучасних викликів значущими стають ті ініціативи, які поєднують інструменти місцевого бюджетування з механізмами соціального діалогу. Так, у межах проєкту «Maintaining Social Cohesion in Western Ukraine», реалізованого за підтримки Посольства Швейцарії та організації Peaceful Change Initiative, у громадах Західної України (зокрема Львівської та Закарпатської областей) були створені діалогові платформи, що забезпечували включення внутрішньо переміщених осіб у процеси прийняття рішень, обговорення стратегій відновлення та локалізацію послуг [1].

Показовим є також досвід співпраці місцевої влади з міжнародними партнерами у межах програм UNDP. Зокрема, в межах проєкту «Enhanced Citizen Engagement for Improved Community Security, Strengthened Social Fabric and Increased Stability in Areas Affected by the War in Eastern Ukraine and Beyond» в громадах Харківської, Дніпропетровської та Одеської областей було запроваджено інструменти партисипативного планування заходів безпеки та довіри [2]. Тут фінансова підтримка поєднувалася з методиками оцінки вразливостей громади та розробкою локальних стратегій соціальної згуртованості – з активною участю молоді, ветеранів і представників вразливих груп.

Значну увагу цим процесам приділяє і Програма USAID DOBRE, яка в громадах Центральної та Південної України (зокрема у Кіровоградській, Миколаївській та частково деокупованій Херсонській області) впровадила методику комплексного відновлення. Особливістю цієї методики є поєднання елементів стратегічного планування, оцінки збитків війни, потреб різних соціальних груп і формування програмних бюджетів із пріоритетом на згуртованість та місцеву взаємодію [3]. За даними локальних досліджень оцінки участі громадян у бюджетному процесі, у міських громадах, залучених до Програма USAID DOBRE, на жаль, лише 4-8% мешканців зазначили, що взяли участь у бюджетних громадських слуханнях або процесах розробки проєкту бюджету протягом останнього року. Це свідчить про низький рівень активної участі на найпростішому етапі фінансового управління, незважаючи на належні інституційні інструменти. Така ситуація показує, що навіть формально запроваджені механізми партисипативного бюджетування не гарантують активності громадян, яка є необхідною для реального згуртування. У паралельному напрямі працює і проєкт USAID HOVERLA, який запровадив грантову підтримку ОГС, що спеціалізуються на інтеграції ВПО, жіночому лідерстві, розвитку волонтерства та публічних консультацій [4].

Відзначимо внесок українських благодійних організацій у згуртованість громад. Програма «Strengthening Social Cohesion» від Caritas Ukraine, що охоплює понад 300 громад, забезпечує не лише фінансування локальних ініціатив, але й системну методичну підтримку інтеграційних та просвітницьких заходів, включаючи навчання волонтерів, організацію міжгрупових заходів і публічних кампаній проти дискримінації [5].

Фінансова спроможність також тісно пов'язана з кадровою та аналітичною спроможністю – зокрема, з наявністю підготовлених спеціалістів, внутрішніх систем моніторингу, відкритих платформ управління фінансами. Саме ці чинники формують підґрунтя для прозорого, підзвітнього й стратегічного фінансового управління, що є ключовим для соціального згуртування. Здатність громад оперувати релевантною інформацією, використовувати аналітику для прийняття рішень та налагоджувати зворотний зв'язок із громадянами є критичною умовою для реалізації орієнтованої на потреби євроінтеграції політики.

Також до складових фінансової спроможності варто віднести активну участь у фіскальній децентралізації, здатність ефективно адмініструвати місцеві податки і збори, налагоджувати взаємодію з платниками та впроваджувати цифрові сервіси. Громади, які мають високий рівень цифровізації фінансових процесів, демонструють вищу ефективність у залученні ресурсів і комунікації з громадськістю, що є важливою умовою згуртованості. Приклади з окремих регіонів України ілюструють реальний зв'язок між фінансовою спроможністю та соціальною згуртованістю. Згідно з інформації, зібраної під час форуму «Participatory Budgeting from A to Z» за підтримки USAID HOVERLA та мережі «Прозорі місцеві бюджети», в 2024 р. громади Волинської та Житомирської областей, а також громади Львівщини та Рівненщини, які реалізували інструменти програмно-цільового планування у поєднанні з громадським моніторингом, досягли покращення у таких показниках, як рівень задоволеності якістю послуг, зростання індексу довіри до місцевої влади та підвищення участі громадян у плануванні бюджету [6].

Висновки. Отже, досягнення цілей згуртування територіальних громад безпосередньо залежить від рівня їх фінансової спроможності, що набуває особливої ваги в контексті євроінтеграційного курсу України та необхідності узгодження місцевої фінансової політики з практиками Європейського Союзу.

Бібліографічні посилання:

1. Peaceful Change initiative. Overview of Maintaining social cohesion in western Ukraine. 2023. URL: <https://peacefulchange.org/projects/maintaining-social-cohesion-in-western-ukraine>
2. United Nations Development Programme. Enhanced Citizen Engagement for Improved Community Security. 2023. URL: <https://www.undp.org/ukraine/projects/enhanced-citizen-engagement-improved-community-security-strengthened-social-fabric-and-increased-stability-areas-affected-war>
3. Програма проєкту USAID DOBRE. 2023. URL: <https://press.coop-ua.org/programa-usaid-dobre-prezentovala-metodiku-formuvannya-programi-kompleksnogo-vidnovlennya-teritori%D1%97-teritorialno%D1%97-gromadi>
4. Грантова програма проєкту USAID ГОВЕРЛА. 2024. URL: <https://chaszmin.com.ua/grantova-programa-proyektu-usaid-goverla>
5. Caritas Ukraine. Strengthening Social Cohesion. 2024. URL: <https://caritas.ua/strengthening-social-cohesion>
6. Портал «Децентралізація». Громади підсумовують успіхи з бюджетної партисипації. URL: <https://decentralization.gov.ua/en/news/18812>

Галина Стефанюк

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії
Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки,
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна
e-mail: halyna.stefaniuk@cmu.edu.ua*

Геополітична парадигма державницької ідеї Степана Рудницького

Анотація

Доповідь присвячена дослідженню геополітичної парадигми української державницької ідеї в науковій спадщині академіка Степана Рудницького. Проаналізовано бачення вченого необхідності створення незалежної соборної української держави. Підкреслено актуальність ідей вченого для сучасного державотворення, забезпечення національної безпеки та формування зовнішньополітичного курсу України.

Halyna Stefanyuk

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of History
of Central and Eastern Europe and Special Branches of Historical Science,
Vasyl Stefanyk Carpathian National University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: halyna.stefaniuk@cmu.edu.ua*

The Geopolitical Paradigm of Stepan Rudnytskyi's State-Building Idea

Abstract

The report is devoted to the study of the geopolitical paradigm of the idea of Ukrainian statehood in the scientific heritage of Academician Stepan Rudnytsky. The scientist's vision of the need to create an independent, united Ukrainian state is analyzed. The relevance of the scientist's ideas for modern state-building, ensuring national security, and shaping Ukraine's foreign policy is emphasized.

Постановка проблеми. Державницька ідея України в геополітичному контексті визначає її місце у світі, національні прагнення та напрямки розвитку. Сьогодні, коли Україна перебуває в умовах складних випробувань внаслідок війни, гостро постало питання її зовнішньополітичного курсу та геополітичного розвитку. В контексті актуальних подій варто звернутися до ідей Степана Рудницького – фундатора української політичної географії та геополітики, який у власних наукових розробках обґрунтував необхідність самостійної Української держави. Його геополітична парадигма базувалася на переконанні, що географічне положення України є вирішальним фактором її історичного розвитку та політичної долі.

Метою доповіді є аналіз основних геополітичних чинників, на яких базував свою державницьку концепцію Степан Рудницький, заявляючи, що Україна займає унікальне положення, а її незалежність є географічною необхідністю для стабільності в Європі.

Виклад матеріалу. Будь-яка потужна держава повинна мати свою стратегію розвитку. Для її обґрунтування потрібно оцінити сучасне географічне положення, наявні ідеї, визначити сегменти, на яких формуватиметься нація та держава. Степан Рудницький, теоретично обґрунтовуючи цілісну концепцію української державної території, заявляв: «Ми великий народ, наш край величезний, ми мусимо бути так високо поставлені серед інших народів Європи, як нам після нашої чисельності й після величини нашої країни належиться» [6, с. 136]. «Самостійність і тільки самостійність робить українців правдивими господарями на своїй землі...» [6, с. 89].

Він вважав, що «для всіх українців повинна бути цілковита державна самостійність України одинокою наконечною ціллю...». На його думку, ні в статусі автономії, ні як частина федерації, українці не матимуть «найповніших умов для національного та суспільно-політичного розвитку» [6, с. 89]. Отож, зауважимо, він відкидав будь-які інші можливі варіанти вирішення українського питання.

Виокремимо основні положення геополітичної концепції Степана Рудницького. Першу можна трактувати як геополітична суб'єктність України. Він вказував, що Україна – це не просто географічна назва. «Україна – це давній народ з самобутньою історією, культурою, мовою, територією. Те, що цей народ не має своєї державності, – це «ганебна пляма на тілі всього роду людського» [3, с. 123]. Як науковець, він досліджував важливе геополітичне положення України в Європі як мосту між Сходом і Заходом, підкреслюючи необхідність державної незалежності для забезпечення національних інтересів. «Національна територія – головна основа нації. Інші ознаки нації – самостійна мова, культура, расові прикмети, історично-політичні традиції мають багато меншу вагу. Вони щойно в зв'язку з територією дістають свою силу» [5, с. 210].

Створення держави за етнічним принципом можна інтерпретувати другою ідеєю Степана Рудницького. Він вказував: «Ми, українці, поставили своїм кличем самостійну українську державність в етнографічних границях» [5, с. 210]. «Утворення української держави в етнографічних границях є одиноким способом, щоб запобігти заколотам у південно-східному куті Європи, так важному для світового господарства і для світової політики» [6, с. 145]. Він першим науково обґрунтував етнічну територію українців, чітко визначивши, де закінчується територія українців і починаються землі сусідніх народів.

Степаном Рудницьким було обґрунтовано ідею створення «Балтійсько-Понтійської федерації». У пошуках перспективи для України, він обумовив правильність Балто-Чорноморського союзу як сегменту, створеного на протидію російській експансії. «Цілий поміст між Балтійським і Чорним морем і Каспієм, так важний для світової торгівлі» [1, с. 36]. Він обґрунтував ідею про те, що Україна як демократична держава повинна функціонувати як активний суб'єкт міжнародних відносин. Чорноморський вектор, на думку, Степана Рудницького, мав стати основою економічної та стратегічної самостійності, а також необхідністю з метою подолання, як вже зазначалося, російської експансії.

Варто відмітити доктрину Степана Рудницького про те, що геополітика є «географічним розумом держави». На його думку, ігнорування географії має

вкрай негативні наслідки для політики. «Значна частина геополітичних концепцій базується на стабільних географічних факторах, які на багато років уперед визначають історичну долю народів, націй та держав» [2, с. 374]. Україна, вважав Степан Рудницький, завжди була об'єктом експансії тому, що не було надійних природних кордонів. Отже, надзвичайно важливим є розуміння, що при формуванні Української держави мали бути враховані історичні, географічні та кліматичні сегменти. З цього приводу дослідник наукової діяльності Степана Рудницького Олег Шаблій зазначав, що його заслугою є, передусім, те, що він всебічно обґрунтував роль географічного фактора у становленні і розвитку української державності [6, с. 6].

Висновки. Таким чином, геополітична парадигма державницької ідеї Степана Рудницького, який був фундатором науково обґрунтованої концепції української незалежності, крізь призму сучасності є надзвичайно актуальною, зокрема у контексті обґрунтування європейського вектора України та її міцності на тлі сучасних випробувань. Степан Рудницький заклав науковий фундамент, який перетворив «українську справу» з етнографічного питання на важливий сегмент європейської геополітики, акцентуючи, при цьому, на необхідності включення України до європейського цивілізаційного простору.

Бібліографічні посилання

1. Кузишин А. Балто-Чорноморська доктрина Степана Рудницького через призму сучасної геополітичної ситуації в регіоні. *Вісник Тернопільського відділу Українського географічного товариства*. Тернопіль : Тайп, 2017. №1 (Вип. 1). С. 35–39.
2. Маруховський О.О. Геополітичні ідеї С. Рудницького крізь призму сучасності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України*. 2016. №3–4. С. 372–378.
3. Рудакевич О. Степан Рудницький як ідеолог українського націоналізму. *Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис*. Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. Випуск 16. С. 122–124.
4. Рудницький С. До основ українського націоналізму. *Чому ми хочемо самостійної України?* Львів, 1994. С. 272–348.
5. Рудницький С. Огляд національної території України. *Чому ми хочемо самостійної України?* Львів: Світ, 1994. С. 209–270.
6. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? / Упорядник та автор передмови О. І. Шаблій. Львів: Світ, 1994. 416 с.

Анастасія Струкуленко

*кандидат історичних наук, завідувач навчальної
архівно-музейно-археологічної лабораторії кафедри історії України,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Дніпро, Україна
e-mail: ukvetima@gmail.com*

Ратифікація Нікосійської конвенції: важливий крок на шляху України до європейського правового поля

Анотація

Доповідь присвячена розгляду проєктів змін в українському законодавстві, пов'язаних з ратифікацією Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями, і покликаних привести вітчизняне законодавство у відповідність до європейських норм. Зокрема розглянуто зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України, законів України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», «Про культуру» та «Про електронну комерцію».

Anastasia Strukulenko

*PhD in History, Head of the Educational Archive, Museum and Archaeological
Laboratory, Department of Ukrainian History,
Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine
e-mail: ukvetima@gmail.com*

Ratification of the Nicosia Convention: An Important Step on Ukraine's Path to the European Legal Space

Abstract

This paper examines draft amendments to Ukrainian legislation related to the ratification of the Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property, which are intended to bring domestic legislation into line with European standards. In particular, it examines amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offences and the Criminal Code of Ukraine, as well as the laws of Ukraine 'On the Export, Import and Return of Cultural Property', 'On Culture' and 'On Electronic Commerce'.

Постановка проблеми. 3 травня 2017 року в Нікосії (Кіпр) була прийнята Конвенція Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями, яку підписали Україна, Вірменія, Греція, Італія, Кіпр, Латвія, Мексика, Португалія, Сан-Маріно, Словенія, Угорщина, Чорногорія та РФ. У «Пропозиціях щодо удосконалення правової охорони археологічної спадщини у світлі приєднання нашої держави до Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями», представлених у Матеріалах слухань у Комітеті з питань гуманітарної та інформаційної політики ВР України на тему «Збереження археологічної спадщини та інших культурних цінностей: аналіз, проблеми та пропозиції щодо їх врегулювання (2021 р.)

йшлося про значні масштаби правопорушень, низький рівень правової та пам'яткоохоронної культури в Україні, а також про неефективність існуючого організаційно-правового механізму протидії відповідним протиправним проявам [5].

Боротьба з відповідними явищами передбачає оновлення законодавчого механізму протидії правопорушенням проти культурної спадщини, і дороговказом на шляху змін до законодавства та перегляду підходів до державної політики має стати Нікосійська конвенція, оскільки вона не лише задає сучасний стандарт у відповідній сфері, але й ґрунтується на найкращих практиках, які міжнародна спільнота виробила в умовах новітніх викликів сучасного світу: гібридних війн, терористичних загроз, розвитку чорного ринку в інтернеті тощо. За словами О. Малишева, Конвенція мала би привести вітчизняне законодавство у відповідність до європейських норм: «Від цього залежить не тільки образ України в очах міжнародних партнерів, але й наше ж власне минуле» [1].

Мета доповіді – розглянути зміни до нормативно-правових актів України у зв'язку із ратифікацією Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями.

Виклад матеріалу. 11 вересня 2017 року Україна підписала дану конвенцію, 12 грудня 2024 р. був зареєстрований за № 0297 «Проект Закону про ратифікацію Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями» [4] (25.02.2025 закон було прийнято), згідно з яким імплементація положень Конвенції потребуватиме внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України, законів України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», «Про культуру» та «Про електронну комерцію».

Одночасно з ним відповідно було подано проекти законів України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями» [2] та «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями» [3] (готуються на друге читання).

Зміни, запропоновані першим проектом з метою імплементації статей 4 “Протиправні розкопки та вилучення”, 10 “Руйнування чи пошкодження” Конвенції, передбачають:

криміналізацію дій із псування архівних документів (зміни до статті 92-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення);

деталізацію складів злочинів та посилення санкцій за незаконне проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт (стаття 298 КК України) та за умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини або культурних цінностей чи приховування документів Національного архівного фонду (стаття 298-1 КК України) [2].

Зміни, запропоновані другим проектом:

до статті 1 “Визначення термінів” Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» спрямовані на відображення в законодавстві України переліку культурних цінностей, зазначених у статті 2 Конвенції «Сфера застосування та термінологія»;

до статей 14 «Культурні цінності, що не підлягають вивезенню з України», 23 «Тимчасове вивезення культурних цінностей» та виключення статті 22 «Культурні цінності, ввезення яких забороняється» цього ж Закону мають на меті визначити, які культурні цінності не підлягають ввезенню в Україну або вивезенню з України з урахуванням положень статей 5 «Несанкціоноване ввезення», 6 «Несанкціоноване вивезення» Конвенції;

до статті 29 «Запобігання придбанням незаконно вивезених з інших держав, викрадених або недобросовісно набутих культурних цінностей» Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», доповнення статті 16 «Збереження культурної спадщини, культурних цінностей та культурних благ» Закону України «Про культуру», статті 9 “Правовий статус постачальника послуг проміжного характеру у сфері електронної комерції” Закону України «Про електронну комерцію» спрямовані на імплементацію заходів, передбачених статтею 20 Конвенції (пункти «с», «е», «g», «h», «i», «j», «l») «Заходи на національному рівні» [3].

Висновки. Сподіваємося, що невдовзі держава отримає дієвий механізм збереження своєї культурної спадщини та позбавиться тавра країни, де процвітає незаконний видобуток предметів археології та панує «чорний ринок» культурних цінностей.

Бібліографічні посилання

1. Охоронна археологічна служба України оголошує наступ на скарбощукацтво. URL: <https://ukrpohliad.org/news/ohoronna-arheologichna-sluzhba-ukrayiny-ogoloshuye-nastup-na-skarboshukatstvo.html>
2. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України у зв’язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов’язані з культурними цінностями» URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45440>
3. Пояснювальна записка до проєкту Закону України “Про внесення змін до деяких законів України у зв’язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов’язані з культурними цінностями” URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=12309&conv=9>
4. Проєкт Закону про ратифікацію Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов’язані з культурними цінностями. URL: <https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/45436>.
5. Пропозиції щодо удосконалення правової охорони археологічної спадщини у світлі приєднання нашої держави до Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов’язані з культурними цінностями (Нікосія, 2017). URL: <https://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/34257.pdf>

Надія Товстоляк

*кандидат історичних наук, доцент,
незалежна дослідниця, м. Кривий Ріг, Україна
e-mail: t956@ukr.net*

Участь нащадків української шляхти у формуванні національної ідентичності українського народу

Анотація

Доповідь присвячена проблемі участі нащадків української шляхти в процесі формування національної ідентичності українського народу в перші роки незалежності України. Висвітлюються основні напрямки їх діяльності: відродження духовних і культурних цінностей українського суспільства, розвиток науки і освіти. Визначається особливе значення формування національної ідентичності українців в умовах протидії зовнішньої агресії РФ.

Nadiia Tovstoliak

*Candidate of science (history), Associate Professor,
Independent Researcher
Kryvyi Rig, Ukraine
e-mail: t956@ukr.net*

The Role of Descendants of the Ukrainian Nobility in Shaping the National Identity of the Ukrainian People

Abstract

This report is dedicated for the problem of participation descendants Ukrainian Nobility in process of formation national identical Ukrainian people in the first years of Ukraine independence. There are highlighted the main ways of their activity: rebirth Ukrainian, cultural and spiritual values; development of science and education. It's recognized the special meaning of formation national identical Ukrainian people in the conditions outside RF aggression.

Постановка проблеми. Проблема участі нащадків української шляхти у процесі формування національної ідентичності українців у перші роки незалежності України представляє дослідницький інтерес та має значення для розвитку історичної науки. З початку 20-х років ХХ ст. у радянській Україні колишні привілейовані стани, втративши свої права, обрали за краще не акцентувати увагу нової влади на своєму минулому. Але деякі з них дбайливо зберігали історичну пам'ять про минуле своїх родів, національні духовні і культурні цінності.

Мета доповіді – висвітлити участь нащадків української шляхти у формуванні національної ідентичності українського народу в перші роки незалежності України

Виклад матеріалу. Українська шляхта – особлива привілейована соціальна верства, представниками якої були козацька старшина, дворянство (шляхта), які за своїм етнічним походженням були переважно українцями. Серед них було чимало нащадків старовинних європейських родин, які взяли шлюби

з українцями, а з часом їхні нащадки стали носіями і провідниками українського менталітету. З XVIII ст. в умовах бездержавності вони зберігали в своїх садибах цінні родинні архіви та історичні артефакти, які були скарбницями історії та культури.

1917 р. став початком гуманітарної катастрофи для старих українських родів. До початку 20-х рр. XX ст. внаслідок перерозподілу влади, війни та бойових дій було пограбовано та знищено тисячі дворянських садиб, міських будинків, квартир, власники яких втратили усе, що мали. Загинули сотні тисяч людей, серед яких були й дворяни, ті, кому вдалося емігрувати, втратили своє майно, залишилися без підтримки чужих держав, які в роки I світової війни та революційних подій були у важкому економічному становищі.

Якщо у сільській місцевості кожна людина була під пильним оком місцевої влади, мешканці українських міст, колишні дворяни, мали можливість влаштуватися на роботу, багато з них мали спеціальну освіту, професії, яких не вистачало в роки перших п'ятирічок, не було вчителів, лікарів, інженерів, науковців, тощо, тому нова влада мусила працевлаштовувати «колишніх». Значна їхня частина поступово перетворилася на звичайних громадян СРСР, у суспільстві, на думку радянської еліти формувалася «нова історична спільнота – радянський народ», в якій не було місця ідеям про героїчне минуле та національну ідентичність народу «братерських» республік у складі СРСР.

Коли у 1991 р. Україна стала незалежною державою, настала доба так званого «повернення старих українців» [6, с. 88]. Так називали нащадків української еліти козацько–шляхетського походження. Швидко зріс інтерес до історії дворянства, його генеалогії, до знаменитих представників українського національного відродження XIX ст. Дворянська тематика становиться популярною серед науковців; місцем справжнього екскурсійного паломництва стали колишні дворянські садиби. У перші роки незалежності нащадки українського дворянства обережно ставилися до нових часів, подібна реакція була й у тих, хто опинився в еміграції у попередні історичні періоди та стали громадянами інших країн. Законів про реституцію нерухомого майна у незалежній Україні прийнято не було, багато іноземців – нащадків емігрантів, бажали подивитися на батьківщину своїх предків, намагалися у межах своїх можливостей висвітлювати українське минуле у закордонних виданнях.

Для більшості тих нащадків дворян, що проживали в УРСР, у 1991 р. нічого нового не сталося, вони жили своїм пересічним життям, але невелика частина національно свідомих українців, нащадків української шляхти, що зберігала свою національну ідентичність, бажала зробити свій внесок у відродження духовності і культури українського народу. Для координації своєї діяльності та об'єднання зусиль у Києві за ініціативою професора, д. мед. н. Ю.М. Квітницького–Рижова у 1992 р. було створено Київське дворянське зібрання (далі – КДЗ), Засновником нової громадської організації виступило республіканське товариство охорони пам'яток історії та культури, юридична адреса: офіс «Всеукраїнської асоціації музеїв». Першим предводителем КДЗ було обрано О.Ю. Ільїна [4, с. 10]. Серед активних членів КДЗ були: В.В.

Масальський, П.В. Козінцева-Сахарова, А.В. Дзегановська–Лобастова, В.Е. Перегуда, Г.М. Порай–Кошиць, І.М. Трач (Тарновська).

КДЗ об'єднувало нащадків дворянства Київського регіону, мало статус «патріотичної історико-культурної громадської організації та діяло відповідно законодавству України». КДЗ спрямовувало свої зусилля на відродження духовних, моральних цінностей, втрачених суспільством у період соціалістичної «довгобудови світлого майбутнього» [4, с.11]. У перші роки свого існування КДЗ планувало проводити наукові конференції, видавати збірники з генеалогічними матеріалами, спогадами, публікаціями архівних документів, зібрати бібліотеку та ін. Але у великому місті Київ не знайшлося місця для КДЗ або вимагали від КДЗ гроші за оренду приміщення, яких не було. На 2011 р. членами КДЗ було біля 120 осіб літнього віку, які жили на звичайну пенсію. Ставлення до КДЗ було неоднозначним, воно ускладнилося після початку агресії РФ у 2014 р., серед членів КДЗ були проросійські налаштовані особи. Поступово діяльність КДЗ згасла, але патріотично налаштовані члени КДЗ, такі як І.М. Трач (Тарновська), віце–предводитель зібрання, продовжили свою активну громадську діяльність.

Серед нащадків української шляхти особливе місце посідає родина дворян Тарновських гербу Леліва. Їх родинний осередок садиба «Качанівка» – визначний український історико–культурний центр, на території садиби 45 років тому було засновано Державний (з 2001 р. – Національний) історико–культурний заповідник «Качанівка». Власником садиби В.В. Тарновським (1838–1899) у другій половині XIX ст. було зібрано Музей українських старожитностей, особливо цінною частиною якого була Шевченківська колекція. У 1899 р. за заповітом власника Музей було передано у власність Чернігівського губернського земства та відкрито для відвідування людей (у наш час – Чернігівський обласний історичний музей ім. В.В. Тарновського). В радянські часи музей Т. Шевченка став основою Національного музею Т.Г. Шевченка.

До недавнього часу майже невідомою залишалась участь у формуванні української ідентичності племінника В.В. Тарновського – М.В. Тарновського (1865–1943) і його дочки – І.М. Трач (Тарновської) (1936–2025). Нами було опубліковано змістовні публікації про М.В. Тарновського [7; 8]. Михайло Володимирович отримав вищу освіту за кордоном, знав європейські мови, був членом правління київського товариства Дагер, залишив нащадкам чудові фото – унікальні джерела з історії Качанівки [1], наукові дослідження з історії свого роду та стосунків Т.Г. Шевченка з Тарновськими [6], значно доповнив генеалогічний розпис Тарновських [3, с. 29–54]. В умовах німецької окупації Києва у 1941–1943 рр. його цінну рукописну спадщину зберегла його дружина Ю.І. Середа (1899–1971). Юхимії Іванівні була присвячена передача Тетяни МакКой на радіо «Свобода» під назвою «Попелюшка» серед дворян Тарновських: історія Юхимії Середи», її текст є у вільному доступі в Інтернеті.

Тетяна МакКой, журналістка і громадська діячка української діаспори в США (штат Теннессі) – авторка статті про І.М. Трач (Тарновську), дочку М.В. Тарновського і Ю.І. Середи [2]. Ірина Михайлівна, інженер за фахом, продовжила наукові дослідження батька. Нею було розроблено і доповнено сучасними матеріалами генеалогічну таблицю родини Тарновських [5]. За її

ініціативою було надруковано наукові дослідження батька. Вона встановила тісні стосунки зі своїми закордонними родичами, серед яких – О.П. Скоропадська – Отт (молодша дочка гетьмана П.П. Скоропадського), Т.В. Хайн (Тарновська), яка у 2001 р. заснувала фонд «Друзі Качанівки», основною метою якого була допомога відродженню палацово–паркового ансамблю. І.М. Трач була віце–предводителем КДЗ, активною членкинею Чернігівського земляцтва, постійним учасником свята «Музи Качанівки», наукових конференцій у Качанівці і Чернігові. Кияни добре пам'ятають емоційні виступи Ірини Михайлівни Трач на багатьох телеканалах нашої столиці, вона консультувала журналістів та науковців, надавала матеріали про своїх знаменитих предків, залишила свої спогади про своє життя. В останні роки життя вона передала свої родинні реліквії музеям Києва та Чернігова.

Висновки. Підсумовуючи, констатуємо, що нащадки української шляхти, зокрема роду Тарновських, після здобуття Україною незалежності, взяли участь у формуванні української ідентичності українців, патріотизму, поширенні знань про місце і роль дворянства у захисті інтересів своєї держави – України, що набуває особливої актуальності в умовах військового протистояння російської агресії в Україні.

Бібліографічні посилання

1. Ботьботенко І., Терещук О. Збірка фотографій родини Тарновських в колекції Національного музею історії України. Діяльність В.В. Тарновського у Києві *Дворянські садиби як осередки культурно–мистецького та духовного життя XIX – початку XX століття*: матер. Міжнар. наук. конф. (Качанівка, 6–7 вересня 2007 р.). 2007. С.72–81.
2. МакКой Тетяна. І.М. Трач: берегиня з роду Тарновських. *Наше життя*. Видання Союзу українок Америки. 2018, березнь. С.18–20.
3. Модзалевский В.Л. Тарновские // Малороссийский родословник. Т. V. Вып. 1. / сост. С.В. Шурляков. Киев, 1996. С. 29–54.
4. Потомки дворян в Киеве. Воспоминания, раздумья. Киев: Основа, 2011. 112 с.
5. Тарновська І.М. Генеалогічна таблиця роду дворян Тарновських. Рукопис. Приватний архів І.М. Тарновської.
6. Тарновский М.В. Качанівка. – Тарас Шевченко і Григорій Тарновський. – Тарас Шевченко і Василь Тарновський (старший). – Василь Тарновський (молодший). – Тарас Шевченко і Яків Тарновський. – Надія Тарновська (Кумася) і Тарас Шевченко. – Мої спогади про Григорія Честахівського. *Хроніка – 2000*. 1997. Вип.19–20. С. 88–233.
7. Товстоляк Н.М. М.В. Тарновський та його родина. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. Вип. 43. С. 147–151.
8. Товстоляк Н. Михайло Тарновський – перший дослідник історії родини Тарновських. *Київські історичні студії. Науковий журнал*. 2020. № 1(10). С.158–161.

Анастасія Финько

*студентка 4 курсу історичного факультету,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна
e-mail: anastasiyafin1705@gmail.com*

Роми Болгарії та виклики євроінтеграції країни

Анотація

У доповіді охарактеризовано становище ромської спільноти Болгарії на етапі вступу країни до ЄС, а також в умовах членства. Визначено ключові проблеми євроінтеграції ромів, заходи влади для їх вирішення.

Anastasiya Fynko

*4th-year student at the Faculty of History,
Oles Honchar Dnipro National University
Dnipro, Ukraine
e-mail: anastasiyafin1705@gmail.com*

The Roma of Bulgaria and the Challenges of the Country's European Integration

Abstract

The report outlines the situation of the Roma community in Bulgaria during the country's accession to the EU, as well as following its accession. It identifies the key challenges facing the Roma in the context of European integration, and the measures taken by the authorities to address them.

Постановка проблеми. Роми Болгарії як і більшості країн, де вони проживають, становлять досить своєрідну громаду. Вони позбавлені більшості зручностей і переваг місць проживання, на відміну від титульної нації. І є сегрегованим та маргіналізованим народом, який влада намагається інтегрувати в суспільство, але це майже завжди має провальні тенденції. В Болгарії інтеграція ромів є доволі складною темою, адже в країні існує багато проблем, що тягнуться ще з часів краху комунізму. І навіть вступ у ЄС не може все змінити.

Мета цієї доповіді – охарактеризувати становище ромів Болгарії та з'ясувати як вступ країни у ЄС вплинув на ромів.

Виклад матеріалу. У Болгарії після краху комуністичного режиму в 1989 році настав тривалий перехідний період, що супроводжувався постійними соціальними, економічними та політичними кризами. Розвиток держави після 1989 року поставив нові питання щодо становища ромської етнічної групи в країні, які потребували вирішення. Загальна криза позначилася на багатьох аспектах становища ромів у болгарському суспільстві.

У 2002 році уряд запровадив заходи, спрямовані на припинення практики направлення ромських дітей до шкіл для дітей з розумовими вадами на основі етнічної приналежності. В наші часи роми в болгарських містах продовжують навчатися у двох типах шкіл: так званих «ромських» школах у гетто або інтегрованих школах у переважно болгарських районах. Однак, починаючи з

2001 року, доступ ромів до школи поступово почав покращуватися завдяки щорічній обов'язковій дошкільній освіті для всіх дітей. Також спостерігається стабільне зростання кількості ромських учнів, які продовжують освіту після завершення базового рівня. У 2003 році уряд запровадив ще один захід для покращення доступу до шкільної освіти, а саме сприяння наданню безкоштовних підручників усім учням дошкільних закладів та початкових шкіл. Ромські неурядові організації змогли скористатися перевагами антидискримінаційного закону 2003 року, який дозволив організаціям громадянського суспільства подавати позови в суспільних інтересах. Однак реалізація всіх цих ініціатив відставала. У 2003 та 2004 роках уряд ухвалив більш конкретні плани дій та програми, але фінансові ресурси для їх реалізації залишалися обмеженими. А напередодні вступу Болгарії до Європейського Союзу в січні 2007 року уряд ухвалив низку заходів, спрямованих на покращення прав ромів у таких сферах, як мовна освіта, житло, охорона здоров'я та зайнятість. Однак, будучи однією з найбільш виключених міських груп населення країни, роми були і є дуже ізольованими від суспільства та не мають багатьох переваг містян.

Міська сегрегація, що посилилася за останні два десятиліття, зменшує їхню видимість. Більшість ромів живе в так званих махалах. Вони дуже перенаселені і мають певні проблеми через це: відбувається несанкціоноване будівництво нових будинків або розширення існуючих. Такі от поселення часто не включаються до офіційного міського планування. Оскільки деякі будинки побудовані без дозволу, муніципальна влада не має офіційного зобов'язання забезпечувати асфальтовані дороги, громадське освітлення чи прибирання вулиць [7, с. 415–422; 8, с. 4–5].

Стосовно економічної діяльності ромів, то багато з них, переважно в містах, зайнялися роздрібною торгівлею, досить часто за кордоном (переважно в Туреччині та країнах колишньої Югославії). Інші покладаються на найм на випадкову некваліфіковану роботу, наприклад, у будівництві. Деякі ж роми, переважно проживаючи в селах, заробляють сезонними сільськогосподарськими роботами та збиранням дикорослих трав і грибів. Інші повернулися до своїх старих традиційних ремесел. Деякі з цих ремесел пов'язані з кочовим способом життя. Існує достатньо велика кількість транскордонних трудових міграцій, особливо «рудари», які нелегально працюють у сільських господарствах Греції, Італії, Іспанії. Деякі роми, переважно «калдераша», мають непогані позиції у сфері тіньового бізнесу. Якщо ж брати опитування домогосподарств у Болгарії, проведене у 2007 році Світовим банком та Інститутом відкритого суспільства - Софія, то воно показало, що 50,8% ромів працездатного віку (18-65 років) мали роботу протягом останнього тижня. Найбільш суттєвою проблемою зайнятості ромів був той факт, що 23,6% працюючих осіб не отримали жодного контракту від свого роботодавця, а це в свою чергу означає, що роми змушені працювати в сірій економіці без будь-яких гарантій соціального забезпечення. За даними дослідження «Стан здоров'я ромів», проведеного Інститутом відкритого суспільства - Софія, проведеного у жовтні 2007 року та репрезентативного для домогосподарств у визначених ромських районах, значна частина домогосподарств отримувала соціальні виплати. Однак вони мали дуже невелику

вартість і в більшості випадків слугували лише додатковим, а не основним доходом [5; 6, с. 35 – 39].

Слід згадати й про рівень народжуваності ромів. Природний приріст ромів у період 1990 – 2000 років оцінювався приблизно в 19‰; народжуваність – 27‰, а смертність – 8‰. З початку XXI століття природний приріст знизився на тричотири пункти на тисячу. Поруч з цим після 1989 року був період слабкої еміграційної мобільності, що тривав до початку 21 століття, а в перше десятиліття 21 століття відбулося посилення еміграції в результаті приєднання Болгарії до так званого «Білого списку» Шенгену (квітень 2001 року) та вступу до ЄС (січень 2007 року). Це в свою чергу, поряд із соціально-економічними проблемами, які супроводжують перехідний період, виявляється вирішальним для болгарських ромів у прийнятті рішення про еміграцію.

Загальний стан здоров'я ромів значно нижчий, ніж у інших громадян, і залишаються значні та стійкі відмінності щодо економічної активності ромів порівняно з етнічними болгарами. Донедавна медичне обслуговування в Болгарії було безкоштовним для всіх громадян, включаючи ромів. А з моменту реформування та приватизації болгарської системи охорони здоров'я, це змінилося. Через це тисячі ромів у Болгарії зараз живуть в умовах позбавлення доступу до базової медичної допомоги.

Безробіття – серйозна проблема в ромській громаді, яка ставить значну її частину поза системою охорони здоров'я. Оскільки медичне страхування в Болгарії доступне лише для працевлаштованих осіб або осіб, які зареєстровані та отримують допомогу по безробіттю, багато болгарських ромів не мають медичного страхування. Доступ до медичних послуг у Болгарії пов'язаний з різноманітними внутрішніми та зовнішніми факторами, які мають сукупний негативний вплив на здоров'я ромів [9 с. 67; 12 с. 16-17].

Однак існують урядові програми сприяння зайнятості ромів, де провідну роль відіграє Міністерство праці та соціальної політики.

Найновішою ініціативою, прийнятою для покращення становища ромів є Національна стратегія інтеграції ромів Республіки Болгарія на 2012 – 2020 роки. Її метою було «Створення умов для рівної інтеграції ромів та громадян Болгарії, які перебувають у вразливому становищі, з інших етнічних груп у суспільне та економічне життя шляхом забезпечення рівних можливостей та рівного доступу до прав, товарів, продуктів та послуг, участі у всіх сферах суспільства та покращення якості життя, водночас дотримуючись принципів рівності та недискримінації». Однак, більшість її пріоритетних напрямків не підтримувалися спеціальним фінансуванням. Фактично для більшості заходів, передбачених у Програмі дій стратегії, фінансування не було передбачено. І все ж таки НСІР є достатньо важливим кроком уперед, який продовжив традицію розробки якісних документів з інтеграції. Загалом же після її ухвалення було проведено роботу з регіонами та муніципалітетами для створення стратегій, специфічних для кожного регіону Болгарії, та планів дій на рівні кожного муніципалітету.

Починаючи з 2021 року існує Національна стратегія Республіки Болгарія щодо рівності, інтеграції та участі ромів на 2021-2030 роки, яка є рамковим

документом, що визначає напрямки реалізації політики соціально-економічної інтеграції та участі ромів. Вона враховує отриманий досвід та спирається на досягнення під час реалізації Національної стратегії Республіки Болгарія щодо інтеграції ромів (2012-2020) [1; 4; 5; 10, с. 5-7; 17].

Незважаючи ж на деяке покращення результатів в освіті, маргіналізація громади залишається глибоко вкоріненою. Дуже мало ромів обіймають керівні посади в законодавчій чи виконавчій сферах: кількість ромів, обраних на місцевому рівні, помітно скоротилася за останні роки: з 81 місцевого радника, обраного в 1999 році від партій, що представляють інтереси ромів, до лише 17 на місцевих виборах 2011 року. Стосовно політики то, у 2001 році була створена партія «Рома» на чолі з Томою Томовим. У 2003 році вже існувало 26 легально зареєстрованих ромських партій, і 15 з них взяли участь у місцевих виборах. У місцевих же виборах 27 жовтня 2007 року взяли участь 6 політичних формувань, визнаних ромськими партіями. З цього моменту відбувся початок процесу часткової концентрації та консолідації голосів ромів.

Варто зазначити, що у 2011 р. Організація Об'єднаних Націй закликала Болгарію перетворити свою політику щодо інтеграції ромів на конкретні дії, виділивши фінансові ресурси, необхідні для покращення умов життя ромів, які становлять понад 10% населення країни, які, за словами незалежного експерта ООН Макдугалл все ще залишається повністю маргіналізованою громадою. Експертка також виявила, що в таких ключових сферах, як житло, зайнятість, освіта та охорона здоров'я, «усі докази свідчать про те, що роми залишаються у відчайдушних обставинах на самому дні соціально-економічних сходів». Крім того, роми «зазнають дискримінації в усіх сферах життя...». Макдугалл також наголосила, що зобов'язання уряду – гарантувати рівний доступ до якісної освіти для дітей ромів, залишається переважно невиконаним [3].

Висновки. Отже, роми є однією з найбільш виключених груп населення країни. Звісно ж існують урядові програми щодо сприяння зайнятості ромів, де провідну роль відіграє Міністерство праці та соціальної політики, однак маргіналізація громади все ще залишається глибоко вкоріненою. Найбільшою проблемою в інтеграції ромів є неспроможність країни її реалізувати.

Бібліографічні посилання

1. Правилник за устройството и дейността на националния съвет за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси към министерския съвет (загл. Изм. - Дв, бр. 31 от 2011 г., В сила от 15.04.2011 г.) В сила от 09.01.2007 г. Приет с ПМС № 351 от 20.12.2006 г. URL: <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135541318>
2. Закон за защита от дискриминация (загл. Изм. - Дв, бр. 68 от 2006 г.) В сила от 01.01.2004 г. URL: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135472223>
3. Bulgaria must turn policy commitments into concrete action for Roma – UN expert on minority rights / United Nations URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2011/07/bulgaria-must-turn-policy-commitments-concrete-action-roma-un-expert?LangID=E&NewsID=11224>
4. National strategy of the republic of Bulgaria for equality, inclusion and participation of the roma (2021–2030) / European Commission URL:

https://commission.europa.eu/document/download/0a7fca87-7f1e-43ba-b02e-d4f4edb8d73e_en?filename=national_strategy-english_google.docx.pdf

5. Roma in Bulgaria / Minority rights group, 2018. URL: <https://minorityrights.org/communities/roma-2/>
6. Ромите в България информационен справочник (второ издание). Институт „Отворено общество“ София, 2008.
7. Burdarov G., Petrova-Hristova K. Successful practices in the integration of the roma population in Bulgaria, International Scientific Conference Geobalcanica. 2020.
URL: <https://geobalcanica.org/proceedings-2020/>
8. Butler K. Roma in Bulgaria. CERS Working Paper. 2012. P. 1-12
9. Ilieva N. The Roma people in Bulgaria – Their number and localization, from the Liberation (1878) until the beginning of the 21st Century. Institute of Geography and Spatial Organization Polish Academy of Sciences / Europa XXI. 2014. Vol. 27.
URL: https://www.researchgate.net/publication/276442472_The_Roma_people_in_Bulgaria_-_Their_number_and_localization_from_the_Liberation_1878_until_the_beginning_of_the_21st_Century
10. Kolev D., Pamporov A., Krumova T. Monitoring the Implementation of the national roma integration strategy Sofia, Friedrich-Ebert-Stiftung, 2021.
11. Marušiakova-Popov. The Bulgarian Gypsies – Searching their Place in the Society, Balkanologie [Online], Vol. IV, n° 2. 2000, Online since 22 July 2011.
URL: file:///C:/Users/User/Downloads/The_Bulgarian_Gypsies_Searching_their_Pl.pdf
12. Rooijendijk Lotte. Roma Minority Rights and Majority Rule: The Vulnerability of Roma in the Bulgarian Society by University of Utrecht. URL: https://www.academia.edu/25001008/Roma_Minority_Rights_and_Majority_Rule_The_Vulnerability_of_Roma_in_the_Bulgarian_Society?nav_from=4558e0bb-4503-439d-beee-4f1268fdd79e

Олександр Харлан

*кандидат архітектури, доцент кафедри дизайну та реконструкції
архітектурного середовища, Науково-навчальний інститут «Придніпровська
державна академія будівництва та архітектури»
Українського державного університету науки та технологій,
м. Дніпро, Україна
e-mail: alexkharlan@pdaba.edu.ua*

**Генетичний код Маріуполя: результати новітніх досліджень у
контексті європейської ідеї «Єдність у різноманітті»**

Анотація

У статті досліджується феномен «генетичного коду» Маріуполя як унікального соціокультурного вузла, де протягом століть перетиналися інтереси та традиції різних європейських народів. На основі аналізу новітніх історичних розвідок та соціологічних даних розкривається природа Маріуполя не лише як індустріального центру, а як органічної частини європейського цивілізаційного простору. Аналізується роль мультикультуралізму як основи формування специфічної локальної ідентичності, ресурсу стійкості громади. Підкреслено, що «генетичний код» міста, заснований на принципах свободи, підприємництва та міжкультурного діалогу, є ключовим фактором майбутньої реінтеграції та відновлення Маріуполя за європейськими стандартами.

Oleksandr Kharlan

*PhD in Architecture, Associate Professor in the Department of Design and
Reconstruction of the Architectural Environment, Scientific and Educational Institute
'Dnipro State Academy of Civil Engineering and Architecture'
of the Ukrainian State University of Science and Technology,
Dnipro, Ukraine
e-mail: alexkharlan@pdaba.edu.ua*

**The Genetic Code of Mariupol: Results of Recent Studies in the Context of
the European Idea "Unity in Diversity"**

Abstract

The article explores the phenomenon of Mariupol's "genetic code" as a unique sociocultural hub where the interests and traditions of various European peoples have intersected for centuries. Based on an analysis of recent historical research and sociological data, the study reveals the nature of Mariupol not merely as an industrial center, but as an integral part of the European civilizational space. The role of multiculturalism is analyzed as the foundation for shaping a specific local identity and as a resource for community resilience. It is emphasized that the city's "genetic code" – rooted in the principles of freedom, entrepreneurship, and intercultural dialogue – is a key factor for the future reintegration and reconstruction of Mariupol according to European standards.

Постановка проблеми. У межах реалізації проєкту Еразмус+ Жан Моне Модуль «Європейський мультикультуралізм як досвід та шлях до європейської інтеграції України», гасло ЄС «In varietate concordia» («Єдність у різноманітті») набуває особливого значення [2]. Найбільш яскравим прикладом практичного втілення цієї ідеї в українському контексті є Маріуполь. Місто, яке довгий час

сприймалося через призму індустріального мономіста, насправді володіє багатшаровим «генетичним кодом», що формувався на перетині грецької, української та західноєвропейської культур.

Мета доповіді – проаналізувати результати новітніх досліджень історичної та соціокультурної ідентичності Маріуполя, обґрунтувати його приналежність до європейського цивілізаційного простору та визначити роль цього «коду» у майбутній відбудові.

Виклад матеріалу. Історична ретроспектива формування ідентичності Маріуполя дозволяє виокремити кілька фундаментальних пластів. По-перше, це козацький складник (фортеця Домаха), що заклав традиції вільного підприємництва та самоврядування [10, с. 227–255]. По-друге, грецький спадок, який перетворив місто на центр міжкультурного діалогу та торгової етики [8, с. 34–39]. По-третє, період «індустріального буму» кінця ХІХ ст., коли завдяки бельгійським та французьким інвестиціям Маріуполь став частиною глобальної європейської економіки [5, с. 89–96]. Новітні дослідження бельгійської спадщини Сходу України підтверджують, що Маріуполь того часу був містом європейських консульств та інноваційних технологій, що споріднює його з великими портами Європи [7, с. 50].

Соціокультурний вимір Маріуполя до 2022 року демонстрував успішну модель органічного мультикультуралізму. Новітні соціологічні зрізи фіксували формування стійкої громадянської ідентичності («civic identity»), яка базувалася не на етнічній приналежності, а на спільних цінностях розвитку та свободи [9, с. 157–158]. Це підтверджує теорії В. Кімліки щодо мультикультурного громадянства як запоруки стабільності демократій [3].

Результати досліджень періоду повномасштабного вторгнення свідчать, що саме цей «генетичний код» став основою безпрецедентної стійкості (resilience) громади. Самоорганізація мешканців під час облоги та збереження міської суб'єктності в евакуації через мережу центрів «Я-Маріуполь» є унікальним прецедентом збереження ідентичності поза територією.

Геополітичне значення Маріуполя сьогодні полягає в його ролі «візитівки» майбутньої відбудови. Концепція «Mariupol Reborn» безпосередньо апелює до принципів Нового європейського Баугаузу (New European Bauhaus), де естетика, сталість та інклюзивність є ключовими [4]. Важливою складовою цього процесу є використання напрацювань складової Генерального плану – Історико-архітектурного опорного плану міста 2018 р. [6] На основі матеріалів аналізу історичної ретроспективи, фіксувалися не лише окремі пам'ятки, а й цілісні архітектурно-містобудівні ансамблі, що репрезентували різні пласти «генетичного коду». Враховуючи роль пам'яті у виживанні та відродженні культури, її «формотворчу» функцію, відродження міста має базуватися на ревіталізації його мультикультурного минулого як частини спільної європейської пам'яті [1, с. 3; 37–39; 123–125].

Висновки. Генетичний код Маріуполя — це сплав козацької волі, грецької традиції та європейського модернізму. Використання результатів науково обґрунтованого історико-архітектурного опорного плану є необхідною умовою для практичної реалізації стратегії «Mariupol Reborn». Вкрай важливим є відновлення не просто стін, а відродження духу міста через збереження та актуалізацію його архітектурного різноманіття, що є ключовим фактором майбутньої реінтеграції. Новітні дослідження доводять, що мультикультуралізм міста є не викликом, а стратегічним ресурсом. Для України та ЄС Маріуполь залишається символом того, що єдність у різноманітті є сильнішою за будь-яку форму тоталітарної уніфікації. Майбутня інтеграція Маріуполя в європейський простір розпочалася вже зараз — через збереження його ідентичності та проєктування за стандартами ЄС.

Бібліографічні посилання

1. Assmann J. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge University Press, 2011. 264 p. https://www.academia.edu/38303747/Assmann_Jan_Cultural_Memory_and_Early_Civilization
2. Consolidated version of the Treaty on European Union. *Official Journal of the European Union*. 2012. С 326/13. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF
3. Kymlicka W. *Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity*. Oxford University Press, 2007. 374 p.
4. The New European Bauhaus: Beautiful, Sustainable, Together. *European Commission*. 2021. URL: <https://new-european-bauhaus.europa.eu/>.
5. Волониць В. С., Новікова С. В. Промисловий розвиток м. Маріуполя у XIX – на початку XX ст. *Грані: науковий вісник*. 2013. Вип. 12 (104) грудень. С. 89–96.
6. Маріуполь. Історико-архітектурний опорний план м. Маріуполь Донецької області з визначенням меж та режимів використання зон охорони пам'яток та історичних ареалів / ГАП О.В. Харлан. Київ: ПОГ «Інститут культурної спадщини» Всеукраїнської Ради з охорони культурної спадщини України, 2018.
7. Новікова С.В. Вплив іноземного підприємництва на урбанізаційні процеси в українському Надазов'ї (остання чверть XIX-початок XX ст.). *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія, політологія*, 2024. Вип. 38. С. 48-61. <https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/politologia/article/view/179>
8. Пономарьова І. С. Місто Маріуполь та грецька спільнота (кін. XVIII-XIX ст.). *Гілея: науковий вісник*. 2009. Спецвипуск. С. 37–39. <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=40>
9. Рудакевич О. М. Взаємозв'язок національної ідентичності та культури в націєтворчому процесі. *Грані*. 2010. № 2 (70). С. 155–158.
10. Синяк І. Поселення Кальміуської паланки в генезі сучасних населених пунктів. Нариси з історії освоєння Південної України XV-XVIII ст. 2020. С. 227–255. <https://surl.li/zhhkzy>

Олена Ходченко

*кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна
e-mail: khodchenkoolena@gmail.com*

Культурна дипломатія Європейського Союзу: «єдність у різноманітті»

Анотація

Доповідь присвячена аналізу стратегій культурної дипломатії Європейського Союзу в контексті формування внутрішньої єдності держав-членів та реалізації зовнішньополітичних ініціатив. Розглядаються ключові інструменти та механізми «м'якої сили», спрямовані на зміцнення спільних цінностей, підтримку культурного різноманіття та посилення міжнародної співпраці. Окреслюються основні виклики, що постають перед Союзом у сфері культурної взаємодії, а також перспективи підвищення ефективності культурної дипломатії в умовах глобальних трансформацій.

Olena Khodchenko

*Candidate of Historical Sciences (PhD equivalent), Associate Professor,
Department of World History Oles Honchar Dnipro National University,
Dnipro, Ukraine
e-mail: khodchenkoolena@gmail.com*

Cultural Diplomacy of the European Union: “Unity in Diversity”

Abstract

The report is devoted to an analysis of the European Union's cultural diplomacy strategies in the context of fostering internal cohesion among member states and implementing foreign-policy initiatives. It examines the key instruments and mechanisms of “soft power” aimed at strengthening shared values, supporting cultural diversity, and enhancing international cooperation. The main challenges facing the Union in the field of cultural interaction are outlined, along with prospects for improving the effectiveness of cultural diplomacy amid global transformations.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де політичні, економічні та соціальні виклики підривають довіру до наднаціональних інституцій, культура виступає потужним інструментом для відновлення легітимності, зміцнення соціальної згуртованості та просування цінностей у міжнародних відносинах. Культурна дипломатія Європейського Союзу (ЄС) поєднує внутрішні програми, спрямовані на формування спільної ідентичності, з зовнішніми ініціативами, які транслують «м'яку силу» Союзу.

Мета доповіді. Надати всебічний, аналітичний і практично орієнтований огляд культурної дипломатії ЄС: її історичних передумов, правової та інституційної бази, ключових інструментів і програм, внутрішніх і зовнішніх ефектів, а також викликів сьогодення і рекомендацій для їх подолання.

Ідея використання культури як чинника європейської інтеграції має глибоке коріння. Після Другої світової війни європейські держави усвідомили, що економічні зв'язки самі по собі не гарантують довготривалого миру; потрібні

також культурні платформи, які б сприяли взаєморозумінню, формуванню спільних цінностей та історичної пам'яті.

На ранніх етапах інтеграції пріоритети були зосереджені на економічних інститутах. Однак політичні кризи, зростання популізму та спроба ухвалення Європейської Конституції показали, що без загальноприйнятого ціннісного та культурного виміру легітимність проєкту може похитнутися. Це спричинило посилення уваги до культурних ініціатив, які мають не лише прикладне, а й духовно-символічне значення для формування спільної європейської ідентичності.

Для реалізації цієї стратегії була розроблена ціла низка документів покликаних створити єдине правове поле для всіх країн союзу. У 1954 р. Радою Європи була прийнята Європейська культурна конвенція, метою якої було зміцнення єдності європейських держав через культуру: розвивати взаємне розуміння, забезпечувати усвідомлення цінності культурного різноманіття, захищати європейську культуру та заохочувати національний внесок у спільну культурну спадщину [1, с. 88-91].

У 1984 році була прийнята Європейська декларація про культурні цілі, головний меседж якої полягає в тому, що культура є фундаментом європейської єдності, людського розвитку та демократичного суспільства [1, с. 103-105]. Держава та громадяни повинні спільно працювати над її збереженням, розвитком і забезпеченням доступу до неї для всіх. Декларація стала підґрунтям для формування ідеї європейської спільності, наголошуючи, що європейська спадщина – це не лише матеріальні пам'ятки, а й цінності, способи життя, вірування та колективний досвід. Саме культурне різноманіття робить Європу сильною й відкритою до інтеграції.

У центрі культурної політики декларація ставить людину: головна мета суспільства – створити умови для повної особистої реалізації, адже культура є ключовим чинником розвитку особистості та суспільства. Свобода думки, свобода висловлювання та самовираження розглядаються як передумови творчості. Декларація також підкреслює важливість демократії: кожен має право брати участь у формуванні майбутнього, а рішення влади повинні бути прозорими, публічно обговореними й демократично прийнятими.

Окремо наголошується на необхідності визнання культур регіонів, меншин і мігрантів як умови соціальної згуртованості. Декларація закликає до спільної відповідальності за майбутнє: європейська ідентичність має розвиватися активно, а не пасивно [5].

У травні 1987 року була прийнята Флорентійська декларація, метою якої стало залучення регіонів до спільного культурного розвитку: регіони мають стати простором солідарності, інновацій, громадянської участі та збереження різноманіття, що сприятиме гармонійному розвитку суспільства й посилить європейську інтеграцію [1, с. 106-111].

Важливе декларативне значення мала також Декларація з культурного розмаїття, ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи 7 грудня 2000 року; вона

офіційно закріпила принципи захисту й просування культурного різноманіття, медіаплюралізму та міжкультурного діалогу, які згодом інтегрувалися в зовнішні культурні стратегії та програми співпраці ЄС.

У 2003 році була прийнята декларація про міжкультурний діалог і запобігання конфліктам, а в 2008 році її доповнили документом щодо промоції міжкультурного діалогу [3].

Практична реалізації програм культурної дипломатії ЄС.

Європейський знак спадщини (European Heritage Label) – ініціатива, що визнає об'єкти, місця та події, які мають символічне значення для європейської історії та ідентичності. Знак підкреслює віхи, що сприяли формуванню сучасної Європи, і використовує ці об'єкти як майданчики для освітніх програм, міжкультурних заходів і туристичних ініціатив. Ця ініціатива сприяє підвищенню обізнаності про спільну спадщину; зміцнення міжкультурного діалогу; формування почуття належності до європейської спільноти. Відзначені об'єкти отримують підвищену видимість, доступ до фінансування та можливості для розвитку культурного туризму. До об'єктів спільної культурної спадщини відноситься: Імператорський палац у Відні (Австрія); Абатство Клюні (Франція); Мюнстер і Оснабрюк (Німеччина) – місця Вестфальського миру, що символізують зародження сучасних принципів міжнародного права та дипломатії; палац миру в Гаазі (Нідерланди) – символ міжнародного правосуддя і європейської ролі у просуванні верховенства права та багато інших [8].

Відзначення таких об'єктів створює символічні точки тяжіння та плинності спільної історії.

Європейський порядок денний для культури (European Agenda for Culture) і *New European Agenda for Culture*. Це стратегічна рамка, започаткована у 2007 році і оновлена у 2018 році, яка визначає пріоритети дій ЄС у сфері культури: культурне розмаїття, креативні індустрії, культура в міжнародних відносинах, доступність і інклюзивність. Ініціатива реалізується через робочі плани (*Work Plans for Culture*), відкритий метод координації, консультації з зацікавленими сторонами, фінансування через програми ЄС. Прикладом реалізації ініціативи є затвердження пріоритетних програм на 2015–2018: доступна та інклюзивна культура; культурна спадщина; культурні та креативні сектори; просування культурного розмаїття (1, с. 385 - 397).

Програми Erasmus та Erasmus+. Програма Erasmus діє з 1987 року і її розширена версія Erasmus+ (з 2014 року) – ключовий інструмент мобільності, академічної співпраці та формування спільної європейської ідентичності. Програма охоплює студентів, викладачів, працівників освіти, молодіжні ініціативи та спортивні проекти. Як результат – декілька тисяч студентів і працівників освіти долучилися до цієї ініціативи, яка сприяє міжкультурній соціалізації, мовній компетентності, професійній мобільності та створенню транскордонних мереж, що мають довгостроковий вплив на формування європейської еліти та громадянської свідомості.

Міжнародна культурна стратегія 2016 (Joint Communication on International Cultural Relations). Спільна комунікація Європейської Комісії та

Верховного представника ЄС щодо міжнародних культурних відносин формалізувала підхід Союзу до використання культури в зовнішній політиці. Культура визначається як інструмент просування миру, верховенства права, свободи вираження та взаєморозуміння. Напрями дій направлені на розвиток креативних індустрій у країнах-партнерах; захист культурної спадщини у зонах конфлікту; підтримка культурних обмінів; створення платформ для діалогу між митцями та інституціями.

Ще однією важливою ініціативою ЄС стала програма «Креативна Європа», у межах якої на 2021–2027 роки визначено дві взаємопов'язані цілі: захищати, розвивати та просувати європейське культурне й мовне різноманіття та спадщину, а також підвищувати конкурентоспроможність і економічний потенціал культурного та креативного секторів, зокрема аудіовізуального. Станом на липень 2024 року в рамках програми реалізовано 722 проекти за участі близько 4 тис. організацій; загальний обсяг фінансування перевищив €2,44 млрд. Одним із проміжних результатів стало створення мереж культурних організацій, платформ і спільних проектів (фестивалі, виставки), що підвищило видимість європейських митців за кордоном. Аудіовізуальний напрям (MEDIA) підтримує розробку, дистрибуцію та міжнародну циркуляцію європейських фільмів і серіалів, сприяючи ширшому доступу аудиторій до європейського контенту [2].

У доповнення до зазначених інструментів, культурна дипломатія ЄС спирається на стратегічні рамки і мережі, що координують зовнішні ініціативи та підсилюють міжнародний вплив європейської культури. «Culture in EU External Relations» (EU strategy for international cultural relations) виступає політичною рамкою, яка визначає цілі культурної дипломатії – розвиток, міжкультурний діалог і захист спадщини – та координує зовнішні програми Союзу [9]. House of Europe та інші європейські платформи створюють мережі для культурного обміну й реалізують проекти, спрямовані на сусідні регіони і країни-партнери. Брендіві ініціативи – European Capitals of Culture, European Heritage Days, нагороди ЄС у літературі, архітектурі та кіно – підвищують видимість європейської культури й слугують інструментами культурної дипломатії. Нарешті, зовнішні програми та фонди, зокрема EU4Culture (для Східного партнерства і Східної Європи), Instrument contributing to Stability and Peace (IcSP) для культурної стабілізації, а також спільні ініціативи з ЮНЕСКО (наприклад, EU-UNESCO Expert Facility), забезпечують фінансову й технічну підтримку проектів, що поєднують розвиток, діалог і захист культурної спадщини за межами ЄС.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що ефективна культурна дипломатія вимагає синергії між загальноєвропейськими програмами, національними стратегіями та регіональними ініціативами. Практичні кроки включають залучення місцевих влад до проектів ЄС, підтримку транскордонних культурних мереж і фінансування регіональних ініціатив у межах європейських програм.

Внутрішній вплив культурної дипломатії ЄС спрямований на формування європейської ідентичності. Створюються умови для міжкультурного спілкування: студентські обміни, фестивалі, виставки та освітні ініціативи

формують спільні наративи, символи й практики. Ці механізми поступово формують відчуття спільності серед громадян різних країн і допомагають соціальній інклюзії. Водночас нерівномірний доступ до культурних благ між регіонами, соціальними групами та віковими категоріями може посилювати розриви у відчутті приналежності. ЄС намагається вирішувати цю проблему через пріоритети робочих планів, спрямовані на доступність і інклюзивність, а також через фінансування проєктів у віддалених регіонах.

Зовнішній вплив культурної дипломатії ЄС реалізується через механізми «м'якої сили»: культура дозволяє просувати цінності – демократію, права людини, верховенство права – будувати довіру та створювати платформи для діалогу з партнерами. Після 2016 року міжнародні культурні відносини стали офіційною частиною зовнішньої політики ЄС. З огляду на зростаючу конкуренцію за культурний вплив, інформаційні операції та дезінформацію, ЄС поєднує культурні ініціативи з дипломатією, інвестує в медіаграмотність і розвиває партнерства з місцевими інституціями.

Незважаючи на помітні успіхи, залишаються актуальні виклики: політична поляризація й націоналізм, що підривають довіру до наднаціональних ініціатив і ускладнюють просування спільних наративів; регіональні та соціальні нерівності, які обмежують впровадження програм у віддалених регіонах; а також цифрові, екологічні та мілітарні загрози, що вимагають адаптації політик.

Для підвищення ефективності культурної дипломатії доцільно вжити такі заходи: створити єдину систему моніторингу та оцінки впливу культурних програм, розробити методології для порівняння результатів між програмами та країнами, активніше залучаючи Комітет регіонів, місцеві органи влади та громадянське суспільство до планування й реалізації ініціатив, запровадити механізми зворотного зв'язку; інвестувати в цифрову охорону спадщини; поєднувати внутрішню й зовнішню культурну політику: розвивати партнерства з культурними інституціями поза ЄС; залучати музеї, університети у країнах-партнерах до спільних проєктів з охорони спадщини й культурного обміну; протидіяти дезінформації через культурні ініціативи, впроваджуючи медіаграмотність у культурні програми; забезпечуючи фінансування інноваційних проєктів на перетині культури, освіти й економіки; стимулювати транскордонні культурно-економічні проєкти.

Отже, культурна дипломатія ЄС – це не лише набір програм і символічних маркерів, а стратегічний інструмент для зміцнення внутрішньої згуртованості та зовнішнього впливу. Необхідно віднайти баланс між наднаціональним і національним, продовжувати роботу над формуванням європейської ідентичності, оскільки це тривалий і динамічний процес, що поєднує історичну спадщину, сучасні цінності та спільний погляд у майбутнє.

Бібліографічні посилання

1. Культурна політика Європейського Союзу. Хрестоматія : навч. посіб. / Упорядники: Кеда М.К., Соломенна Т.В. Чернівці: Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, 2022. 468 с.

2. About the Creative Europe programme - Culture and Creativity. 15.04.2026. URL: <https://culture.ec.europa.eu/creative-europe/about-the-creative-europe-programme>
3. Baku Declaration for the Promotion of Intercultural Dialogue, 2–3 грудня 2008 / Council of Europe. 09.04.2026. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b0155>
4. Cultural Diplomacy in the European Union 20.04.2026. URL: <https://www.culturaldiplomacy.org/academy/index.php?en>
5. European Declaration on Cultural Objectives, adopted by the 4th Conference of European Ministers Responsible for Cultural Affairs on 24 May 1984 // Culture and Cultural Heritage; Council of Europe Portal. 10.04.2026. URL: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/texts-of-reference>
6. How to measure European Identity? Report on the construction of the CIEI indicator. 10.04.2026. URL: <https://www.perceiveproject.eu/wp-content/uploads/2018/04/How-to-measure-European-Identity.pdf>
7. What the EU does? 11.04.2026. URL: https://commission.europa.eu/topics/culture_en
8. European Heritage Label sites. 15.04.2026. URL: <https://culture.ec.europa.eu/cultural-heritage/initiatives-and-success-stories/european-heritage-label>
9. Cultural relations platform. 16.04.2026. URL: <https://www.cultureinexternalrelations.eu/>

Олена Ципліцька

*доктор економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник
відділу інноваційної політики, економіки та організації високих технологій,
Державна установа «Інститут економіки та прогнозування
Національної академії наук України»
м. Київ, Україна
e-mail: o.liakhovetz@gmail.com*

Громадянська наука як інструмент суспільної згуртованості та резильєнтності України у повоєнному відновленні

Анотація

Досліджено потенціал громадянської науки як дієвого інструменту зміцнення довіри до науки, соціокультурної згуртованості та суспільної резильєнтності України в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення. Автор аналізує цю проблематику в контексті сучасних європейських підходів, зокрема Політичного порядку денного Європейського дослідницького простору на 2025–2027 рр., де довіра до науки вперше визначена як окрема структурна політика.

Olena Tsyplitska

*Doctor of Economics, Associate Professor, Senior Research Fellow
in the Department of Innovation Policy, Economics and Organisation
of High Technologies, State Institution “Institute for Economics and Forecasting
of the National Academy of Sciences of Ukraine”
Kyiv, Ukraine
e-mail: o.liakhovetz@gmail.com*

Abstract

This study examines the potential of citizen science as an effective tool for strengthening trust in science, socio-cultural cohesion and societal resilience in Ukraine amidst martial law and post-war recovery. The author analyses this issue in the context of contemporary European approaches, in particular the European Research Area Policy Agenda for 2025–2027, in which trust in science is identified for the first time as a distinct structural policy.

Постановка проблеми. У сучасних умовах війни та повоєнного відновлення питання довіри до науки набуває не лише наукового чи політичного, а й виразного соціокультурного значення. Довіра до науки дедалі більше розглядається як складова суспільної згуртованості, здатності громад до самоорганізації та ефективної взаємодії з державними та науковими інституціями. У європейському політичному дискурсі цей зв'язок посилюється через інтеграцію довіри до науки у ширші рамки демократичної резильєнтності, що відображено, зокрема, у Політичному порядку денному Європейського дослідницького простору на 2025-2027 рр., де довіра до науки вперше визначена як окрема структурна політика [1; 3].

Для України ця проблематика має особливу актуальність. Війна спричинила глибоку трансформацію соціальної структури, масові переміщення населення, руйнування інфраструктури та зростання потреби в обґрунтованих рішеннях як під час воєнного стану, так і у період повоєнного відновлення. Наука виступає не лише джерелом знань, а й інструментом відновлення, який потребує довіри з боку суспільства. Водночас рівень такої довіри є все ще низьким, що підсилює необхідність пошуку нових механізмів взаємодії науки і суспільства, зокрема, адаптації європейських практик в Україні.

Метою дослідження є визначення потенціалу громадянської науки як інструменту зміцнення довіри до науки, суспільної згуртованості та резильєнтності України у повоєнному відновленні з урахуванням європейських підходів до структурної політики Європейського дослідницького простору.

Виклад матеріалу. В соціокультурному вимірі довіра до науки формується через досвід участі, відкритість процесів вироблення знань, видимість суспільної користі досліджень та включення різних соціальних груп у наукову діяльність. У цьому контексті громадянська наука постає як один із найбільш перспективних інструментів поєднання наукової діяльності з потребами суспільства. Вона передбачає залучення громадян у різні сфери та на різних етапах наукових досліджень: від екологічного моніторингу до напрямів використання штучного інтелекту, від збору даних – до інтерпретації результатів і спільного формування рішень, що сприяє переходу від моделі одностороннього інформування до моделей участі та співтворення знань [2].

Європейський досвід демонструє, що громадянська наука може виступати важливим механізмом зміцнення соціальної згуртованості, оскільки створює простір для взаємодії різних груп, врахування місцевої експертизи та знань, підвищення наукової грамотності та формування спільної відповідальності за результати. Ініціативи на кшталт Österreich forscht, Wijkwijs, VERITY або European Citizen Science Platform засвідчують, що громадянська участь здатна формувати сталі спільноти практики та підвищувати легітимність як наукових

результатів, так і політичних рішень. У цьому сенсі громадянська наука виконує не лише дослідницьку, а й інтеграційну функцію, певною мірою сприяючи подоланню соціальної фрагментації та формуванню горизонтальних зв'язків у суспільстві.

Її вплив доцільно розглядати у кількох взаємопов'язаних вимірах. На рівні наукових проєктів громадянська наука розширює обсяг і релевантність даних, підвищує відкритість дослідницького процесу та дозволяє враховувати локальний контекст. У просторі взаємодії науки і суспільства вона сприяє діалогу і партнерству, змінюючи сприйняття суспільством науки як недосяжної та відокремленої інституції. На рівні громадянського суспільства вона сприяє розвитку критичного мислення, наукової грамотності та підвищує відчуття причетності до суспільно значущих процесів. На рівні політики вона підвищує легітимність рішень, покращує їх імплементацію та зміцнює зв'язок між знанням і практикою [1-3].

Водночас громадянська наука не є універсальним інструментом автоматичного формування довіри. До її ключових викликів відносяться: нерівний доступ до участі, цифрові бар'єри, токенизм, проблеми якості та використання даних, а також розрив між участю громадян і реальним впливом на політичні рішення. Це означає, що її ефективність безпосередньо залежить від інституційного дизайну, який має забезпечувати інклюзивність, прозорість, етичність та зворотний зв'язок.

У контексті повоєнного відновлення України громадянська наука має значний потенціал для поєднання наукових завдань із практичними потребами громад. Особливо перспективними є напрями, пов'язані з моніторингом довкілля, оцінкою наслідків руйнувань, плануванням відбудови, громадським здоров'ям, збереженням культурної спадщини та розвитком цифрових рішень для вразливих груп.

Для реалізації цього потенціалу необхідною є інституціоналізація громадянської науки та довіри до науки у національній політиці, зокрема в контексті інтеграції до Європейського дослідницького простору. Це передбачає створення національної платформи громадянської науки, розвиток програм наукової комунікації, підтримку пілотних проєктів, а також інтеграцію принципів участі та співтворення у систему оцінювання наукових досліджень і валоризації знань.

Висновки. Отже, громадянська наука в умовах повоєнного відновлення України має розглядатися не лише як інструмент розширення дослідницьких можливостей, а як важливий механізм формування соціокультурної згуртованості та зміцнення суспільної резильєнтності. Її розвиток сприяє посиленню довіри до науки, залученню громадян до створення знань і рішень та формуванню більш інклюзивної й стійкої моделі взаємодії науки, суспільства і держави.

Бібліографічні посилання

1. ERA Policy Agenda 2025-2027. European Commission. 2025. URL: <https://european-research-area.ec.europa.eu/era-policy-agenda-2025-2027> (дата звернення: 16.03.2026).

2. Hecker S., Wicke N., Haklay M., Bonn A. How Does Policy Conceptualize Citizen Science? A Qualitative Content Analysis of International Policy Documents. *Citizen Science: Theory and Practice*. 2019. Vol. 4, No. 1. P. 1-16. URL: <https://doi.org/10.5334/cstp.230>
3. Scharfbillig M., Allegra A., Brossard D. et al. Trust in Science for Policy Nexus. Joint Research Centre. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2025. 48 p. URL: <https://doi.org/10.2760/6212198>

Станіслав Черниш

*студент 1 курсу магістратури гуманітарного факультету,
Криворізький державний педагогічний університет
м. Кривий Ріг, Україна
e-mail: staschernysh373@gmail.com*

Шлюбна дипломатія як початок інтеграції Русі-України з Європою

Анотація

У доповіді проаналізовано шлюбну дипломатію Русі-України як важливий інструмент зовнішньополітичної діяльності та чинник інтеграції до європейського цивілізаційного простору. Розкрито її етапи, географію династичних зв'язків та роль у формуванні міжнародного авторитету держави.

Stanislav Chernysh

*First-year Master's student at the Faculty of Humanities,
Kryvyi Rih State Pedagogical University
Kryvyi Rih, Ukraine
e-mail: staschernysh373@gmail.com*

Marriage Diplomacy as the Beginning of Rus-Ukraine's Integration with Europe

Abstract

The report analyzes the marital diplomacy of Rus'-Ukraine as a key instrument of foreign policy and a factor in its integration into the European civilizational space. It outlines its stages, the geography of dynastic ties, and their role in shaping the state's international standing.

Постановка проблеми. Не дивлячись на численні праці присвячені історії Русі-України особливого значення набуває питання інтеграції Русі-України до європейського цивілізаційного простору. Одним із ключових, але недостатньо систематизованих аспектів цього процесу є шлюбна дипломатія київських князів, що виступала важливим інструментом зовнішньополітичної діяльності. Попри наявність значної кількості досліджень, проблема комплексного аналізу династичних зв'язків як механізму міжнародної інтеграції з урахуванням хронології, географії, політичного значення залишається актуальною.

Метою дослідження є аналіз шлюбної дипломатії Київської Русі як інструменту зовнішньої політики та важливого чинника інтеграції Русі-України до європейського простору, з'ясування основних етапів, напрямів, а також ролі у формуванні міжнародного авторитету держави.

Українсько-європейські зв'язки мають глибоке історичне коріння, що сягає часів Київської Русі. Саме вона відіграла визначальну роль у становленні українського народу, зокрема в розвитку його міжнародних контактів. Київська держава сформувалася на цивілізаційному перетині Заходу, Сходу, Візантії та скандинавської Півночі, що визначило своєрідність її політичного та культурного розвитку. А прийняття християнства утвердило її як європейську державу з відповідними політичними та культурними орієнтирами.

Походи київських князів на Візантію у X ст. сприяли зміцненню військово-політичного авторитету держави. Важливу роль у цьому відіграла служба руських дружин у візантійському війську протягом IX-XI ст., що сприяло встановленню контактів із країнами Західної Європи. В цих умовах важливим інструментом зовнішньої політики стала – династична дипломатія. Шлюби між представниками правлячих династій мали передусім політичний характер та використовувалася для укладання союзів та зміцнення міжнародних позицій держави [4].

Активізація шлюбної дипломатії припадає на період правління Володимира Великого та була тісно пов'язана з процесом хрещення Русі та розвитком відносин з Візантією та Західною Європою. Саме від цього часу бере початок традиція міждинастичних шлюбів, яка простежується протягом 11 поколінь – до нащадків короля Данила Галицького. Загалом охоплюючи майже чотири з половиною століття, а кількість таких союзів перевищує 100 [5, с. 15].

Перший шлюб Володимира Великого був із донькою шведського короля Улофа – Оловою (878-979 рр.) [2], другий шлюб він взяв із сестрою візантійського імператора – Анною [5, с. 15], а після смерті Анни у 1012 р. одружився з онукою імператора Священної Римської імперії Оттона I [3].

Доньки Володимира Великого стали дружинами угорського, чеського та польського королів: Перемислава – угорського короля Ласло Лисого, Предслава – чеського короля Болеслава Рудого, Марія Доброніга – дружина польського короля Казимира I Обновителя [5, с. 15; 1; 6].

Щодо синів Володимира Великого, то Святополк був одружений із донькою польського короля Болеслава Хороброго, а Ярослав із донькою шведського короля – Інгігердою [5, с. 15; 1].

Наступний етап шлюбної дипломатії припадає на правління Ярослава Мудрого, коли династичні зв'язки Київської Русі охопили значну частину Європи. Зокрема на початку боротьби за владу Ярослав уклав шлюб із норвежкою Ганною, згодом з Інгігердою, що зміцнило його політичні позиції [3].

Доньки Ярослава Мудрого вийшли заміж за французьких, норвезьких, данських, угорських та англо-саксонських королів: Анна – у 1051 р. в Реймсі

одружилася із французьким королем Генріхом I Капетом, привезла із собою Євангеліє на якому присягали французькі королі, стала матір'ю Філіпа I, після смерті чоловіка була пов'язана із Раулем де Крепі де Валуа [3, 5, с. 16; 1]; Єлизавета стала дружиною норвезького короля Гарольда Суворого, а після його загибелі (1066 р.) вийшла заміж за данського короля Свена II [3; 1]; Анастасія – дружиною угорського короля Андраша (1046 р.) [3]; Агата – дружиною англо-саксонського принца Едуарда, сина короля Едмунда II [3].

Але, не тільки доньки мали участь в шлюбній дипломатії, а й сини. Зокрема, Ізяслав одружився у 1042 р. із Гертрудою, сестрою польського короля Казимира I [3; 1]. Всеволод одружився із донькою візантійського імператора Костянтина IX Мономаха [3; 1], а Святослав одружився із донькою німецького графа Леопольда фон Штаде – Одою [3]. Таким чином, за правління Ярослава Мудрого Київська Русь досягла піку шлюбної дипломатії, що забезпечило йому репутацію «тестя Європи».

Продовжив традицію шлюбної дипломатії Володимир Мономах, він одружився із Гітою – донькою англо-саксонського короля Гарольда II (1070 р.). Син Мстислав одружився із донькою шведського короля – Христиною, а донька Євфимія – видана заміж за угорського короля Коломана [3; 1].

Мстислав продовжив політику шлюбної дипломатії, встановивши родинні зв'язки з правлячими династіями Норвегії, Данії та Угорщини [1].

Князівські шлюбні союзи XI-XII ст. – це цікавий та важливий показник тогочасної політичної та культурної орієнтації Київської держави, зокрема за підрахунками Н. Баумгартена з 36 відомостей про шлюбні союзи київських Рюриковичів у XI ст. 8 припадає на Німеччину, 2 – на Францію, 5 – на скандинавські країни та Англію, 7 – на Польщу, 6 – на Угорщину, 3 – на половецьких княгинь, 1 – із візантійською принцесою і 3 – з візантійською аристократією [4].

Висновки. Отже, династичні зв'язки Русі-України свідчать про її активну участь у європейських політичних, військових та дипломатичних процесах. Впродовж XI-XII ст. вона була інтегрованою частиною європейського світу, а шлюбна дипломатія стала важливим інструментом зміцнення її міжнародного становища та формування стійких зв'язків із Європою.

Бібліографічні посилання

1. Алексієвєць Л., Алексієвєць М., Дацків І. Україна – Європа: цивілізаційно-історичний дискурс. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/07eed31a-97ed-4fe9-8f22-3c7c6691da18/content>
2. Воробйова Г. В., Чістякова І. М. Шлюбна дипломатія династії Рюриковичів. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/zbirniki/fsnm/program_67a0c5711574d.pdf
3. Захарова О. Значення мистецтва в історії формування українського дипломатичного церемоніалу. URL: http://www.apfn-journal.in.ua/archive/41_2021/part_2/4.pdf
4. Наливайко Д. Очима Заходу: рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. URL: <http://litopys.org.ua/ochyma/ochrus.htm>

5. Сагайдак О. П. Дипломатичний протокол та етикет: підручник. Київ: Знання, 2012. 262 с.
6. Українська літературна газета. Повість минулих літ. URL: <https://litgazeta.com.ua/chytaty-onlayn/litopisec-nestor-povist-minulih-lit/>

Святослав Чирук

*кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії і педагогіки,
НТУ «Дніпровська політехніка»,
в. о. заступника директора з наукової роботи КП «Музей історії Дніпра»
Дніпровської міської ради, м. Дніпро, Україна
e-mail: sczyruk@gmail.com.*

Міграції та демографічна історія шведських колоністів в Україні

Анотація

У тезах досліджено історію формування та демографічного розвитку Старошведської колонії на Півдні України. Проаналізовано передумови переселення шведів з о. Дагьо у 1781–1782 рр., реконструйовано маршрут міграції та виявлено причини надсмертності колоністів.

Sviatoslav Chyruk

*PhD in History, Associate Professor of the Department of Philosophy and Pedagogy,
“Dnipro University of Technology”;
Acting Deputy Director for Research, “Museum of Dnipro City History”
e-mail: sczyruk@gmail.com.*

Migrations and Demographic History of Swedish colonists in Ukraine

Abstract

The abstracts examine the history of formation and demographic development of the Gammalsvenskby colony in Southern Ukraine. The preconditions for the resettlement of Swedes from Dagö Island in 1781–1782 are analyzed, the migration route is reconstructed, and the true causes of the high mortality of colonists are identified.

Постановка проблеми. Історія Старошведської колонії (сучасне с. Зміївка Херсонської обл.) є прикладом виживання малої етнічної групи в іноетнічному середовищі. Однією з найбільших проблем залишається демографічна катастрофа перших років існування громади: з 967 осіб, що вирушили з острова Дагьо (Естляндія) у 1781 р., до 1801 р. залишилося лише 153 особи [4, с. 89; 2, с. 104]. Традиційне пояснення такої надсмертності «незвичкою до південного клімату» є застарілим і потребує перегляду [4, с. 89].

Мета доповіді – реконструювати хід міграції шведів до Південної України, виявити латентні причини масової смертності колоністів та простежити вплив цієї події на подальший соціальний і демографічний розвиток громади протягом XIX – початку XX ст.

Виклад матеріалу. Переселення шведських селян стало результатом збігу соціального конфлікту з поміщиком графом Стенбоком та геополітичних планів Г. Потьомкіна щодо заселення земель між Бугом і Дніпром [2, с. 104; 3, с. 222]. Валка переселенців вирушила в дорогу 20 серпня 1781 р. Маршрут пролягав через Гапсаль, Псков до Решетилівки, де колоністи залишилися на зимівлю [3, с. 223]. Вже в дорозі розпочався спалах захворювань, який офіційна влада ідентифікувала як «віспу» [1, арк. 5].

Проте аналіз симптомів, зафіксованих у першій метричній книзі, за допомогою факторного аналізу дозволяє стверджувати, що причиною була епідемія чуми (*Yersinia pestis*) у поєднанні із супутніми застудними інфекціями [4, с. 91; 5, с. 149]. Епідемія мала бімодальний характер із піками взимку та навесні. Ключовим аспектом дослідження є виявлення залежності між механікою поширення хвороби та соціальною структурою групи. Кластерний аналіз дат смерті виявив явище «соціальних карантинів»: хвороба передавалася ланцюгово в межах родин та вихідців з одних і тих самих поселень Дагьо. Соціальні зв'язки у групі мігрантів продовжували дублювати географічну структуру розселення на батьківщині [7, с. 40]. Смертність «просувалася» територіально: раніше помирали вихідці з західної частини округу на Дагьо, пізніше — зі східної [7, с. 42].

Демографічна катастрофа 1782–1783 рр. мала глибокі структурні наслідки. Найбільших втрат зазнала когорта жінок віком 20–24 роки [4, с. 93]. Це призвело до тривалого дефіциту наречених, який реплікував себе через покоління. У 1801 р. частка жінок шлюбоздатного віку досягла мінімуму, що змусило адміністрацію вдаватися до примусових заходів: чоловіків старше 30 років зобов'язували одружуватися [6, с. 10]. Наслідком став аномально високий віковий лаг між партнерами – шлюби 30–40-річних чоловіків із 15–17-річними дівчатами [7, с. 44]. Прикладом соціальних наслідків такої деформації була справа Барбари Сіленг (1818 р.), де розрив у віці з чоловіком становив 38 років [7, с. 38].

Мала чисельність шведів після епідемії зумовила передачу частини їхнього земельного фонду новим поселенцям. У 1804 р. на цих землях заснували три німецькі колонії, що спровокувало тривалий конфлікт [6, с. 11]. Саме демографічна ізоляція та земельний «голод» сприяли консервації шведської ідентичності: рівень ендемії залишався значно вищим, ніж у сусідніх колоніях (близько 60–70% проти 40%) [7, с. 48]. Традиції громади відбивалися і у виборі імен. До 1860-х рр. домінували імена Маттіас, Сімон, Крістіан, Вальбургія, які виконували роль етнічних маркерів [6, с. 13]. Лише на початку ХХ ст. спектр імен розширився.

Висновки. Демографічна історія шведів в Україні була визначена трагедією перших років поселення. Епідемія чуми 1782–1783 рр. не лише знищила дві третини мігрантів, а й сформувала деформовану структуру населення, яка диктувала соціальну поведінку нащадків упродовж століття. Високий рівень ендемії та збереження мови були не лише продуктом національної свідомості, а й наслідком демографічної ізоляції.

Бібліографічні посилання

1. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 134. Оп. 1. Спр. 4. Ведомость о расходовании средств на содержание шведских колонистов за 1784 г. 32 арк.
2. Лойт А. Переселение шведов из Эстонии на Украину в конце XVIII века. Скандинавский сборник. 1988. Т. 32. С. 104–116.
3. Писаревский Г. Г. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в. Москва: Печ. А. И. Снегиревой, 1909. 424 с.
4. Чирук С. В. Чи була чума у Старошведській колонії? Колонізація Південного Придніпров'я у контексті епідемічної загрози. Вісник Дніпропетровського національного університету: Історія та археологія. 2013. Вип. 21. С. 89–94.
5. Gammalsvenskbydokument / ed. by A. Loit, N. Tiberg. Uppsala: Lundequistska bokh, 1958. 236 s.
6. Karlgren A. Gammalsvenskby: land och folk. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner, 1924. 64 s.
7. Чирук С. В. Вплив колишнього місця проживання на поширення епідемії серед шведських мігрантів до України наприкінці XVIII ст. Місто: історія, культура, суспільство. 2023. № 16 (2). С. 36–54.

Дар'я Чуніховська

*студентка 4 курсу гуманітарного факультету,
Криворізький державний педагогічний університет,
м. Кривий Ріг, Україна
e-mail: 20daha04@gmail.com*

Трансформація культури пам'яті про Другу світову війну: від «образу ворога» до європейської моделі примирення

Анотація

У тезах розглядається трансформація моделей культури пам'яті про Другу світову війну: від радянського «образу ворога» до сучасної європейської моделі примирення та її значення для України в контексті євроінтеграції. Аналізуються пострадянські зміни в історичній політиці та роль Голокосту як ключового прикладу нової моделі пам'яті.

Daria Chunikhovska

*a fourth-year student at the Faculty of Humanities,
Kryvyi Rih State Pedagogical University,
Kryvyi Rih, Ukraine
e-mail: 20daha04@gmail.com*

Transformation of the Culture of Memory of the Second World War: from the 'image of the enemy' to the European model of reconciliation

Abstract

The paper examines the transformation of World War II memory cultures: from the Soviet "image of the enemy" to the contemporary European model of reconciliation and its relevance for

Ukraine's European integration. Post-Soviet changes in memory politics are analyzed, with the Holocaust presented as a key example of a new memory paradigm.

Постановка проблеми. Культура пам'яті про Другу світову війну є ключовим інструментом формування національної ідентичності та зовнішньополітичного курсу. Для України переосмислення радянської спадщини та сприйняття війни як загальнолюдської трагедії є питанням державотворення та євроінтеграції в контексті процесів примирення.

Мета дослідження. Метою є порівняльний аналіз трьох моделей пам'яті про Другу світову війну: радянської, пострадянської та сучасної європейської, а також визначення місця України як перехідного простору між ними в умовах актуального євроінтеграційного курсу.

Виклад матеріалу. Сучасний український дискурс пам'яті про Другу світову війну перебуває у точці гострого зіткнення між спадщиною тоталітарного минулого та запитом на європейську модель осмислення трагедії. Радянська культура пам'яті про Другу світову війну будувалася на принципі тотального контролю над наративом. Монументалістика слугувала «стабілізатором пам'яті», який, за визначенням А. Ассман, забезпечував незмінність ідеологічного канону та витісняв будь-які альтернативні спогади у сферу забуття [4, с. 239]. Так, наприклад, у постанові 26 грудня 1959 року «Про наслідки в справі проектування і спорудження пам'ятників та монументів» попри офіційне «визнання» відомих пам'ятників, влада критикувала митців за «недостатнє розкриття політичного змісту» та вимагала посилення «громадсько-виховного впливу» на глядача [3, с. 50–51].

Принциповою рисою цієї моделі було цілеспрямоване формування «образу ворога» [1, с. 231]. Апологетика ролі Комуністичної партії, замовчування колабораціонізму, репресій та окупаційного досвіду населення закладало основу для маніпуляцій, які пережили сам СРСР і перейшли у спадок до Росії.

Успадковані ідеологічні канони зумовили необхідність переосмислення історії після 1991 року. Тривалий час український дискурс був обмежений пострадянською та націоналістичною моделями [5, с. 44], проте офіційна зміна термінології у 2017 році на «Друга світова війна» засвідчила остаточний відхід від радянських рамок осмислення воєнної спадщини [1, с. 236].

Водночас зміна офіційного дискурсу виявила, що трансформація не була безболісною: радянська спадщина ще довго несла в собі скривлений образ колективного минулого. Є. Проценко, аналізуючи культурні процеси на Донбасі в роки Другої світової, фіксує, що ідеологеми «непокорений», «мужній» Донбас, закладені радянською історіографією, отримали нове небезпечне життя після 2014 року [2, с. 53; 3, с. 97].

На противагу цьому, європейська модель фокусується на відповідальності та примиренні, де центральним елементом є Голокост. Т. Снайдер закликає розглядати Шоа як спільну східноєвропейську трагедію, інтегруючи пам'ять про злочини нацизму і сталінізму [6, с. 313–315].

Цей підхід базується на принципі «пам'ять як застереження», що передбачає відкрите обговорення колабораціонізму та участі місцевого

населення у злочинах. К. Єндрашчик зазначає, що пострадянська та націоналістична моделі в Україні ігнорували ретельний дискурс про Голокост, ведучи до моноетнічної наративізації війни. Рецидивом такого підходу став виступ В. Януковича до 70-річчя трагедії в Бабиному Яру, де використання формули Л. Кучми про «загибель мирного населення» розмило єврейську ідентичність жертв та унікальність Шоа [5, с. 49–53].

Україна займає унікальне становище, поступово переходячи від радянсько-російських схем до сприйняття Другої світової війни як загальнолюдської трагедії. Ключовим є усвідомлення України не як периферії, а як епіцентру зіткнення двох тоталітарних режимів, що дозволяє інтегрувати український досвід у загальноєвропейський гуманістичний дискурс.

Висновки. Трансформація культури пам'яті про Другу світову війну є глибоко політичною проблемою. Перехід від радянської моделі «образу ворога» до європейської моделі примирення передбачає готовність суспільства осмислювати власну складну спадщину: пам'ять про Голокост, про колабораціонізм, про жертв різних національностей. Для України, яка обирає євроінтеграцію, ця трансформація є необхідною умовою формування зрілої демократичної ідентичності.

Бібліографічні посилання:

1. Ніколаєць Ю. Історична пам'ять про Другу світову війну у контексті загроз державотворенню в Україні. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2019. Вип. 11. С. 225–240.
2. Петрова І., Хромова О. Монументальне мистецтво як засіб конструювання історичної пам'яті в радянській Україні. *Схід*. 2022. Т. 3. № 1. С. 47–52.
3. Проценко Є. Культурні процеси на Донбасі в роки Другої світової війни: історіографічний дискурс. *Схід*. 2018. № 4 (156). С. 96–102.
4. Assmann A. *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. URL: <https://archive.org/details/culturalmemorywe0000assm> (дата звернення: 01.05.2026).
5. Jędraszczyk K. Modele pamięci o Holokauście na Ukrainie w kontekście marginalności i marginalizacji dyskursów pamięci. *Politeja*. 2021. Nr 1 (70). S. 43–56.
6. Snyder T. *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. New York: Basic Books, 2010. 524 p. [Review Forum. *Journal of Genocide Research*. 2011. Vol. 13 (3). P. 313–352].

Олексій Шляхов

*доктор історичних наук, професор, професор кафедри спеціальних
галузей історичного знання та дидактики історії,
Дніпровський національний університет ім. Олеса Гончара,
м. Дніпро, Україна
e-mail: alexshlyahov@ukr.net*

Етнічне різноманіття та мультикультурна взаємодія в інженерному корпусі Донецького басейну кінця XIX – початку XX ст.

Анотація

Доповідь присвячена проблемі міжетнічної співпраці та процесам інтеграції в середовищі інженерів Донецького басейну в пореформений період. Розглянуто особливості їх професійних та соціокультурних практик наприкінці XIX – на початку XX ст. та сформульовано висновок щодо мультикультурної взаємодії, «єдності у різноманітті», яка панувала в колі представників технічної інтелігенції регіону.

Oleksii Shliakhov

*Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor, Professor of the
Department of Special Branches of Historical Knowledge and Didactics of History,
Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine
e-mail: alexshlyahov@ukr.net*

Ethnic Diversity and Multicultural Interaction in the Engineering Corps of the Donetsk Basin, Late 19th–Early 20th Centuries

Abstract

The report is devoted to the problem of interethnic cooperation and integration processes among engineers of the Donetsk Basin in the post-reform period. The features of their engineering and socio-cultural practices in the late 19th and early 20th centuries are considered and a conclusion is formulated regarding multicultural interaction, “unity in diversity,” which existed among representatives of the technical intelligentsia of the region.

Постановка проблеми. Проблема формування верстви інженерно-технічної інтелігенції в південноукраїнських губерніях Російської імперії в пореформену добу, тобто соціально-професійної групи, яка займалася складною інтелектуальною працею у сфері техніки, виробництва і транспорту залишається актуальною у вітчизняній історичній науці. Як і питання тієї ролі, яку ця група населення відіграла в промисловій модернізації українських етнічних теренів у другій половині XIX – початку XX ст. При цьому науково важливим уявляється з'ясувати, яким чином на діяльності інженерів та техніків того часу позначався фактор етнічної диференціації, яка мала місце в їх середовищі.

Зазначене, зокрема, стосується інженерних кадрів, які працювали у промисловості Донецького басейну в пореформений період. Адже до інженерних практик у регіоні вдавалися особи різного етнічного походження, які в підсумку

утворили складний конгломерат представників різних національностей зі своїми традиціями, релігією, стереотипами поглядів та соціальної поведінки. Тож **маємо на меті** проаналізувати етнічний склад представників інженерного корпусу, який діяв у вугледобувній галузі економіки Донбасу наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. та особливості інтеграційних процесів в їх середовищі.

Отже, в гірничій промисловості краю від кінця ХІХ до початку ХХ ст. працювало не менше 60-70 гірничих інженерів, інженерів-технологів або інженерів-механіків. Серед них були росіяни, німці, поляки, українці, шведи тощо. Наприклад, етнічними українцями були гірничі інженери Олександр Рутченко (1871-1932) та Микола Рутченко, які на початку ХХ ст. працювали у Французькому гірничопромисловому товаристві. У свою чергу родовід гірничого інженера Ернеста Штедінга, який був директором-розпорядником на великому Вознесенському руднику Донбасу, мав шведське коріння, а інженер Лазар Рабинович, директор Ірмінського кам'яновугільного товариства, був євреєм.

Водночас домінуючими етнічними групами (поряд із росіянами) тут були поляки та німці. При цьому вони не лише працювали на посадах інженерів, а й згодом вдавалися до підприємницької діяльності, намагалися організувати власну бізнесову справу.

Треба зазначити, що поляки, які мали інженерну освіту, починають активно прибувати на гірничопромислові підприємства Донецького басейну в 90-х рр. ХІХ ст. Відповідно можна погодитись із польським істориком Б. Орловським, який торкаючись причин тогочасної еміграції спеціалістів-інженерів з Царства Польського, зазначав, що «прагнення до стабільності, фінансової незалежності, пошуку свого місця в новій реальності, і, нарешті, здійснення професійної кар'єри, відіграло відчутну роль у середовищі емігрантів» [6, s. 17].

Зрештою, за даними автора, протягом досліджуваного періоду на шахтах та рудниках регіону працювало приблизно 25 представників технічної інтелігенції польського походження. Серед них 15 осіб перебували на інженерних посадах або були директорами у гірничопромислових товариствах. Ще шість осіб, розпочавши свою кар'єру в краї в якості інженера, згодом вдавалися до бізнесових практик, ставали шахтовласниками, були головами або членами Правлінь великих гірничих компаній. Нарешті четверо польських інженерів на початку ХХ ст. долучилися до створення та діяльності Товариства для торгівлі мінеральним паливом Донецького басейну, більш відомого як синдикат «Продвугілля». При цьому в своїй діяльності польські інженери зазвичай демонстрували велику працездатність, високий рівень менеджменту та професіоналізму.

У свою чергу на кам'яновугільних підприємствах Донбасу в пореформений період нараховувалося 15 осіб німецького походження, які мали фах гірничого інженера або інженера-технолога. При цьому 12 з них працювали на посадах

інженерів та виконували важливі менеджерські функції, а ще троє вдалися до заснування власних вугледобувних фірм.

Додамо, що інженери-німці відіграли важливу роль у створенні та діяльності галузевої організації південних гірничопромисловців – Ради з'їзду. Адже ініціатором створення цієї інституції був гірничий інженер О. Ауербах, а її секретарем, а згодом багаторічним головою (1906-1919 рр.) – гірничий інженер М. фон Дітмар.

Водночас якщо порушити питання, яким чином інженери-поляки та інженери-німці тоді себе позиціонували, то однозначної відповіді ми тут не отримаємо. Позаяк певний індивід значною мірою визначає свою ідентичність через належність до якоїсь спільноти. Так, німецький дослідник Р. Лінднер у своїй праці виокремлював чотири типи ідентичності підприємців – «соціальний, національний, локальний і особистісний» [2, с. 18]. Тож якщо дотримуватися такої класифікації, то домінуючою для інженерів різного етнічного походження в той час були відносини у межах соціальної групи представників технічної інтелігенції або в середовищі гірничопромисловців Донбасу. Адже як зазначалося на сторінках польського видання «Край» у 1903 р., кількість інженерів-поляків у Донецькому басейні «навіть приблизно оцінити неможливо через абсолютну відсутність зв'язку між ними (підкреслено автором. – О.Ш.)» [5, с. 75].

Хоча мали місце й приклади, коли на гірничі підприємства, засновані інженерами, етнічними поляками або німцями, шахтовласники переважно запрошували працювати саме своїх одноплемінників. Так, у Селезньовському кам'яновугільному товаристві, утвореному в 1900 р. інженером шляхів сполучення Казимиром Мсциховським, на посадах директорів компанії на початку ХХ ст. працювали виключно інженери-поляки. Це послідовно були Й.Крживицький, О. Біалковський, Г. Дубісса-Крачак та К. Буковський [4, с. 43, 45].

У свою чергу в акціонерному товаристві «Ртутна справа А. Ауербах і К^о», заснованому гірничим інженером німецького походження О. А. Ауербахом в 1896 р., на посадах директорів-розпорядників у різні часи перебували етнічні німці – гірничий інженер Л. Ейлер, інженер-технолог Р. Зіверт, а також два сини Ауербаха – гірничі інженери Сергій та Анатолій [1].

Разом з тим зазначимо, що між інженерами різного етнічного походження, які тоді працювали у гірничій промисловості Донбасу, мала місце тісна комунікація, наповнена товариським спілкуванням із колегами й однодумцями. Досить часто проводились спільні зустрічі, де обговорювалися нагальні проблеми гірничозаводської промисловості, відзначалися професійні свята, а інколи влаштовувалися так звані рудничні бали. Зрештою, як згадував гірничий інженер, етнічний росіянин О. Фенін, «нас не могла зіткнути один з одним навіть конкуренція продаж – вугільний ринок, як-то поступово, «історично» був між рудниками поділений... Нас об'єднувала спільність характеру особистої творчої

роботи, невловиме духовне піднесення, яке давалося реальним творенням» [3, с. 119].

При цьому можна казати про існування певних асиміляційних процесів, які мали тоді місце в лавах інженерів регіону. Так, один з провідних діячів організації південних гірничопромисловців зазначав, що «особливо виразно давалася взнаки ця асиміляція в діловому середовищі (прошарку інженерів. – О.Ш.), яке було чуже політики». В підсумку, наголошував мемуарист, «у наших поляків і у наших євреїв (додамо, і у німців. – О. Ш) виходило якесь дуже цікаве поєднання двох... культур, де риси однієї культури і, треба казати, переважно позитивні, поєднувались з рисами іншої культури, теж позитивними» [3, с. 120]. При цьому інформації про якісь суперечки на міжнаціональному ґрунті серед представників технічної інтелігенції регіону наприкінці XIX – на початку XX ст. історичні джерела не містять.

Зрештою спільність групових та професійних інтересів фахівців з вищою технічною освітою, що працювали в гірничій промисловості краю, обумовила їх соціально-культурну адаптацію та консолідацію в доволі дієздатний прошарок інженерів. А це вже посприяло тому факту, що представники різних етносів, зокрема інженери польського та німецького походження, зробили вагомий внесок у розбудову вугледобувної галузі економіки, закладаючи міцні традиції підприємництва на Сході та Півдні України.

Висновки. Таким чином, корпорація інженерів у гірничій промисловості Донецького басейну пореформеної доби мала яскраво виражений поліетнічний характер. Адже тут на інженерних посадах працювали представники різних національностей, зокрема етнічні поляки та німці. При цьому можна стверджувати, що міжетнічна співпраця та процеси інтеграції були тими визначальними чинниками, які домінували в їхньому колі. А отже, в цьому випадку можна вести мову про певну мультикультурну взаємодію, «єдність у різноманітті», яка мала місце в їх середовищі наприкінці XIX – на початку XX ст. Що в підсумку дозволило представникам технічної інтелігенції польського та німецького походження вирішувати складні завдання технічної реконструкції та промислової модернізації гірничої галузі економіки Катеринославщини.

Бібліографічні посилання

1. Заблоцкий Е. Ауэрбахи. *Немцы России: энциклопедия*. Москва: ЭРН, 1999. Т. 1. С.87-89.
2. Лінднер Р. Підприємці і місто в Україні, 1860–1914 рр. (Індустріалізація і соціальна комунікація на Півдні Російської імперії) / За ред. О. М. Доніка. Київ: Промінь, 2008. 504 с.
3. Фенин А. И. Воспоминания инженера. К истории общественного и хозяйственного развития России (1883–1906 г.г.). Прага: Рус. ин-т в Праге, 1938. 177 с.
4. Шляхов О. Б. Інженери-поляки в гірничій промисловості Донецького басейну наприкінці XIX – початку XX ст. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*. 2025. 34(2). С. 37–50.
5. Krasowska H. Mniejszość polska na południowo-wschodniej Ukrainie. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2012. 435 s.

6. Orłowski B. Osiągnięcia inżynierskie Wielkiej Emigracji. Warszawa: Wydawnictwo IHNOiT PAN, 1992. 117 s.

Роман Шляхтич

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри
соціально-гуманітарних наук Державного університету
економіки і технологій, Україна
e-mail: shliakhtych_rp@kneu.dp.ua
VWI Fortunoff Research Fellow
Vienna Wiesenthal Institute for Holocaust, Austria
e-mail: roman.shliakhtych@vwi.ac.at*

Взаємовідносини між українськими та єврейськими селянами в роки Голодомору, як історичний вимір «Єдності у різноманітті».

Анотація

Доповідь присвячена питанням міжетнічної взаємодії в роки Голодомору. Основний акцент буде зроблено на Дніпровському регіоні, адже в складі Дніпропетровської області на 1932–1933 роки існували чисельні єврейські аграрні колонії. Вони були створені поряд з поселеннями українців. І тому, радянський геноцид не оминув обидві спільноти. Спираючись на свідчення євреїв та українців, у доповіді будуть проаналізовані способи комунікації між українськими та єврейськими селянами до Голодомору та в роки геноциду; допомога, яку отримували українські селяни від євреїв; стратегії виживання євреїв та українців в роки Голодомору.

Roman Shliakhtych

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor in the Department of Social Sciences and Humanities at
the State University of Economics and Technology
e-mail: shliakhtych_rp@kneu.dp.ua
VWI Fortunoff Research Fellow
Vienna Wiesenthal Institute for Holocaust, Austria
e-mail: roman.shliakhtych@vwi.ac.at*

Relations between Ukrainian and Jewish peasants during the Holodomor as a historical manifestation of «Unity in Diversity».

Abstract

This report focuses on issues of interethnic relations during the Holodomor. The main focus will be on the Dnipro region, as there were numerous Jewish agricultural colonies within Dnipropetrovsk Oblast in 1932–1933. These were established alongside Ukrainian settlements. Consequently, the Soviet genocide affected both communities. Drawing on the testimonies of Jews and Ukrainians, the presentation will analyze the modes of communication between Ukrainian and Jewish peasants before the Holodomor and during the genocide; the assistance Ukrainian peasants received from Jews; and the survival strategies of Jews and Ukrainians during the Holodomor.

Постановка проблеми. У 1928 році український письменник Іван Сенченко пише нарис під назвою «По єврейських колоніях Криворіжжя та Херсонщини». Це фактично опис подорожі, яку здійснили представники радянської інтелігенції та робітники, по новоствореним єврейським колоніям Півдня УСРР. Напевно, це один із перших відомих радянських текстів в якому акцентується увага на взаємовідносинах між українськими та єврейськими селянами. Звичайно, І. Сенченко, як радянський письменник вихваляв радянську політику аграризації єврейського населення. Але в той же час, він доходить висновку, що відносини євреїв із українськими селянами були добросусідські, але мали місце і конфліктні ситуації. В основі цих конфліктів, на думку письменника, лежали економічні причини, а не ідеологічні. Так, наприклад, деякі українські селяни заздрили тому, що Агро-Джойнт надавав єврейським переселенцям великі кредити. Часто, ці кредити суспільною думкою ототожнювались із державним кредитуванням [2, с. 27]. Мовляв, держава давала євреям більше грошей, ніж українським селянам. Також українці не завжди розуміли, коли єврейські родини наймали робітників. Проте, ці упередження, ніколи не проростали, в цей час, у відкрите протистояння. Адже, багато єврейських селян, особливо в невеликих новостворених колоніях, були в такому ж скрутному положенні, як і їх українські сусіди.

Більше того, економічні фактори за певних обставин відігравали і об'єднуючу роль. Українські селяни, опитані французькою командою Яхад-Ін Унум стверджували, що у 1930-ті роки охоче наймалися у єврейські домогосподарства для додаткового заробітку. Також, доволі часто українці та євреї мали можливість взаємодіяти в процесі повсякденних господарських практик, як-от: відвідування млина в єврейській колонії Інгулець чи продаж українцями своєї продукції в єврейських поселеннях [5, р. 63-64]. Об'єднуючим фактором також була дружба між дітьми та дорослими, а ще мішані шлюби та залучення до різних видів діяльності: навчання, роботи, тощо. В той же час, свідки згадують і те що їх роз'єднувало: відмінну від української мову та культуру; певну заздрість, щодо американської допомоги; можливість для євреїв навчатись і займати більш кваліфіковані посади [5, р. 60]. Всі ці фактори стали більш виразними в роки Голодомору.

Мета доповіді – проаналізувати систему українсько-єврейських взаємин в роки Голодомору в контексті історичного виміру «Єдності у різноманітті»

Виклад матеріалу. Друга половина 1920-х початок 1930-х років позначився для Дніпропетровщини створенням нових єврейських колоній та збільшенням кількості єврейських поселенців у «старих» колоніях. Так, у переписі населення 1926 року зафіксовано, що в сільській місцевості регіону мешкало 6269 євреїв. Вони мешкали переважно у Криворізькому та Дніпропетровському округах. А в 1930 році виникає єврейський національний район з центром у колонії Ізлучисте. Пізніше, він отримає назву Сталіндорфський єврейський національний район і лише там на початок 1930-х років мешкало майже 9 тис. євреїв [1, с. 9]. Отже, протягом 1920-1930-х років на Дніпропетровщині, крім єврейських поселень, які існували тут ще з ХІХ століття, створюються і нові поселення в рамках політики аграризації єврейства. І тому,

єврейські селяни, як і українські на початку 30-х років опинились в зоні впровадження радянських геноцидних практик, головною з яких був Голодомор – геноцид українського народу. Як відомо, вбивство голодом не знає національних ознак, але основною зоною його поширення були українські села та міста, з переважною більшістю українського населення. Але, і євреї також опиняються в зоні штучного голоду. Стратегії виживання українців та представників національних меншин яскраво ілюструють спогади, тих хто залишився живим.

Так, багато свідків Голокосту, переважно українців, розповідають у своїх інтерв'ю і про Голодомор. Такі свідчення зустрічаються і у колекції Яхад-Ін Унум. На думку багатьох респондентів, опитаних командою французьких дослідників, у роки Голодомору єврейські поселення не так страждали, як українські, хоча знаходились поруч [7]. Це можна пояснити допомогою, яку надавав Агро-Джойнт. Мешканці єврейських поселень мали можливість наймати не євреїв (переважно українців.- Авт.) для роботи по дому, чи для догляду за дітьми [9]. І таких прикладів можна навести дуже багато, але для більшості українських селян така ситуація не була приводом до агресії по відношенню до своїх сусідів. Навіть більше, одна зі свідків згадує, що в єврейському поселенні Ново-Ковна Сталіндорфського єврейського національного району, куди вона разом з родиною переїхала 1933 році, їм дуже допомагали місцеві євреї. Зокрема, українській родині, місцева сільрада, надала будинок та корову, правда, у кредит. А у садочку, куди ходила свідок, літня жінка єврейка на ім'я Міхля підгодовувала її, зважаючи на її тогочасний вік (4 роки) та поганий стан здоров'я [10]. Ще один свідок з села Криничувате розповідала, що у роки Голодомору її мати ходила у сусіднє 8-ме поселення і працювала там у єврейській родині. І євреї, давали їй продукти, розуміючи, що у неї вдома є маленькі голодні діти. Як стверджує свідок, ця допомога єврейської родини, фактично врятувала їм життя [8].

Свідчення українців корелюються зі свідченнями місцевих євреїв з архіву фонду ШОА. Більшість свідків, які мешкали у сільській місцевості в єврейських поселеннях, говорять, що в їх селах таких важких наслідків Голодомору, як в українських поселеннях не було. Проте, також, більшість свідків згадують, що у цей час їм доводилось виживати важче, ніж в інші роки. Так, Клавдія Ройзіна стверджувала, що у її поселенні ім. Котовського в роки Голодомору не було чого їсти і батько був змушений виїхати в Кривий Ріг. Там він возив кіньми землю для будівництва Металургійного заводу. Коням давали для їжі кукурудзу, частину якої батько відправляв своїй родині у село і так вони змогли вижити. І, як далі згадує К. Ройзіна, в селі ніхто не помер, адже мешканці допомагали один одному [4]. Інший свідок, Альона Ткаченко, яка в 1930-х роках мешкала у іншому єврейському поселенні Най-Лебен згадує, що в роки Голодомору в селі теж не було чого їсти і батько також змушений був їздити в Кривий Ріг і в конторі Торгсіну, обмінювати золото на їжу. Таким чином, вони теж змогли вижити [6]. З північної частини Криворіжжя маємо більш трагічні свідчення. Так, в селищі Веселі Терни, в роки Голодомору, загинуло багато людей і Йосиф Гелеров разом з матір'ю теж ходили запухлі від голоду. Врятувало їх те, що старший брат

Йосифа, Лев працював і ділився з ними своїм пайком, а також допомога інших євреїв, які їм інколи теж давали їжу [3].

Висновки. Протягом 1920-х-1930-х років на Дніпропетровщині між українськими та єврейськими селянами відкритих проявів міжнаціональної ворожнечі не зафіксовано. Хоча, звичайно, прояви пробутого антисемітизму існували. Проте, співіснування українців та євреїв у доволі важких побутових умовах об'єктивно сприяло налагодженню позитивної комунікації, у першу чергу, через спільну участь у різних видах діяльності. В роки Голодомору, євреї, які перебували в кращих ніж українці умовах за рахунок допомоги Агро-Джойнта, підтримували своїх співвітчизників та українських сусідів. Ця підтримка виявилась у: наданні роботи українцям за яку платили продуктами харчування; підтримка українських селян, які опинились в цей час в єврейських колоніях. І якщо допомогу надавали переважно євреї українцям, то, в тих випадках коли допомогти було нічим, стратегії виживання обидвох етнічних груп були подібними: намагання виїхати в місто, щоб там знайти роботу й прогодувати родину та продаж цінностей для того щоб вижити.

Таким чином, реконструкція досвіду українських та єврейських селян в роки Голодомору показує історичний вимір «Єдності у різноманітті». Адже, неможливо уявити українську історію без взаємодії багатьох етнічних груп і такі трагедії як Голодомор унаочнюють різний досвід їх взаємовідносин.

Бібліографічні посилання

1. Каган Б. Я. Сталиндорф: 5 лет еврейского национального района на Днепропетровщине, К., 1937. 56 с.
2. Сенченко І. По єврейських колоніях Криворіжжя та Херсонщини. Державне видавництво України, 1929. 32 с.
3. Gelerov I. Interview 39323. Interview by Artur Iolevich Fredekind. *Visual History Archive*, USC Shoah Foundation. <https://vha.usc.edu/testimony/39323>. (1997, December 18). Retrieved April 18, 2023.
4. Roizina K. Interview 47269. Interview by Bronya Yakovlevna Borodyanskaya. *Visual History Archive*, USC Shoah Foundation. <https://vha.usc.edu/testimony/47269>. (1998, July 13). Retrieved March 05, 2023
5. Rozenberg D. Enquête sur la Shoah par balles. 1. Dans les colonies juives de Dnipropetrovsk. Paris, Hermann Éditeurs, 2016. 195 p.
6. Tkachenko A. Interview 37930. Interview by Artur Iolevich Fredekind. *Visual History Archive*, USC Shoah Foundation. <https://vha.usc.edu/testimony/37930>. (1997, November 21). Retrieved April 01, 2023
7. Yahad-In Unum's Archives / Testimony n. 982U
8. Yahad-In Unum's Archives / Testimony n. 990U
9. Yahad-In Unum's Archives / Testimony n. 1074U
10. Yahad-In Unum's Archives / Testimony n. 1082U

Лілія Шологон

*доктор історичних наук, професор кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки,
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна
e-mail: liliia.sholohon@cnu.edu.ua*

Національно-культурний рух українців Австро-Угорщини у другій половині XIX – початку XX ст.: спроба реалізації етнокультурних прав у багатонаціональній державі

Анотація

Доповідь присвячена організованим зусиллям українців Австро-Угорщини у боротьбі за реалізацію своїх етнокультурних прав у багатонаціональній державі. Розглядаються законодавчі та організаційні аспекти діяльності національно-культурного руху українців Галичини у другій половині XIX – початку XX ст. З'ясовано основні його здобутки та можливість застосування отриманого досвіду сьогодні.

Liliia Sholohon

*Doctor of Historical Sciences, Professor at the of Department of History of Central and Eastern Europe and Special Branches of Historical Science
Vasil Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankinsk, Ukraine
e-mail: liliia.sholohon@cnu.edu.ua*

The National-Cultural Movement of Ukrainians in Austria-Hungary in the Late 19th-Early 20th Centuries: An Attempt to Realize Ethnocultural Rights in a Multinational State

Abstract

The report is devoted to the organized efforts of Ukrainians in Austria-Hungary in the struggle for the realization of their ethnocultural rights in a multinational state. The legislative and organizational aspects of the activities of the national-cultural movement of Ukrainians in Galicia in the second half of the 19th - early 20th centuries are considered. Its main achievements and the possibility of applying the experience gained today are clarified.

Постановка проблеми. Друга половина XIX – початок XX ст. один зі знакових і водночас суперечливих періодів українського національно-культурного руху на теренах Австрійської (з 1867 р. Австро-Угорської) імперії. Іван Франко писав про цей час: “Ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичнім, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо ж, що тисячні стежки, які ведуть до його осущення (здійснення), лежать просто-таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомості того ідеала, від нашої згоди на него буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до него...” [1, с. 87]. Австрійський історик Еріх Цольнер зазначив: “Загальна картина епохи правління цісаря Франца Йосифа (правив державою з 9 грудня 1848 р. до 21

листопада 1916 р. – Л.Ш.) – це незвичайно гостра суперечність між політичним розвоєм країни з його численними поразками, незмірним песимізмом, націоналістичними ексцесами, саморозпуском парламенту через періодичні обструкції, з одного боку, та небувалим економічним і культурним розквітом – з іншого” [2, с. 464]. Ми вважаємо, що цінним є досвід українців Галичини, Буковини та Закарпаття, які мешкали у складі багатонаціональної держави і вибудовували відносини, як з владою у Відні, так із своїми сусідами – поляками, румунами, угорцями тощо.

Мета доповіді полягає в тому, щоб на прикладі національно-культурного руху українців Галичини у другій половині XIX – початку XX ст. показати боротьбу українців в Австро-Угорщині за належну реалізацію своїх конституційних прав.

Національно-культурний рух українців Галичини ми розглядаємо як організовані зусилля етнічної спільноти в культурній сфері зі втілення в життя вимог для рівноцінного національного існування. У Галичині як в силу історичних обставин, так і непродуманої політики Габсбургів у національному питанні змушені були жити і працювати разом, як правило, в умовах значної конфронтації, дві домінуючі нації цього регіону – українці та поляки. Останні в силу свого економічного становища мали значне представництво у органах державної влади, галицькому сеймі та австрійському парламенті, розглядали свою владу у галицьких адміністративних установах, як передумову до відновлення у майбутньому власної держави [3, с. 5].

Натомість українці Галичини спочатку під час революційних подій 1848–1849 рр., згодом на початку 60-х рр. XIX ст., коли у Габсбурзькій монархії відбулися реальні демократичні перетворення, розгорнули та поступово активізували національно-культурний рух, насамперед через громадські товариства, україномовні освітні заклади, періодичні видання, розповсюдження книг українською мовою, організацію різних культурно-освітніх заходів патріотичного характеру. Передумовою для цього стала низка демократичних законодавчих актів. Зокрема, загальнодержавний шкільний закон від 14 травня 1869 р., встановив основні принципи функціонування народних шкіл [4]. Він заклав не лише світський характер освіти, але й основу для обов’язкового та безплатного навчання. Згідно з цим законом, усі діти віком від 6 до 14 років повинні були навчатися в школі.

Законодавство, що регламентувало діяльність громадських товариств, мало не менш важливе значення для активізації національно-культурного руху українців. Перший закон про об’єднання та збори був прийнятий 19 жовтня 1843 р. Згодом чимало його норм було змінено 17 грудня 1849 р., 26 листопада 1852 р. та 15 листопада 1867 р. [5]. У результаті наприкінці 60-х рр. XIX ст. в Австро-Угорщині сформувалася загально демократична схема реєстрації громадських об’єднань та контролю за їхньою роботою, яка залишилася без змін аж до розпаду імперії.

Скориставшись цими та іншими законодавчими актами українці створили низку дієвих громадських об’єднань («Просвіту», Українське педагогічне товариство, Наукове товариство імені Шевченка), періодичних видань («Діло»,

Записки НТШ, Літературно-науковий вісник), приватних навчальних закладів (гімназій та учительських семінарій); наполегливо вимагали відкриття українського університету у Львові на початку ХХ ст.

Поступова демократизація виборчого законодавства в державі також дала свої результати. 20 січня 1914 р. було досягнуто угоди про запровадження загального виборчого права на виборах до галицького сейму. 14 лютого 1914 р. ухвалили нову виборчу ординацію і крайовий статут, за яким українське сеймове представництво отримало можливість обрати своїх представників до Крайового Виділу (місцевого уряду), сеймових комітетів і крайових (регіональних державних) установ. Новий галицький сейм мав складатися із 228 депутатів (туди зараховувався вже й ректор українського університету), з яких 62 місця повинні були одержати українці. Це мало стати передумовою для політичної автономії українців у Галичині, початком її поділу на українську та польську. Це був значний успіх української політики, який не вдалося реалізувати через початок Першої світової війни [6, с. 112].

Висновки. Отже, національно-культурний рух українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – це приклад поєднання державних реформ, боротьби політичних партій за вдосконалення законодавства та активного громадянського суспільства, яке використовувало можливості для змін. Вважаємо, що окремі аспекти такого досвіду сьогодні не втратили своєї актуальності.

Бібліографічні посилання

1. Франко І. По за межами можливого. *Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: у 3 т. /упоряд. Т. Гунчак, Р. Сокальник*. Мюнхен: Сучасність, 1983. Том 1. С. 80–87.
2. Цольнер Е. Історія Австрії / пер. з нім. Р. Дубасевич, Х. Назаркевич, А.Онишко, Н. Іваничук. Львів: Літопис, 2001. 721 с.
3. Шологон Л. І. Джерела з історії національно-культурного руху українців Галичини (1848–1914 рр.). Івано-Франківськ: Симфонія-форте, 2015. 460 с.
4. Reichgesetzblatt für das Kaiserthum Österreich. Jahrgang 1869. Wien, 1869. S. 277–288.
5. Закон зь дня 15 листопада 1867 о правь съединенія. *Переводи зь вестника законовь державнихь для герцогства Буковини*. Рочникъ 1867. Чернівці, 1868. С. 297–304.
6. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. 200 с.

«Єдність у різноманітті»: історичний, соціокультурний та геополітичний
вимір головної ідеї Європейського Союзу для України:
Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції,
14–15 травня 2026 р., м. Дніпро

Електронне видання

Редакційна колегія:

Д. Архірейський, А. Венгер, О. Каковкіна (упорядник), О. Ходченко.

Підписано до друку 01.07.2026. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 13,14.
Наклад 8 пр. Зам. № 93.

Видавництво та друкарня ПП «ЛІРА ЛТД»
Вул. Наукова, 5, м. Дніпро, 49107
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6042 від 26.02.2018.
dnipro.lira@gmail.com | +38 (067) 561-57-05 | lira.dp.ua